

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥
ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਚੀ ਸਾਚਾ ਵੀਚਾਰੁ॥

ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼

(ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਮਾਸਿਕ-ਪੱਤਰ)

ਚੇਤ-ਵੈਸਾਖ, ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ੫੪੧

ਅਪ੍ਰੈਲ 2009

ਜਿਲਦ ੫੩

ਅੰਕ ੧

ਸੰਪਾਦਕ
ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ
ਐਮ.ਏ., ਐਮ.ਐਮ.ਸੀ.

ਸਹਾਇਕ ਸੰਪਾਦਕ
ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਿਮਾਣਾ
ਐਮ.ਏ., ਬੀ.ਐੱਫ.

ਚੰਦਾ

ਸਾਲਾਨਾ (ਦੇਸ਼)	੨੦ ਰੁਪਏ
ਲਾਈਫ਼ (ਦੇਸ਼)	੨੦੦ ਰੁਪਏ
ਸਾਲਾਨਾ ਵਿਦੇਸ਼	੫੦੦ ਰੁਪਏ
ਲਾਈਫ਼ ਵਿਦੇਸ਼	੫੦੦੦ ਰੁਪਏ
ਪ੍ਰਤੀ ਕਾਪੀ	੨ ਰੁਪਏ

ਚੰਦਾ ਭੇਜਣ ਦਾ ਪਤਾ

ਸਕੱਤਰ

Secretary

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ

Dharam Parchar Committee

(ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ)

(S.G.P.C.)

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ-੧੪੩੦੦੬

Amritsar-143006

ਫੋਨ : 0183-2553956-59 ਐਕਸ 304 ਫੈਕਸ : 0183-2553919

website : www.sgpc.net e-mail : gurmat_parkash@yahoo.co.in

ਡਾਕ ਰਾਹੀਂ 'ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਨਾ ਪੁੱਜਣ ਬਾਰੇ ਉਪਰੋਕਤ ਫੋਨ ਨੰਬਰ ਮਿਲਾ ਕੇ
ਇੰਚਾਰਜ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਲ ਐਕਸ: 303 'ਤੇ ਸੰਪਰਕ ਕਰੋ ਜੀ।

ਤਤਕਰਾ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਾਰ		੩
ਸੰਪਾਦਕੀ		੪
ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਰਸੁ ਹਰਿ ਗੁਰ ਤੇ ਪੀਆ...	-ਡਾ. ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ	੭
ਖਾਲਸਾ	- ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ	੧੧
ਜਦੋਂ ਸਿੱਖ, ਗੁਰੂ-ਬੋਲਾਂ 'ਤੇ ਪੂਰੇ ਉਤਰੇ	-ਸ. ਸਤਿਨਾਮ ਸਿੰਘ ਕੋਮਲ	੧੩
ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ	- ਭਾਈ ਜੋਗਾ ਸਿੰਘ ਭਾਗੋਵਾਲੀਆ	੧੫
ਕੇਸ ਮਾਨਵਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ		
ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਪਰਿਪੇਖ	-ਸ. ਸਤਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਫੂਲਪੁਰ	੧੭
ਸਿਰੁ ਧਰਿ ਤਲੀ ਗਲੀ ਮੇਰੀ ਆਉ	-ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਕੌਰ	੨੨
ਸੇਵਾ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਜਜ਼ਬੇ ਨੂੰ ਸਲਾਮ	-ਸ. ਬਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਹਮਦਰਦ	੨੬
ਸਿੱਖੀ ਸਰੂਪ ਅਤੇ ਅਸੀਂ	-ਸ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕੋਮਲ	੨੮
ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਮਹੱਤਵ	-ਪ੍ਰੋ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਡੂਗਰ	੨੯
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ: ਸ਼ਬਦ ਸੂਰ, ਬਲਵੰਤ	-ਸ. ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਉਗਾਣੀ	੪੭
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ—ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਸੰਦੇਸ਼	-ਡਾ. ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ	੫੩
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ	-ਸ. ਜਸਪਾਲ ਸਿੰਘ	੬੦
ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ	-ਗਿਆਨੀ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ	੬੩
ਜਾਗ ਲੇਹੁ ਰੇ ਮਨਾ	-ਮੇਜਰ ਭਗਵੰਤ ਸਿੰਘ	੬੮
ਵਿਚਿ ਹਉਮੈ ਸੇਵਾ ਥਾਇ ਨ ਪਾਏ	-ਸ. ਗੁਰਮੀਤ ਸਿੰਘ	੭੦
ਤੇਰਾ ਨਾਮੁ ਹੈ ਅਧਾਰਾ	-ਸ. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਕਾਦੀਆਂ	੭੫
ਰੱਬੀ ਬੰਦੇ ਰੱਬ ਦਾ ਹੀ ਆਸਰਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ	-ਭਾਈ ਰੇਸ਼ਮ ਸਿੰਘ	੮੦
ਜਰਨੈਲ ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ	-ਡਾ. ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ	੮੨
ਪੁਸਤਕ ਰੀਵਿਊ		੮੪
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਨਜ਼ਰੀਆ	-ਡਾ. ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ	੮੬
ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਸਜਾਇਆ (ਕਵਿਤਾ)	-ਗਿਆਨੀ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਜਾਚਕ	੮੯
ਵਿਸਾਖੀ ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ (ਕਵਿਤਾ)	-ਡਾ. ਸੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ	੯੦
ਖ਼ਬਰਨਾਮਾ		੯੧
ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਰਗਰਮੀਆਂ		੯੪
ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਪੱਤਰ		੯੬

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਾਰ

ਪਰਉਪਕਾਰੁ ਨਿਤ ਚਿਤਵਤੇ...

ਉਦਮੁ ਕਰਤ ਆਨਦੁ ਭਇਆ ਸਿਮਰਤ ਸੁਖ ਸਾਰੁ॥
 ਜਪਿ ਜਪਿ ਨਾਮੁ ਗੋਬਿੰਦ ਕਾ ਪੂਰਨ ਬੀਚਾਰੁ॥੧॥
 ਚਰਨ ਕਮਲ ਗੁਰ ਕੇ ਜਪਤ ਹਰਿ ਜਪਿ ਹਉ ਜੀਵਾ॥
 ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ ਆਰਾਧਤੇ ਮੁਖਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਪੀਵਾ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
 ਜੀਅ ਜੰਤ ਸਭਿ ਸੁਖਿ ਬਸੇ ਸਭ ਕੈ ਮਨਿ ਲੋਚ॥
 ਪਰਉਪਕਾਰੁ ਨਿਤ ਚਿਤਵਤੇ ਨਾਹੀ ਕਛੁ ਪੋਚ॥੨॥
 ਧੰਨੁ ਸੁ ਥਾਨੁ ਬਸੰਤ ਧੰਨੁ ਜਹ ਜਪੀਐ ਨਾਮੁ॥
 ਕਥਾ ਕੀਰਤਨੁ ਹਰਿ ਅਤਿ ਘਨਾ ਸੁਖ ਸਹਜ ਬਿਸ੍ਰਾਮੁ॥੩॥
 ਮਨ ਤੇ ਕਦੇ ਨ ਵੀਸਰੈ ਅਨਾਥ ਕੋ ਨਾਥ॥
 ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਭ ਸਰਣਾਗਤੀ ਜਾ ਕੈ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਹਾਥ॥੪॥੨੯॥੫੯॥

(ਪੰਨਾ ੮੧੫-੧੬)

ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਬਿਲਾਵਲੁ ਰਾਗ 'ਚ ਅੰਕਿਤ ਇਸ ਪਾਵਨ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਜਪਦੇ ਰਹਿਣ ਨਾਲ ਆਤਮਕ ਅਨੰਦ ਹਾਸਲ ਹੋਣ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੇ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਕਾਰਜਾਂ ਵੱਲ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੋ ਕੇ ਸਭ ਜੀਆਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਦੇ ਕਦੇ ਨਾ ਭੁੱਲਣ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸਦੀਵੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਮਨੁੱਖ-ਜੀਵਨ ਸਫਲ ਕਰਨ ਦਾ ਗੁਰਮਤਿ ਗਾਡੀ ਰਾਹ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਫਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹੇ ਭਾਈ! ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਜਪਣ ਦਾ ਉਦਮ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਸਦੀਵੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹਾਸਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਹੀ ਸੁਖ ਦਾ ਸਾਰ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਮੁੜ-ਮੁੜ ਜਪਣ ਨਾਲ ਮਾਲਕ ਦੀ ਭਾਵ ਉਸ ਦੇ ਬੇਅੰਤ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਮਨ 'ਚ ਟਿਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਰੂਹਾਨੀ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਸੰਚਾਰ ਵਾਸਤੇ ਸੱਚੇ ਮਾਰਗ-ਦਰਸ਼ਕ ਦੀ ਲੋੜ ਦਰਸਾਉਂਦਿਆਂ ਕਥਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਦੇ ਮਨੋਹਰ ਚਰਨਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਮੈਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਜਪਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਜੀਂਦਾ ਹਾਂ ਭਾਵ ਮੈਨੂੰ ਆਤਮਿਕ ਜੀਵਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਪੀਣ ਵਾਸਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਹੇ ਭਾਈ! ਨਾਮ ਅਰਾਧਣ ਨਾਲ ਹੀ ਸਭ ਜੀਵ ਸੁਖੀ ਵੱਸਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮਨਾਂ 'ਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਦੀ ਲੋਚਾ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਵਡਭਾਗੇ ਜਨ ਨਾਮ ਜਪਦੇ ਹਨ ਉਹ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਉਪਕਾਰ ਅਰਥਾਤ ਭਲੇ ਦੇ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਵੱਲ ਰੁਚਿਤ ਤੇ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਹੋਰ ਕੋਈ ਪਾਪ ਭਰਿਆ ਖਿਆਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਢੁੱਕਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਥਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਅਸਥਾਨ ਵੀ ਭਾਗ ਭਰੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਥੇ ਵੱਸਣ ਵਾਲੇ ਵੀ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲੇ ਹਨ, ਜਿੱਥੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਚੱਲਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਗਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਥੇ ਡੂੰਘਾ ਸੁਖ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਵਰਤਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮਨ ਤੋਂ ਕਦੇ ਵੀ ਬੇਸਹਾਰਿਆਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਮਾਲਕ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਅਸੀਂ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸ਼ਰਨ 'ਚ ਹਾਂ ਜਿਸ ਦੇ ਹੱਥ ਸਭ ਕੁਝ ਹੈ।

ਸੰਪਾਦਕੀ

ਆਓ! ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਅੰਜਾਮ ਦੇ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਸਾਜਨਾ ਦਿਹਾੜੇ ਨੂੰ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਾਰਥਕ ਬਣਾਈਏ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਮੱਧ ਜੁੱਗਾਂ ਦੇ ਹਨ੍ਹੇਰੇ ਵਕਤ ਅੰਦਰ ਸੱਚੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਚਾਨਣ ਦਾ ਫੈਲਾਉ ਕਰ ਸਦੀਆਂ ਦੀ ਨਪੀੜੀ ਲੋਕਾਈ ਦੀ ਕਾਇਆ-ਕਲਪ ਕਰਨ ਦਾ ਇਕ ਬੇਹੱਦ ਵਿਸਮਾਦੀ ਕਾਰਨਾਮਾ ਕਰ ਵਿਖਾਇਆ। ਇਸ ਕਾਇਆ-ਕਲਪ ਨੂੰ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮਿਆਂ 'ਚ ਕਾਇਮ ਤੇ ਭਲੀਭਾਂਤ ਪੱਕਾ ਕਰਨ ਲਈ, ਕਾਇਆ-ਕਲਪ ਕਰ ਕੇ ਹੋਂਦ 'ਚ ਲਿਆਂਦੇ ਗਏ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨੂੰ ਕੁੱਲ ਦਸ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਆਦਰਸ਼ ਰੂਹਾਨੀ ਤੇ ਨੈਤਿਕ ਅਗਵਾਈ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਰੂਪ 'ਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਨਿਰਮਲ ਅਗਵਾਈ 'ਚ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨਾਮ ਜਪਣ, ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਤੇ ਵੰਡ ਛਕਣ ਦੇ ਗੁਰੂ-ਬਖਸ਼ੇ ਅਸੂਲ ਉੱਪਰ ਚੱਲਦਾ ਹੋਇਆ ਆਪਣੀ ਚੰਗੀ ਮਹਿਕ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ 'ਚ ਫੈਲਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਪਰਉਪਕਾਰ ਕਮਾਉਣ ਦੇ ਰਾਹ 'ਤੇ ਤੁਰਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਆਮ ਅਤੇ ਖਾਸ ਦੋਨੋਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਇਸ ਨੇ ਪਰਉਪਕਾਰ ਕਮਾਉਣਾ ਆਪਣੇ ਸੁਭਾਅ ਤੇ ਕਿਰਦਾਰ ਦਾ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਦੁਖੀਆਂ ਤੇ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਨੂੰ ਲੱਭ-ਲੱਭ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੁੱਖਾਂ ਤੋਂ ਖਲਾਸੀ ਦਿਵਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਤਨ ਮਨ ਤੇ ਧਨ ਨਾਲ ਭਰਵੇਂ ਜਤਨ ਕਰ ਕੇ ਅਤੇ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ 'ਚ ਹੋ ਸਕਦੀ ਮਦਦ ਦੇ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਾਮ-ਲੇਵਾ ਸੰਗਤਾਂ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਮਿਹਰ ਦੀ ਨਦਰ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦਾ ਅਨੰਦਮਈ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵਿੱਚੋਂ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਦ ਹਰਿਆਵਲ ਜਥੇਬੰਦੀ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਦਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਹੀ ਲੋਕ ਭਲਾਈ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਕਮਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸੰਨ ੧੬੯੯ ਦੀ ਵਿਸਾਖੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਦੀ ਧਾਰ 'ਤੇ ਪਰਖ ਕੇ ਉਸ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਨੇ ਅਨੰਤ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕਰ ਕੇ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਇਤਿਹਾਸ ਰਚਿਆ ਜਿਹਨੂੰ ਪੜ੍ਹ-ਸੁਣ ਕੇ ਪੜ੍ਹਨ-ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਮੂੰਹ 'ਚ ਉਂਗਲੀ ਪਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਚੋਣਵੇਂ

ਹਿੰਸਿਆਂ ਨੂੰ ਮਜ਼੍ਹਬ, ਸੰਪਰਦਾ, ਇਲਾਕੇ ਅਤੇ ਬੋਲੀ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜਦਿਆਂ ਸਾਰੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰ, ਲੇਖਕ ਅਤੇ ਕਵੀ-ਜਨ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਪੰਥ/ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਹਰੇਕ ਕਾਲ-ਖੰਡ ਅੰਦਰ ਲੋਕ-ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਪਰਉਪਕਾਰਾਂ ਦੇ ਇਕ ਨਵੇਂ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਵੀ ਸਿਰਜਨਾ ਕਰਦਾ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪੰਥ 'ਚ ਹਰ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਆਪ ਵਰਤਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ-ਉਪਦੇਸ਼, ਗੁਰੂ-ਸਿਧਾਂਤ ਅਰਥਾਤ ਰੂਹਾਨੀ ਤੇ ਨੈਤਿਕ ਸਦਾਚਾਰਕ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਸਦਾ ਮੂਹਰੇ ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਸੰਚਾਰਤ ਤੇ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਨਾਮ ਲੇਵਾ ਸਿੱਖ/ਖਾਲਸੇ ਕੋਲ ਜੁਗੋ-ਜੁਗ ਅਟੱਲ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਹਾਜ਼ਰ-ਨਾਜ਼ਰ ਹਨ।

ਖਾਲਸਾ ਸਾਜਨਾ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਅਲੌਕਿਕ ਤੇ ਵਿਸਮਾਦ ਬਖਸ਼ਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੀਸ ਭੇਟ ਕਰ ਕੇ ਭਾਵ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁਝ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਦਾ ਅਦੁੱਤੀ ਰੁਤਬਾ ਹਾਸਲ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਅਲੌਕਿਕ ਤੇ ਵਿਸਮਾਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਰਚਨਹਾਰੇ ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਕਮਾਲ ਨੇ ਖੁਦ ਵੀ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਅੱਗੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਉਣ ਦੀ ਜਾਚਨਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਨ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਖੁਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਅਖਵਾਏ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਯੁੱਧਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਪਰਉਪਕਾਰ ਕਮਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਪ੍ਰੇਰਿਆ, ਜਿਸ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣ ਮਿਸਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਭਾਈ ਘਨੱਈਆ ਜੀ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਡੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਾਣਮੱਤਾ ਕਾਂਡ ਹੈ ਜੋ ਯੁੱਧ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਬਗੈਰ ਕਿਸੇ ਪੱਖਪਾਤ ਦੇ ਵੈਰੀ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਜਲ ਛਕਾਉਣ ਦਾ ਵਿਵਰਣ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਭਾਈ ਘਨੱਈਆ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਪਰਉਪਕਾਰ 'ਤੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਆਗਿਆ ਤੇ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੀ ਮੋਹਰ ਹੀ ਲਾਉਂਦਾ ਹੈ ਸਗੋਂ ਅਤਿਅੰਤ ਪ੍ਰਸੰਨਚਿਤ ਰਹਿੰਦੇ 'ਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਭਾਈ ਘਨੱਈਆ ਜੀ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਜਲ ਛਕਾਉਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ 'ਤੇ ਮਲੁਮਪੱਟੀ ਕਰਨ ਦੀ ਵੀ ਆਗਿਆ ਦੇਣ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਾਡੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸਰਬੱਤ ਦੇ ਭਲੇ ਦਾ ਮਿਸ਼ਨ ਪਰਪੱਕ ਰੂਪ 'ਚ ਪੂਰਨ ਸਿਦਕਦਿਲੀ ਤੇ ਸਮਰਪਣ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਆਪਣੇ ਗੁਰਪੁਰਬਾਂ 'ਤੇ ਜਿੱਥੇ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਆਯੋਜਿਤ ਕਰ ਕੇ

ਗੁਰੂ-ਮਹਿਮਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹ-ਸੁਣ ਕੇ ਤੇ ਗਾਇਨ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਉਥੇ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਚੇਚੇ ਅਵਸਰਾਂ ਉੱਪਰ ਆਪਣੇ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਰੂਪ ਤੇ ਤੇਜ਼ੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਖੁਦ ਨੂੰ ਧੰਨ ਮਹਿਸੂਸਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਗਵਾਹੀ ਹੁਣੇ-ਹੁਣੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨੇ ਖੂਨ-ਦਾਨ ਦੇ ਮੁਹਾਜ਼ 'ਤੇ ਅਦੁੱਤੀ ਕਾਰਨਾਮੇ ਨੂੰ ਅੰਜਾਮ ਦੇ ਕੇ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਾਰਨਾਮਾ ਹੋਇਆ। ਖੂਨ-ਦਾਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੁਰਬਲੇ ਵਿਸ਼ਵ ਰਿਕਾਰਡ ਟੁੱਟ ਗਏ।

ਇਸ ਉਕਤ ਅੰਕਿਤ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਾਰਨਾਮੇ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਪੁਰਬਾਂ ਦੇ ਅਵਸਰਾਂ ਉੱਪਰ ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਹੋਰ ਕਰਨ ਯੋਗ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਅੰਜਾਮ ਦੇ ਕੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਭਲੇ ਅਤੇ ਦੇਸ਼-ਕੌਮ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦੇ ਗੁਰਮਤਿ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਅਗਾਂਹ ਵਧਾਉਂਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਮਿਹਰ ਦੀ ਨਦਰ ਯਕੀਨੀ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

ਜਿੱਥੇ ਅਸੀਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀਆਂ ਹਦੂਦਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਦੁਆਰਾ ਬਹੁਭਾਂਤੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਕੇ, ਇਸ ਤਨ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਸਾਰਥਕ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ 'ਚ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਾਂ, ਜਿੱਥੇ ਗੁਰਪੁਰਬਾਂ 'ਤੇ ਪਿੰਡ-ਪਿੰਡ, ਸ਼ਹਿਰ-ਸ਼ਹਿਰ, ਬਸਤੀ-ਬਸਤੀ ਲੰਗਰ ਲਾ ਕੇ, ਛਬੀਲਾਂ ਲਾ ਕੇ, ਤਨ-ਮਨ-ਧਨ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਉਥੇ ਦੁਖੀਆਂ, ਬੀਮਾਰਾਂ, ਅੰਗਹੀਣਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਾਸਤੇ ਅਸੀਂ ਆਧੁਨਿਕ ਡਾਕਟਰੀ ਢੰਗਾਂ ਜਾਂ ਉਪਕਰਨਾਂ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਤੋਂ ਲਾਹਾ ਲੈਂਦਿਆਂ ਖੂਨ-ਦਾਨ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਅੰਗ ਦਾਨ ਕਰ ਕੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਦੁਰਲੱਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵੀ ਕਮਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਅਪ੍ਰੈਲ ੨੦੦੯ 'ਚ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਖਾਲਸਾ ਸਾਜਨਾ ਦਿਵਸ ਰੂਪੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੁਰਬ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਸੇਵਾ ਕਮਾਉਣ ਦੁਆਰਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਫਲ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ 'ਚ ਜਤਨਸ਼ੀਲ ਹੋਣ ਦਾ ਇਕ ਢੁਕਵਾਂ ਅਵਸਰ ਬਖਸ਼ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਆਓ! ਇਸ ਅਵਸਰ 'ਤੇ ਸੇਵਾ-ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਅੰਜਾਮ ਦੇ ਕੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸੱਚੇ ਸਿੱਖ ਹੋਣ ਦਾ ਅਮਲੀ ਸਬੂਤ ਦੇਈਏ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਰਸੁ ਹਰਿ ਗੁਰ ਤੇ ਪੀਆ...

-ਡਾ. ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ

ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਭ ਧਰਮ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਫ਼ਕੀਰ ਇਸ ਨੂੰ ‘ਆਬਿ ਹੈਵਾਂ’ ਜਾਂ ‘ਆਬਿ-ਹਯਾਤ’ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਹਿੰਦੂ ਮਹਾਤਮਾ ‘ਮਾਨ ਸਰੋਵਰ’ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਸਰੋਵਰ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੀਣ ਕਰਕੇ ਮਾਨਵ ਅਮਰ ਪਦਵੀ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਵੇਦਾਂ ਵਿਚ ਥਾਂ-ਪਰ-ਥਾਂ ਸੋਮ ਰਸ ਦਾ ਉਲੇਖ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਸੇਵਨ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ੀ-ਮੁਨੀ ਸੁਰਜੀਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਕਹੇ ਗਏ ਹਨ। ‘ਅੰਜੀਲ’ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਲਈ ‘Water of life’ ਸ਼ਬਦ ਹਨ ਜਿਸ ਦਾ ਯਸੂ ਮਸੀਹ ਨੇ ਸਪਾਰਟਨ ਲੇਡੀ ਨੂੰ ਦੇਣ ਲਈ ਇਕਰਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ, ਸਿੱਖ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿਚ ‘ਅੰਮ੍ਰਿਤ’ ਅਤਿ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਸੰਚਿਤ ਅਤੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿਤ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ‘ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼’ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

“ਇਕ ਪੀਣ ਯੋਗ ਪਦਾਰਥ ਜਿਸਦੇ ਅਸਰ ਨਾਲ ਮੌਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਉਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਹੈ।” (ਪੰਨਾ ੭੬)

ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ‘ਅੰਮ੍ਰਿਤ’ ਪਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ‘ਹਰਿ ਨਾਮ’ ਵਾਸਤੇ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਫ਼ਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

- ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਹਰਿ ਕਾ ਨਾਉ ਦੇਵੈ ਦੀਖਿਆ॥ (ਪੰਨਾ ੭੨੯)

- ਭੂਗਰਿ ਵਾਸੁ ਤਿਖਾ ਘਣੀ ਜਬ ਦੇਖਾ ਨਹੀ ਦੂਰਿ॥

ਤਿਖਾ ਨਿਵਾਰੀ ਸਬਦੁ ਮੰਨਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਪੀਆ ਭਰਪੂਰਿ॥ (ਪੰਨਾ ੯੩੩)

- ਗੁਰ ਕਾ ਸਬਦੁ ਮਹਾ ਰਸੁ ਮੀਠਾ॥

ਐਸਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਅੰਤਰਿ ਡੀਠਾ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੩੧)

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ:

- ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਸਾਚਾ ਨਾਮੁ ਹੈ ਕਹਣਾ ਕਛੁ ਨ ਜਾਇ॥

ਪੀਵਤੁ ਹੁ ਪਰਵਾਣੁ ਭਇਆ ਪੂਰੈ ਸਬਦਿ ਸਮਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੩੩)

- ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਹਰਿ ਕਾ ਨਾਮੁ ਹੈ ਜਿਤੁ ਪੀਤੈ ਤਿਖ ਜਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੮੩)

- ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਏਕੋ ਸਬਦੁ ਹੈ ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਾਇਆ॥ (ਪੰਨਾ ੬੪੪)

- ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਨਾਮੁ ਮਹਾ ਰਸੁ ਮੀਠਾ ਗੁਰਮਤੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਪੀਆਵਣਿਆ॥

(ਪੰਨਾ ੧੨੪)

* ੨੧੫, ਗਲੀ ਨੰ: ੮, ਅੰਤਰਯਾਮੀ ਕਾਲੋਨੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ‘ਅੰਮ੍ਰਿਤ’ ਪਦ ‘ਸੱਚ’ ਤੇ ਅਨਹਦ ਬਾਣੀ ਲਈ ਵਰਤਦੇ ਹਨ:

- ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਨਾਮੁ ਨਿਧਾਨੁ ਸਚੁ ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਾਇਆ ਜਾਇ॥
ਵਡਭਾਗੀ ਤੇ ਸੰਤ ਜਨ ਜਿਨ ਮਨਿ ਵੁਠਾ ਆਇ॥ (ਪੰਨਾ ੯੬੧)

- ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਵਰਖੈ ਅਨਹਦ ਬਾਣੀ॥
ਮਨ ਤਨ ਅੰਤਰਿ ਸਾਂਤਿ ਸਮਾਣੀ॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੫)

- ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਰਸੁ ਹਰਿ ਕੀਰਤਨੋ ਕੋ ਵਿਰਲਾ ਪੀਵੈ॥
ਵਜਹੁ ਨਾਨਕ ਮਿਲੈ ਏਕੁ ਨਾਮੁ ਰਿਦ ਜਪਿ ਜਪਿ ਜੀਵੈ॥ (ਪੰਨਾ ੪੦੦)

ਕਲਿਯੁਗ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨੂੰ ਨਾਮ ਨਾਲ ਸਮਾਨਤਾ ਬਖਸ਼ਦੇ ਹੋਏ ਆਪ ਫ਼ਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਹਰਿ ਕਾ ਨਾਮੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਕਲਿ ਮਾਹਿ॥
ਏਹੁ ਨਿਧਾਨਾ ਸਾਧੂ ਪਾਹਿ॥ (ਪੰਨਾ ੮੮੮)

ਇੰਞ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ‘ਅੰਮ੍ਰਿਤ’ ਅਧਿਆਤਮਕ ਜਗਤ ਦਾ ਇਕ ਅਤਿ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੰਕਲਪ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਜੀਵ ਦੇ ਵੱਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਦਾਤ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਦਇਆ ਮਿਹਰ ਦੇ ਪਾਤਰ ਬਣ ਕੇ ਅਰਥਾਤ ‘ਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ’ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਫ਼ਰਮਾਨ ਹੈ:

ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਹੈ ਨਦਰੀ ਪਾਇਆ ਜਾਇ॥
ਅਨਦਿਨੁ ਹਰਿ ਹਰਿ ਉਚਰੈ ਗੁਰ ਕੈ ਸਹਜਿ ਸੁਭਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੫੮)

ਇਹ ਦਾਤ ਧੁਰ ਭਾਗਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਅਧਿਆਤਮਵਾਦੀ ਚਿੰਤਕ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਰਮ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਹੋਣ ਤਾਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਫਿਰ ਹੀ ਮਿਲੇਗਾ:

- ਜਿਸੁ ਧੁਰਿ ਭਾਗੁ ਹੋਵੈ ਮੁਖਿ ਮਸਤਕਿ ਤਿਨਿ ਜਨਿ ਲੈ ਹਿਰਦੈ ਰਾਖੀ॥
ਹਰਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਕਥਾ ਸਰੇਸਟ ਉਤਮ ਗੁਰ ਬਚਨੀ ਸਹਜੇ ਚਾਖੀ॥ (ਪੰਨਾ ੮੭)

- ਸੁਰਿ ਨਰ ਮੁਨਿ ਜਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਖੋਜਦੇ ਸੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਗੁਰ ਤੇ ਪਾਇਆ॥
ਪਾਇਆ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਗੁਰਿ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕੀਨੀ ਸਚਾ ਮਨਿ ਵਸਾਇਆ॥ (ਪੰਨਾ ੯੧੮)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਅੰਦਰ ਉਕਤ ਤੱਥ ਨੂੰ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਅਰਥ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਮੇਰੇ ਸਤਿਗੁਰਾ ਹਉ ਤੁਧੁ ਵਿਟਹੁ ਕੁਰਬਾਣੁ॥
ਤੇਰੇ ਦਰਸਨ ਕਉ ਬਲਿਹਾਰਣੈ ਤੁਸਿ ਦਿਤਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਨਾਮੁ॥ (ਪੰਨਾ ੫੨)

ਭਗਤੀ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ; ਮੀਰੀ ਤੇ ਪੀਰੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਦੇ ਰਹੱਸਮਈ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸਥਾਰ ਕਰਨਾ ਪ੍ਰਾਰੰਭ

ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਦਾ ਸਿਖਰ ਸਾਖਸ਼ਾਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ੧੬੯੯ ਈ. ਦੀ ਵਿਸਾਖੀ ਦੇ ਦਿਨ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਾਵਨ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ। ਇਹ ਦਿਨ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚਲਾ ਇਕ ਵਿਲੱਖਣ ਦਿਨ ਸਾਬਤ ਤਾਂ ਹੋਇਆ ਹੀ, ਗੁਰਮਤਿ ਰਹੱਸਵਾਦ ਵਿਚ ਇਹ ਖਾਲਸਾਈ ਇਨਕਲਾਬ ਵਿਚਲਾ ਮੀਲ-ਪੱਥਰ ਵੀ ਬਣਿਆ। ਇਸ ਦਿਨ ‘ਕਿਵ ਸਚਿਆਰਾ ਹੋਈਐ’ ਦਾ ਕ੍ਰਿਆਤਮਕ ਪਾਸਾਰ ਵੀ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਾਹਵੇਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦਸਮ ਪਿਤਾ ਨੇ ‘ਅੰਮ੍ਰਿਤ’ ਦੇ ਗੁਹੜ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਸੁਖੈਨ ਕਰ ਕੇ ਸਾਧਾਰਨ ਜਨ ਵਾਸਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਭਗਤੀ ਦੇ ਮਾਰਗ ‘ਪੁਰ ਅਗ੍ਰਸਰ ਹੋਣ ਲਈ ਭੰਡਾਰਾ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਜ਼ਾਵੀਏ ਤੋਂ ਵੇਖੀਏ ਤਾਂ ‘ਸਚਿਆਰ’ ਤੇ ‘ਖਾਲਸਾ’ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਪਾਨ ਕਰਨ ਨਾਲ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ‘ਤੇਤੀ ਸਵਯੇ’ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਸੰਕਲਪ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ‘ਖਾਲਿਸ’ ਜਾਂ ਨਿਰਮਲ ਨਾਲ ਜੋੜਦੇ ਹਨ। ਖਾਲਸਾ ਇਕ ਐਸੀ ਹਸਤੀ ਹੈ; ਐਸਾ ਸਤਿ ਹੈ; ਐਸਾ ਅਮਲ ਹੈ ਅਤੇ ਪਰਮਾਰਥਕ ਵਿਗਾਸ ਹੈ ਜੋ ਨਿਰਮਲਤਾਈ ਤੇ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਦਾ ਸੰਗਮ ਹੈ, ਉਹ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਜਿਹੜੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਮਹਾਨ ‘ਸਤਿ’ ਹੈ, ਪੂਰਨ ਜੋਤਿ ਹੈ:

ਪੂਰਨ ਜੋਤਿ ਜਗੈ ਘਟ ਮੈਂ ਤਬ ਖਾਲਿਸ ਤਾਹਿੰ ਨ ਖਾਲਿਸ ਜਾਨੈ॥ (ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ‘ਸਚਿਆਰ’ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਤ ‘ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ’ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਅਤੇ ਦਸਮ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦਾ ਖਾਲਸਾ ਭਿੰਨ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਅਧਿਆਤਮਵਾਦ ਵਿਚਲੇ ਇੱਕੋ ਸੰਕਲਪ ਦੇ ਤਿੰਨ ਨਾਮ ਹਨ। ਸਿਮਰਨ ਅਤੇ ਜਾਪ, ਨਿਰਮਲਤਾ ਅਤੇ ਸੋਚ, ਇੱਕ-ਈਸ਼ਵਰਵਾਦ ਆਸਥਾ ਅਤੇ ਨਾਮ ਦੀ ਓਟ ਖਾਲਸਾਈ ਸੰਕਲਪ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕਸੁਰ ਅਤੇ ਅਭੇਦ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਆ ਜਾਵੇ ਉਥੇ ਮੌਤ ਦਾ ਭੈ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ਅਤੇ ਸੋਚ ਤੇ ਸੋਚ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਝੰਜਟਾਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਜੀਵ ਉੱਠ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਵੀ ਸੈਨਾਪਤਿ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:

ਜਹਾ ਦੂਤਨ ਕੇ ਤ੍ਰਾਸ ਪਰਤ ਜਮ ਜਾਰਸਾ।

ਸਾਚਾ ਨਾਮ ਪੁਨੀਤ ਓਟਿ ਭਈ ਢਾਲਸਾ।

ਬਿਨਸੈ ਸਗਲ ਕਲੇਸ ਗਯੋ ਜੰਜਾਲਸਾ।

ਚੁਕਿਉ ਆਵਨ ਜਾਨ ਮਿਟੀ ਸਬ ਲਾਲਸਾ।

ਜੀ ਖਾਲਸਾ ਜਪਿ ਗੋਬਿੰਦ ਭਯੋ ਹੈ ਖਾਲਸਾ॥੭੧॥੧੮੭॥ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਸੋਭਾ)

ਰਹਿਤ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਭਾਗ ਹੈ; ਸੁੱਚਾ ਆਚਰਨ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਰੀੜ੍ਹ ਦੀ ਹੱਡੀ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਲਈ ਚੋਰੀ-ਯਾਰੀ, ਸ਼ਰਾਬ, ਝੂਠ ਤੇ ਜੁਆ ਹਰੇਕ ਬੁਰਾਈ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠ ਕੇ ਰਹਿਤਮਈ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨਾ ਤੇ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ‘ਮੇਰਾ ਸਿੱਖ’ ਬਣ ਜਾਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ:

ਰਹਿਣੀ ਰਹਿ ਸੋਈ ਸਿਖ ਮੇਰਾ।

ਵਹ ਠਾਕੁਰ ਮੈਂ ਉਸ ਦਾ ਚੇਰਾ।

ਕਰਹਿ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਕੀ ਆਸਾ।

ਜਨਮ ਮਰਨ ਕਟ ਡਾਰੇ ਫਾਸਾ।

(ਰਹਿਤਨਾਮਾ ਭਾਈ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਸਿੰਘ)

ਇੰਞ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਨ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਜਾਚ ਹੈ ਜੋ ‘ਗੁਰ ਭਾਂਵਦੀ’ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਨਿਰਜਿੰਦ ਨੂੰ ਜਿੰਦ ਬਖਸ਼ਦਾ ਹੈ ਤੇ ਭਰਮ-ਭਉ ਰਹਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੇ ‘ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਕੀ ਫੌਜ’ ਬਣ ਕੇ ਕਪਟੀਆਂ-ਦੰਭੀਆਂ ਨੂੰ ਦੰਡਿਤ ਕਰਨਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਮਨੁਰ ਤੋਂ ਇਸਪਾਤ ਬਣਨਾ ਹੈ, ਨਿਗੁਰੇ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣਨਾ ਤੇ ਨਾਮ-ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਜੁੜਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਤ ਅਨਾਮੀ ਨਾਲ ਅਭੇਦ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਲਈ ‘ਸ਼ੁਭ ਕਰਮਨ ਤੇ ਕਬਹੂ ਨ ਟਰੋ’ ਦੇ ਮੁੱਦਈ ਬਣਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੇ ਰਸ ਨਾਲ ਜੀਵ ‘ਰੂਹ ਦੇ ਦੇਸ’ ਦਾ ਵਾਸੀ ਬਣ ਜਾਵੇ।

ਫਾਰਮ IV ਰੂਲ ੮

੧. ਛਪਣ ਦਾ ਅਸਥਾਨ	ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
੨. ਛਪਣ ਦਾ ਸਮਾਂ	ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ੫ ਤਾਰੀਖ
੩. ਛਾਪਣ ਵਾਲੇ ਦਾ ਨਾਂ	ਸ. ਹਰਬੋਅੰਤ ਸਿੰਘ
ਕੌਮੀਅਤ	ਭਾਰਤੀ
ਪਤਾ	ਸਕੱਤਰ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
੪. ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਦਾ ਨਾਂ	ਸ. ਹਰਬੋਅੰਤ ਸਿੰਘ
ਕੌਮੀਅਤ	ਭਾਰਤੀ
ਪਤਾ	ਸਕੱਤਰ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
੫. ਸੰਪਾਦਕ	ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ
ਕੌਮੀਅਤ	ਭਾਰਤੀ
ਪਤਾ	ਸੰਪਾਦਕ, 'ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼'
	ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
੬. ਮਾਲਕ	ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਮੈਂ ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਘੋਸ਼ਣਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ, ਉੱਪਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਹੀ ਹੈ।

ਸਹੀ/- ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ
ਸੰਪਾਦਕ, 'ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼'

ਖਾਲਸਾ

— ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ (ਗੁਰਪੁਰਵਾਸੀ)

ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਟਿਕਾਣਾ ਹੈ, ਦੀਵਾਨ ਸੱਜ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਲੱਠੇ ਦੀਆਂ ਚਾਦਰਾਂ ਪਰ ਸੱਜ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਗਿਰਦ ਸੰਗਤ ਬੈਠੀ ਹੈ, ਦਿਲ-ਸ਼ਾਦ (ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ) ਆਏ। ਪੰਜ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ ਨਾਲ ਆਏ ਹਨ। ਆਪ ਆ ਕੇ ਸਿੰਘਾਸਨ 'ਤੇ ਸੱਜ ਗਏ। ਆਹਾ! ਅੱਜ ਕੀ ਸਰੂਪ ਹੈ? ਚਿੱਟਾ ਸਫੈਦ ਦਸਤਾਰਾ ਤੇ ਜਾਮਾ ਹੈ, ਚਿੱਟਾ ਕਮਰਕੱਸਾ ਹੈ, ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਹੈ, ਇਹੋ ਲਿਬਾਸ ਨਿੱਤਰੇ ਸੱਜਣਾਂ ਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਸੀਸ ਦੇਣ ਨਿੱਤਰੇ ਸਨ। ਆਪ ਸਿੰਘਾਸਨ ਪਰ ਬੈਠ ਗਏ, ਆਪਣੇ ਅੱਗੇ ਇਕ ਸਫੈਦ ਚਮਕਦਾ ਸਰਬ ਲੋਹ ਦਾ ਬਾਟਾ ਰੱਖ ਲਿਆ, ਇਸ ਵਿਚ ਆਪ ਦਾ ਖੰਡਾ ਫਿਰਨ ਲੱਗਾ.... ਆਪ ਨੇ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ... ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਡਾਹਢੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਇਕਾਗਰ ਖੜੇ ਆਪ ਦਾ ਹੁਕਮ ਪਾ ਕੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਾਮ ਦਾ ਜਾਪ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਸੰਗਤ ਸਾਰੀ ਇਕ ਮੂਰਤਿ ਸਮਾਨ ਖੜੀ ਤੱਕ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਅੱਜ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀਹ ਹੋਣਾ ਹੈ... ਜਦ ਸਤਿਗੁਰ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹ ਚੁਕੇ ਤਦ ਪੰਜਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਜੋ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ' ਆਖਿਆ, ਪੰਜਾਂ ਨੂੰ ਛਕਾਇਆ, ਅੱਖਾਂ 'ਤੇ ਛੱਟੇ ਮਾਰੇ, ਕੇਸਾਂ ਵਿਚ ਦਸਮ ਦੁਆਰ ਟਿਕਾਣੇ ਪਾਇਆ ਤੇ ਹਰ ਵੇਰ ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਵਾਇਆ, ਹਰ ਵੇਰ ਗੱਜ ਕੇ ਆਖਿਆ ਤੇ ਅਖਵਾਇਆ:

ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖਾਲਸਾ॥

ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹ॥

... ਹੁਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ—ਤੁਸੀਂ ਹੋ ਹੁਣ 'ਮੈਂ'

ਤੇ ਮੈਂ ਹਾਂ ਤੁਸੀਂ

ਹਾਂ ਤੁਸੀਂ ਹੋ

'ਖਾਲਸਾ'

ਹੁਣ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਪਿਆਰੀ ਤੇਜਮਯ ਸੂਰਤ ਸਿੰਘਾਸਨ ਪਰ ਖੜ੍ਹੀ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਲਲਕਾਰ ਕੇ ਆਵਾਜ਼ ਦਿੱਤੀ—'ਖੰਡਾ ਪ੍ਰਿਥਮੇ ਸਾਜ ਕੈ ਜਿਨ ਸਭ ਸੈਂਸਾਰ ਉਪਾਇਆ' ਉਸ ਦਾ ਧਿਆਨ ਕਰੋ।

ਮੌਤ ਪਹਿਲਾਂ ਬਣੀ। ਮਗਰੋਂ ਸਰੀਰ। ਸਰੀਰ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗਾ, ਮੌਤ ਆਵੇਗੀ ਜ਼ਰੂਰ ਇਕ ਦਿਨ, ਤਾਂ ਤੇ ਨਾ ਡਰੋ ਮੌਤ ਕੋਲੋਂ। ਸਦਾ ਤਿਆਰ ਰਹੋ ਮੌਤ ਲਈ... ਹਾਂ ਪਰ ਦੇਖੋ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਾਲਸਾ ਤੁਹਾਡੇ 'ਚ ਮੈਂ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹਾਂ, ਤੁਸਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰਲੇ ਰਸਤੇ ਖਾਲਸਾ ਨਿਰਾ ਨਾਮ ਮਾਤਰ ਨਹੀਂ, ਖਾਲਸਾ ਜੀਉਂਦਾ ਆਦਰਸ਼

ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਹੈ। ਖਾਲਸਾ ਜਾਦੂ ਹੈ ਜੋ ਰੂਹ ਫੂਕਦਾ ਹੈ। ਖਾਲਸਾ ਇਕ ਨਿਸ਼ਾਨ ਹੈ ਜਿਸ ਪਰ ਤੁਸਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣਾ ਹੈ ਤੇ ਸਭ ਕੁਛ ਸਦਕੇ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਖਾਲਸਾ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰੋਂ ਜੰਮਿਆ ਹੈ, ਤੁਸਾਂ ਅੰਦਰ ਗਿਆ ਹੈ... ਮੈਂ ਅਰਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਖਾਲਸਾ ਲਿਆ ਕੇ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚ ਪਰਵੇਸ਼ਿਆ ਹੈ।

ਹਾਂ ਜਗਤ! ਵੇਖ ਤੇਰੇ ਭਾਰ ਹਰਨ ਨਮਿੱਤ ਮੈਂ ਅਜ਼ਲ ਤੋਂ ਗੁਰੂ, ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਸਿਰਜਨਹਾਰ ਦਾ ਪੁੱਤ ਹੋ ਕੇ ਚੇਲਾ ਬਣਦਾ ਹਾਂ, ਸਿੱਖ ਬਣਦਾ ਹਾਂ, ਜੋ ‘ਖਾਲਸਾ’ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਬਾਹਰ ਦੇ ਰਸਤੇ ਭੀ ਪਰਵੇਸ਼ ਕਰੇ ਅਰ ਮੈਂ ਭੀ ਹੋਵਾਂ

‘ਖਾਲਸਾ’।

ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਂ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੁਹਾਨੂੰ।

ਇਹ ਗਰਜਵੀਂ ਸੱਦ ਦੇਂਦੇ ਸਾਰ ਆਪ ਸਿੰਘਾਸਨ ਤੋਂ ਛਾਲ ਮਾਰ ਕੇ ਉਤਰੇ ਅਤੇ ਹੇਠਾਂ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਗਏ। ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ—ਤੁਸੀਂ ਹੋ ਖਾਲਸਾ। ਸੋ ਖਾਲਸਾ ਜੀ! ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਤੁਸੀਂ ਵਸਾਓ ਖਾਲਸਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੇ ਰਸਤੇ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਪੰਜੇ ਪਿਆਰੇ ਕੰਬੇ ਪਰ ਫੇਰ:

ਕਾਠ ਕੀ ਪੁਤਰੀ ਕਹਾ ਕਰੈ ਬਪੁਰੀ ਖਿਲਾਵਨਹਾਰੋ ਜਾਨੈ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੯੯)

ਉਥੇ ਅਰ ਉਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤਿਆਰ ਕਰ ਕੇ ਦਾਤੇ ਨੂੰ ਦਾਨ ਕੀਤਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤੇ ਆਖਿਆ:

ਤੇਰੇ ਕੀਆ ਤੁਝਹਿ ਕਿਆ ਅਰਪਉ ਨਾਮੁ ਤੇਰਾ ਤੁਹੀ ਚਵਰ ਢੋਲਾਰੇ॥

(ਪੰਨਾ ੬੯੪)

ਦੇਖੋ ਗੁਰੂ ਅਵਤਾਰ, ਗੁਰੂਆਂ ਦਾ ਗੁਰੂ, ਅਜ਼ਲ ਦਾ ਗੁਰੂ ਬਣ ਗਿਆ ‘ਖਾਲਸਾ’। ਇਸ ਵੇਲੇ ਇਕ ਧੁਨਿ ਉਠੀ ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਵਿੱਚੋਂ:

ਵਾਹ ਵਾਹ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਆਪੇ ਗੁਰ ਚੇਲਾ।

ਖਾਲਸਾ ਸਜ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘਾਸਨ ’ਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ, ਫੇਰ ਪੰਜਾਂ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ‘ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਮੁਹਕਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਉੱਚੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿਉ ਤੇ ਆਖੋ, ਖਾਲਸਾ ਅਰਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਅੱਜ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਜਨਮ ਤੇ ਗੱਜ ਕੇ ਗਜਾ ਦਿਉ:

ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖਾਲਸਾ॥

ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹ॥

ਆਖ ਦਿਉ, ਇਹ ਖਾਲਸਾ ਸਰਮ ਖੰਡ ਤੋਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਘੱਲਿਆ ਆਇਆ ਹੈ। ਫਤਹ ਸਦਾ ਉਸ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਹੈ। ਸੋ ਫਤਹ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਦੋਵੇਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਹੋਏ। ਇੱਕੋ ਮਾਲਕ ਦੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਇੱਕੋ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ‘ਫਤਹ’ ਤੇ ‘ਖਾਲਸਾ’ ਇਕੱਠੇ ਹੀ ਵਿਚਰਨਗੇ।

ਜਦੋਂ ਸਿੱਖ, ਗੁਰੂ-ਬੋਲਾਂ 'ਤੇ ਪੂਰੇ ਉਤਰੇ

-ਸ. ਸਤਿਨਾਮ ਸਿੰਘ ਕੋਮਲ*

ਢਾਈ ਸਦੀਆਂ ਦੀ ਜੋ ਪ੍ਰੇਰਨਾ, ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਸੀ, ਜੋ ਅਸਾਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸੀ, ਪਰਚਾ ਪਿਆ, ਇਮਤਿਹਾਨ ਹੋਇਆ, ਗੁਰੂ ਨੇ ਪਾਸ ਹੋਏ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਗਲ ਨਾਲ ਲਾਇਆ।

ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਾਵਨ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇਹ ਬੋਲ ਗੂੰਜੇ ਕਿ ਹੈ ਕੋਈ ਗੁਰੂ ਦਾ ਲਾਲ ਜੋ ਇਸ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਦੀ ਪਿਆਸ ਬੁਝਾਵੇ? ਜੋ ਸੀਸ ਅਰਪਣ ਕਰੇ? ਗੁਰੂ-ਬੋਲਾਂ ਵਿਚ ਰੋਹ ਸੀ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਜੋ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ, ਆਪਾ ਵਾਰੂ ਜਜ਼ਬਾ, ਆਤਮ-ਸਮਰਪਣ ਤੇ ਗੁਰੂ 'ਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਟੋਹ ਲਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ 'ਤੇ ਸਦਾ ਮਾਣ ਸੀ। ਸਿਦਕਦਿਲੀ ਤੇ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਿਦਕਦਿਲੀ, ਸੇਵਾ, ਸਿਮਰਨ ਤੇ ਆਤਮ-ਸਮਰਪਣ ਨੇ ਹੀ ਗੁਰੂ-ਪਦਵੀਆਂ ਤੀਕਰ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਸੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਰਿਆਂ ਨਾਲ ਚੀਰੇ ਜਾਣ ਦਾ ਦੁੱਖ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਦੇਗਾਂ ਦੇ ਉਬਾਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਦਕ ਨੂੰ ਉਬਾਲ ਨਹੀਂ ਸਕੇ, ਹੂੰ ਵਿਚ ਲਿਪਟ ਕੇ ਸੜ ਮਰਨਾ ਕਬੂਲ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਧੜ ਨੂੰ ਸਸਕਾਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨੂੰ ਵੀ ਅੱਗ ਲਾ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਮਾਣ ਸੀ। ਪਰ ਪਰਖ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਚੋਜ ਸੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਲਈ।

ਗੁਰੂ-ਬੋਲਾਂ ਨੂੰ ਹੰਗਾਰਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਸਿੱਖ, ਆਪਾਵਾਰੂ ਜਜ਼ਬੇ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਬਾਣੀ ਦੀ ਇਹ ਤੁੱਕ ਪੜ੍ਹਦਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ: “ਤਨੁ ਮਨੁ ਧਨੁ ਸਭੁ ਸਉਪਿ ਗੁਰ ਕਉ ਹੁਕਮਿ ਮੰਨਿਐ ਪਾਈਐ॥” ਇਹ ਸਿੱਖ ਸੀ ਭਾਈ ਦਇਆ ਰਾਮ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਨੇ ਦਇਆ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਜਦ ਤੁੱਠਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਤੇ ਸਿੱਖ ਵਿਚ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਕਿ ਚੰਦਨ ਦੇ ਰੁੱਖ ਕੋਲ ਰਹਿੰਦੇ ਰੁੱਖਾਂ 'ਚੋਂ ਮਹਿਕ ਚੰਦਨ ਵਰਗੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਪਾਰਸ ਲੋਹੇ ਨੂੰ ਸੋਨੇ 'ਚ ਬਦਲ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਤੰਬੂ ਵੱਲ ਲੈ ਗਏ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੋ ਬਾਹਰ ਅਵਾਜ਼ ਆਈ ਉਹ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਚੱਲਣ ਦੀ ਸੀ। ਲਹੂ ਨਾਲ ਭਿੱਜੀ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਫਿਰ ਸੰਗਤਾਂ ਸਨਮੁਖ ਸਨ ਤੇ ਪਹਿਲੇ ਬੋਲ ਦੁਹਰਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਕ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਭਾਈ ਧਰਮ ਚੰਦ ਉਠਿਆ, ਜਿਸ ਦਾ ਧਰਮ ਸੀ ਗੁਰੂ-ਬੋਲਾਂ ਤੋਂ ਆਪਾ ਵਾਰਨਾ। ਇਹੋ ਧਰਮ ਉਸ ਕਮਾਇਆ ਸੀ। ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹ ਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਸੁਣ ਕੇ, ਨੌਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਵੇਖ ਕੇ ਤੇ ਇਉਂ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ “ਤੂ ਚਉ ਸਜਣ ਮੈਡਿਆ ਡੇਈ

* # ੨੪੮, ਅਰਬਨ ਅਸਟੇਟ, ਫੇਜ਼-੧, ਲੁਧਿਆਣਾ-੧੦. ਮੋ: ੯੯੮੮੩-੧੫੩੭੨

ਸਿਸੁ ਉਤਾਰਿ॥” ਜੇ ਗੁਰੂ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਆਪਾ ਵਾਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਦੇ ਤਾਂ ਜਿਨੇ ਵੀ ਸਿਰ ਹੋਣ, ਹਾਜ਼ਰ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਿੱਛੇ ਤੰਬੂ ਵੱਲ ਹੋ ਤੁਰਿਆ। ਓਹੀ ਅਵਾਜ਼ ਆਈ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਹੋਰ ਸਿਰ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਤੀਜਾ ਸਿੱਖ ਸੀ ਭਾਈ ਮੋਹਕਮ ਚੰਦ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮੋਹਕਮੀ ਬਖਸ਼ੀ ਸੀ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀ। ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਆਪਾ ਸਮਰਪਣ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਚੌਥਾ ਸਿੱਖ ਭਾਈ ਹਿੰਮਤ ਚੰਦ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ-ਬੋਲਾਂ ਨੇ ਹੀ ਹਿੰਮਤ ਬਖਸ਼ੀ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ’ਤੇ ਬੋਲ ਭਗਤ ਸਧਨਾ ਜੀ ਦੇ ਸਨ: “ਮੈਂ ਨਾਹੀ ਕਛੁ ਹਉ ਨਹੀ ਕਛੁ ਆਹਿ ਨ ਮੋਰਾ॥ ਅਉਸਰ ਲਜਾ ਰਾਖਿ ਲੇਹੁ ਸਧਨਾ ਜਨੁ ਤੋਰਾ॥” ਪੰਜਵੀਂ ਵਾਰੀ ਸੀ ਸਿੱਖ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਚੰਦ ਦੀ। ਗੁਰੂ-ਘਰੋਂ ਮਿਲੀ ਸਾਹਿਬੀ ਦੀ ਪਰਖ ਸੀ। ਉਸ ਸਾਹਿਬੀ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਬੋਲ ਜੀਕੂੰ ਉਸ ਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ’ਤੇ ਆ ਗਏ ਹੋਣ: “ਜਉ ਹਉ ਬਉਰਾ ਤਉ ਰਾਮ ਤੋਰਾ॥ ਲੋਗੁ ਮਰਮੁ ਕਹ ਜਾਨੈ ਮੋਰਾ॥” ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਲਹੂ ਭਿੱਜੀ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਨੇ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਪਰਚਾ ਔਖਾ ਤੇ ਭਿਆਨਕ ਬਣਾਈ ਰੱਖਿਆ ਪਰ ਸਿਦਕੀ ਸਿੱਖ ਪਾਸ ਹੋ ਗਏ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਿਦਕਦਿਲੀ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਗੁਰੂ-ਬੋਲ ਹੀ ਸਨ: “ਸੀਸੁ ਵਢੇ ਕਰਿ ਬੈਸਣੁ ਦੀਜੈ, ਵਿਣੁ ਸਿਰ ਸੇਵ ਕਰੀਜੈ॥”

ਨਵੇਂ ਸ਼ਸਤਰ ਤੇ ਬਸਤਰ ਧਾਰੀ ਪੰਜਾਂ ਸੂਰਮਿਆਂ ਸਮੇਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਥੋੜੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਮੰਚ ’ਤੇ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਚਿਹਰਿਆਂ ਦਾ ਜਲਾਲ ਵੇਖਿਆਂ ਹੀ ਬਣਦਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪੂਰੇ ਸਿਖਰਾਂ ’ਤੇ ਸੀ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ’ਤੇ ਸੀ। ਪਾਸ ਹੋਣ ਦਾ ਚਾਅ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਫੌਲਾਦੀ ਤਾਕਤ ਭਰਨ ਲਈ ਸਰਬ ਲੋਹ ਦਾ ਬਾਟਾ ਲਿਆ; ਨਿਰਮਲ ਜਲ, ਜੋ ਹਰ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਤੇ ਬਨਸਪਤੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹੈ; ਖੰਡਾ, ਜੋ ਰੱਬੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ ਤੇ ਪਤਾਸੇ, ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਨਿਮਰਤਾ ਤੇ ਮਿਠਾਸ ਭਰਨ ਲਈ, ਪੰਜ ਬਾਣੀਆਂ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ, ਜੋ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਾਲ ਜੋੜਦਾ ਹੈ, ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ, ਜੋ ਭਗਤੀ-ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਬੀਰ ਰਸ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ; ਸੁਧਾ ਸਵਈਏ, ਜੋ ਮਨਾਂ ਦੇ ਭਰਮਾਂ ਤੇ ਵਹਿਮਾਂ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ; ਚੌਪਈ, ਜੋ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਅੱਗੇ ਜੋਦੜੀ ਹੈ ਤੇ ਅਨੰਦ ਸਾਹਿਬ, ਜੋ ਵਜਦ ਹੈ, ਅਨੰਦ ਹੈ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਇਕ-ਮਨ ਇਕ-ਚਿੱਤ ਹੋ ਕੇ ਪੜ੍ਹੀ ਬਾਣੀ, ਪਤਾਸਿਆਂ ਦੀ ਮਿਠਾਸ ਵਾਲਾ ਜਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਣ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਨੇ ਛਕਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਕੁਲ, ਧਰਮ, ਜਾਤ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਭ ਵਿਤਕਰਿਆਂ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸੂਰਬੀਰਤਾ, ਨਿਰਵੈਰਤਾ ਤੇ ਨਿਰਭੈਤਾ ਦੀ ਪਿਓਂਦ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨੇ ਅਖੌਤੀ ਨਾਈ, ਛੀਬੇ, ਖੱਤਰੀ, ਜੱਟ

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ

- ਭਾਈ ਜੋਗਾ ਸਿੰਘ ਭਾਗੋਵਾਲੀਆ*

ਇਕ ਅਦੀਬ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ‘ਬਹਾਰ ਮੇਂ ਤੋਂ ਮੱਟੀ ਭੀ ਉਗਲ ਦੇਤੀ ਹੈ ਫੂਲ, ਅਗਰ ਮਰਦ ਹੈ ਤੋ ਖਿਜਾਂ ਮੇਂ ਬਹਾਰ ਪੈਦਾ ਕਰ।’ ਸੱਚਮੁੱਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ‘ਤੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਬਖਸ਼ ਕੇ ਮੁਰਦਾ ਸਮਾਨ ਪਤਝੜ ਵਿੱਚੋਂ ਜਵਾਂਮਰਦੀ ਦੀ ਬਹਾਰ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ। ਜਾਤਾਂ-ਪਾਤਾਂ, ਵਰਨ-ਕੁਲ ਦੀਆਂ ਦੀਵਾਰਾਂ ਢਾਹ ਕੇ ਗੁਰ-ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੇ ਤਲਵਾਰਾਂ ਦੀ ਨੌਕ ਨਾਲ ਚੁਣੇ ਗਏ ਪੰਜ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਾਂ ਨੂੰ ‘ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ’ ਕਹਿ ਕੇ ਜਦੋਂ ਆਪਣਾ ਰੂਪ ਆਖਿਆ ਤਾਂ ਸਚਮੁੱਚ ਸੰਸਾਰਕ ਤਵਾਰੀਖ ਅੰਦਰ ਇਕ ਇਨਕਲਾਬੀ ਅਧਿਆਇ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ। ਹਨੇਰਿਆਂ ਦਿਲਾਂ ਅੰਦਰ ਧਰਮ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਨੀਵੀਆਂ ਪਾ ਕੇ ਤੁਰਨ ਵਾਲੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਅਸਮਾਨੀ ਬਿਜਲੀਆਂ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਈ। ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦੀ ਦਹਿਸ਼ਤ ਤੋਂ ਡਰਨ ਵਾਲੇ ਨਿਰਬਲ ਮਜ਼ਬੂਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਲੜਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਪਏ। ਮਾਯੂਸੀ ਅਤੇ ਆਲਸ ਦੇ ਬਿਸਤਰੇ ਵਿਚ ਸੁੱਤੀ ਜਵਾਨੀ ਤਲਵਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾਰਾਂ ‘ਤੇ ਨੱਚਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਪਈ। ਐਸਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਮਾ ਸੀ ਜੋ ਗੁਰੂ ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲੇ ਨੇ ਕਰ ਵਿਖਾਇਆ।

ਪਰ ਯਾਦ ਰੱਖੋ, ਜਿੱਥੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਬਾਹਰਲੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੁੱਲ ਆਲਮ ਤੋਂ ਨਿਆਰਾ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ ਉਥੇ ਅੰਦਰਲੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਤਮਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਸੂਲਾਂ ਦਾ ਪਾਠ ਪੜ੍ਹਾਇਆ। ਮਨੁੱਖੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਖੰਡੇਧਾਰ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜੀਵਨ-ਮਰਯਾਦਾ ਦੱਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ। ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਵਿਚ ਪਰਪੱਕ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਆਸ਼ਕਾਂ ਬਾਰੇ ਗੁਰਦੇਵ ਨੇ ਕਿਹਾ,

ਜਬ ਲਗ ਖਾਲਸਾ ਰਹੈ ਨਿਆਰਾ,

ਤਬ ਲਗ ਤੇਜ ਦੀਓ ਮੈ ਸਾਰਾ॥

ਇਸ ਕਾਰਜ-ਸਿਧੀ ਲਈ ਗੁਰਦੇਵ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੁਕਮ ਲਾਇਆ ‘ਨਿਤਨੇਮ ਕਰਨ’ ਦਾ ਭਾਵ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਉੱਠ ਕੇ ਰੱਬੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਜਾਪ ਕਰਦਿਆਂ ਸੁਰਤਿ ਦੀ ਉਡਾਰੀ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਭੂ-ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦਾ ਅਨੰਦ ਮਾਣਨਾ। ਵੈਸੇ ਵੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਪ੍ਰਭੂ-ਪਿਆਰਿਆਂ ਲਈ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਆਦਿ-ਕਾਲ ਤੋਂ ਬਣੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਖਾਸ ਜ਼ਿਕਰ

* ਕਵੀਸ਼ਰ, ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਸ਼੍ਰੋ. ਗ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ: ੯੮੭੬੦-੫੮੯੨੫

ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ:

ਫਰੀਦਾ ਪਿਛਲ ਰਾਤਿ ਨ ਜਾਗਿਓਹਿ ਜੀਵਦੜੇ ਮੁਇਓਹਿ॥

ਜੇ ਤੈ ਰਬੁ ਵਿਸਾਰਿਆ ਤ ਰਬਿ ਨ ਵਿਸਰਿਓਹਿ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੮੩)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਸਚੁ ਨਾਉ ਵਡਿਆਈ ਵੀਚਾਰੁ॥

ਕਰਮੀ ਆਵੈ ਕਪੜਾ ਨਦਰੀ ਮੋਖੁ ਦੁਆਰੁ॥ (ਪੰਨਾ ੨)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ:

ਗੁਰ ਸਤਿਗੁਰ ਕਾ ਜੋ ਸਿਖੁ ਅਖਾਏ ਸੁ ਭਲਕੇ ਉਠਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਧਿਆਵੈ॥

(ਪੰਨਾ ੩੦੫)

ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਗੁਰਸਿੱਖ ਦੇ ਨਿਤ-ਕਰਮ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੀ ਬਣ ਗਈ।

ਡਾ. ਤਾਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ: “ਜਦੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ‘ਸੱਚ ਨਾਉ’ ਦੁਆਰਾ ਵਡਿਆਈ ਵੀਚਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਧਰਮੀ ਸ਼ਹੀਦ ਯੋਧਿਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਸਾਰੇ ਨਿਤਨੇਮੀ, ਧਰਮੀ, ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਯੋਧੇ, ਮਰਯਾਦਾ ਪਰਸ਼ੋਤਮ ਸਨ। ਮੁੱਕਦੀ ਗੱਲ ਪੰਜ-ਕਕਾਰੀ ਵਰਦੀ ਕੋਈ ਵਿਖਾਵੇ ਦੀ ਫੈਸ਼ਨ-ਕਲਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਮਰਯਾਦਾ ਦੀ ਦੀਵਾਰ ਅੰਦਰ ਵਿਚਰਦੀ ਹੋਈ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਹੈ ਜੋ ਜਨ-ਸਾਧਾਰਨ ਲਈ ਆਦਰਸ਼ਕ ਮਾਡਲ ਹੋ ਨਿੱਬੜਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਕੇ ਪਿਆਰ ਵਾਲਿਓ! ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਵਾਸਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ’ਤੇ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥ-ਭਾਵ ਸਮਝਣ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਟੀਕ, ਗੁਟਕੇ, ਪੁਸਤਕਾਂ ਨਿੱਤ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਆਦਤ ਪਾਓ। ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਸੋਂ ਕੇ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਜਾਗ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਦੀ ਦਾਤ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲੋ। ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ-ਕਿਰਪਾ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕਰੋ ਅਤੇ ਯਾਦ ਰੱਖੋ ਕਿ ਇਕ ਕਰਮਯੋਗੀ ਵਾਂਗ ਆਪਣੀ ਮੰਜ਼ਲ ਵੱਲ ਵਧਣਾ ਹੈ। ਕਾਹਲੀ ਵਿਚ ਵੱਡੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਆਸ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣੀ। ਗੁਰੂ-ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਸਦਕਾ ਸਹਿਜੇ-ਸਹਿਜੇ ਅਨੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਣ ਲੱਗਦੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਧਰਮ ਮਰਯਾਦਾ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਤਸ਼ਾਹ ਵਧਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਨੂੰ ਖੱਟੀ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਏ ਤਾਂ ਉਹ ਸਮੇਂ ’ਤੇ ਦੁਕਾਨ ਖੋਲ੍ਹਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਹੌਸਲਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦਾ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਕੀਤਾ ਨਿਤਨੇਮ ਇਕ ਖਾਣ ਹੈ ਜਿੱਥੋਂ ਇਕ ਦਿਨ ਨਾਮ ਦਾ ਹੀਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਉ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਮੁਤਾਬਿਕ ਅਮਲੀ ਜੀਵਨ ’ਤੇ ਪਹਿਰਾ ਦੇ ਕੇ ਸੰਸਾਰਿਕ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਕਾਫਲੇ ਦੇ ਮੋਹਰੀ ਬਣ ਕੇ ਵਿਚਰੀਏ।

ਕੇਸ ਮਾਨਵਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਪਰਿਪੇਖ

-ਸ. ਸਤਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਫੂਲਪੁਰ*

ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਸ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ੮੪ ਲੱਖ ਜੂਨਾਂ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਭੇਜਿਆ। ਸਾਰੀ ਕਾਇਨਾਤ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਸੁੰਦਰ ਸਰੂਪ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤਾ। ਜੰਬੂਰ, ਤੋਰੇਤ, ਅੰਜੀਲ ਅਤੇ ਕੁਰਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਬਾਬਾ ਆਦਮ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਰਗੀ ਸ਼ਕਲ ਵਾਲਾ ਬਣਾਇਆ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਕੇਸਾਧਾਰੀ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ:

ਤੇਰੇ ਬੰਕੇ ਲੋਇਣ ਦੰਤ ਰੀਸਾਲਾ॥

ਸੋਹਣੇ ਨਕ ਜਿਨ ਲੰਮੇ ਵਾਲਾ॥

(ਪੰਨਾ ੫੬੭)

ਇਸ ਲਈ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਅਜਿਹੀ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਲਗਾਈ ਜੋ ਫਜ਼ਲ ਹੋਵੇ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਜੀਵ ਇਸ ਜਗਤ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਸੀਸ ਉੱਪਰ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਕੇਸ ਸੁਭਾਇਮਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕੇਸ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਧਰਮ, ਮਜ਼ਹਬ ਜਾਂ ਜਾਤੀ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਸ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਹਿੰਦੂ, ਸਿੱਖ, ਮੁਸਲਮਾਨ, ਇਸਾਈ ਕੋਈ ਵੀ ਹੋਵੇ ਉਸ ਲਈ ਕੇਸ ਕਤਲ ਕਰਵਾਉਣਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵੱਲੋਂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਇਸ ਵਡਮੁੱਲੀ ਦਾਤ ਤੋਂ ਮੁਨਕਰ ਹੋ ਕੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਦੇ ਉਲਟ ਜਾ ਕੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬੇਮੁਖ ਹੋਣਾ ਹੈ।

ਪੁਰਾਤਨ ਰਿਸ਼ੀ-ਮੁਨੀ, ਪੀਰ-ਪੈਗੰਬਰ ਸਾਰੇ ਸਾਬਤ ਸੂਰਤ ਕੇਸਾਧਾਰੀ ਸਨ। ਭਾਰਤੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਬਦਸੂਰਤੀ ਦਾ ਦੌਰ ਸਜ਼ਾ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਉੱਤੇ ਇਹ ਸ਼ਰਤ ਲਗਾਈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਹ ਕੋਈ ਕੁਕਰਮ ਕਰਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾਨੋਂ ਮਾਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਿਰ-ਮੂੰਹ ਮੁੰਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਇਹ ਸਜ਼ਾ ਮੌਤ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਗਿਣੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਸਲਾਮ ਅਨੁਸਾਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਾਜੀ ਨੂੰ ਹੱਜ ਦਾ ਫਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ, ਜੇਕਰ ਉਹ ਲੰਮੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਨਾ ਰੱਖੇ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਕੱਟੜ ਸੁੰਨੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੀ ਅਤੇ ਹਾਜੀਆਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰ ਉਸ ਨੇ ਲੰਮੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਹਾਜੀ ਸਮਝ ਕੇ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਬੁਲਾਇਆ ਪਰ ਜਦ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਹਾਜੀ ਨਹੀਂ ਹਿੰਦੂ ਹੈ ਤਾਂ

* ਰੀਸਰਚ ਸਕਾਲਰ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਰੀਸਰਚ ਬੋਰਡ (ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ), ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਉਸ ਨੇ ਕੜੀ ਬੰਦਸ਼ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਕੋਈ ਹਿੰਦੂ ਨਾ ਦਾੜ੍ਹੀ ਰੱਖ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਪੱਗ ਬੰਨ੍ਹ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੁਗਲੀਆ ਰਾਜ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਮਾਰੂ ਆਦੇਸ਼ਾਂ ਕਾਰਨ ਵਾਲ ਕੱਟਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਵਧਿਆ ਜੋ ਅੱਜ ਫੈਸ਼ਨਪ੍ਰਸਤੀ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ।

੧੯ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੌਰਾਨ ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਉਦਯੋਗਿਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਆਈ ਪਰ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੇ ਕਾਫ਼ੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਲੰਮੇ ਕੇਸਾਂ ਕਾਰਨ ਮਾਰੂ ਦੁਰਘਟਨਾਵਾਂ ਹੋਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਕਾਮਿਆਂ ਨੇ ਨਾ ਚਾਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਲੰਮੇ ਕੇਸ ਕੱਟਣੇ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਸ਼ੇਕਸਪੀਅਰ ਵਰਗੇ ਲੰਮੇ ਵਾਲਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਘਟਣ ਲੱਗੀ ਜੋ ਘਟਦੀ-ਘਟਦੀ ਅੱਜ ਬਿਲਕੁਲ ਖਤਮ ਹੋਣ ਦੇ ਕਗਾਰ 'ਤੇ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਅੱਜ ਕੇਸਾਂ ਦੇ ਫ਼ਾਇਦਿਆਂ ਬਾਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਭਰਪੂਰ ਖੋਜਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵੱਲੋਂ ਹੋਈ ਤਾਜ਼ਾ ਖੋਜ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਨਿਰਣਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕੇਸ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਵਿਟਾਮਿਨ 'ਡੀ' ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਵੱਡੀ ਫੈਕਟਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਵਿਟਾਮਿਨ 'ਡੀ' ਹੱਡੀਆਂ, ਦੰਦਾਂ ਅਤੇ ਨਰਵਸ ਸਿਸਟਮ ਲਈ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੱਤ ਹੈ। ਅੱਜ ਅਨਾਜਾਂ ਅਤੇ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਉੱਤੇ ਕੀੜੇਮਾਰ ਦਵਾਈਆਂ ਛਿੜਕਣ ਕਾਰਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਣ ਵਾਲਾ ਵਿਟਾਮਿਨ 'ਡੀ' ਭਾਰੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਨਵੀਂ ਖੋਜ ਨੇ ਇਹ ਸਿੱਧ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿਰ ਦੇ ਵਾਲ ਜਿਤਨੇ ਲੰਮੇ ਹੋਣਗੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਲਾ ਤੇਲ ਸੂਰਜੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਅਮਲ ਨਾਲ ਉਤਨਾ ਹੀ ਵਿਟਾਮਿਨ 'ਡੀ' ਪੈਦਾ ਕਰੇਗਾ। ਇਹ ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਚੁਕਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਕੇਸਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰ ਦੇ ਉੱਤੇ ਵਲੇਵਾਂ ਦੇ ਕੇ ਜੂੜੇ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਸੰਵਾਰਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਸੂਰਜੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਇਵੇਂ ਸਮੋਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਦਾ ਐਨਟੀਨਾ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿੱਚੋਂ ਚਿੱਤਰ-ਰੇਖਾਵਾਂ ਖਿੱਚਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।

ਸਿਆਣੇ ਹਕੀਮ ਤੇ ਵੈਦ ਰੋਸ਼ੇ, ਨਜ਼ਲੇ ਅਤੇ ਜ਼ੁਕਾਮ ਆਦਿ ਦੇ ਰੋਗਾਂ ਦਾ ਇਕ ਕਾਰਨ ਕੇਸ ਕਟਾਉਣਾ ਵੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਗੱਲ ਪਿਛਲੇ ਸੌ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚ ਆ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਕੇਸ ਰੋਸ਼ੇ ਵਾਲੇ ਮਰੀਜ਼ ਨੂੰ ਫ਼ਾਇਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕੇਸਾਂ ਉੱਤੇ ਖੋਜ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਇਸ ਤੱਥ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਕੇਸ ਅਜਿਹੇ ਮੈਟੀਰੀਅਲ ਦੇ ਬਣੇ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਗਰਮੀ ਅਤੇ ਸਰਦੀ ਦੋਹਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾ ਕੇ ਰੱਖਣ ਦੀ ਸਿਫਤ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਸਰਦੀ ਦੇ ਮੌਸਮ ਵਿਚ ਇਸ ਵਿਚਲੇ ਉਹ ਤੱਤ ਸਰਗਰਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਆਪਣੇ ਰਾਹੀਂ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਦਿਮਾਗ ਨੂੰ ਗਰਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਕਿਰਿਆ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਡਾਕਟਰਾਂ ਅਤੇ ਸਾਇੰਸਦਾਨਾਂ ਨੇ ਕਈ ਡੂੰਘੀਆਂ ਖੋਜਾਂ ਮਗਰੋਂ ਕੇਸਾਂ ਬਾਰੇ ਬੜੇ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਨਿਰਣੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ

ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਹ ਗ੍ਰਾਮ ਮਨੁੱਖੀ ਵਾਲ ਕੱਟਣ ਨਾਲ ਇਕ ਗ੍ਰਾਮ ਟਰੈਸ ਧਾਤਾਂ ਜਾਇਆ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸੂਗਰ ਵਰਗੀ ਭੈੜੀ ਬਿਮਾਰੀ ਨੂੰ ਠੱਲ੍ਹ ਪਾਉਣ ਦੀ ਪੂਰੀ ਸਮਰੱਥਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਵਿਗਿਆਨੀ ਮਿ: ਰੋਨਲਡ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ, “ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦੰਦ ਜਲਦੀ ਗਿਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਕੇਸ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੇ ਅਤੇ ਕੇਸਾਧਾਰੀਆਂ ਦੀ ਉਮਰ ਕੇਸਹੀਣ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਆਮ ਕਰਕੇ ਵਧੇਰੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।”

ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੂਰਜੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਕੇਂਦਰ-ਬਿੰਦੂ ਸਿਰ ਦੇ ਵਾਲ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾੜ੍ਹੀ ਦੇ ਵਾਲ ਚੰਦਰਮਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿਚ ਭਰੀਆਂ ਨੁਕਸਾਨਦੇਹ ਤਰੰਗਾਂ ਆਦਿ ਨੂੰ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਜਾਣ ਤੋਂ ਰੋਕਦੇ ਹਨ। ਦਾੜ੍ਹੀ ਅਤੇ ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਤਾਂ ਹੈ ਹੀ, ਮੁੱਛਾਂ ਵੀ ਮੁੱਢ-ਕਦੀਮ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖੀ ਬਹਾਦਰੀ, ਮਰਦਾਨਗੀ, ਅਣਖ ਅਤੇ ਸੁਹੱਪਣ ਦੀਆਂ ਸੂਚਕ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਕੇਸਾਂ ਨੂੰ ਰੱਖਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਉਵੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਅਤੇ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਢੱਕੇ ਹੋਏ ਕੇਸ ਨੰਗੇ ਕੇਸਾਂ ਨਾਲੋਂ ਜਲਦੀ ਵਧਦੇ ਹਨ। ਪਾਠ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਅਸੀਂ ਸਿਰ ਢੱਕ ਕੇ ਬੈਠਦੇ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਢੱਕੇ ਹੋਏ ਸਿਰ ਨਾਲ ਕੇਸ ਸਾਡੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕੇਸਾਂ ਨੂੰ ਸੂਤੀ ਕੱਪੜੇ ਨਾਲ ਢੱਕਣਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੈ। ਕੇਸ ਸਾਫ਼-ਸੁਥਰੇ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਕਾਰਜ ਵਧੇਰੇ ਸੁਗਮਤਾ ਨਾਲ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪਲਾਸਟਿਕ ਦਾ ਕੰਘਾ ਕੇਸਾਂ ਵਿਚ ਬਿਜਲੀ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕੇਸਾਂ ਦੇ ਮੂਲ ਸੋਮੇ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਨਵੀਂ ਖੋਜ ਅਨੁਸਾਰ ਲੱਕੜ ਦੇ ਕੰਘੇ ਨਾਲ ਕੇਸ ਵਾਹੁਣੇ ਹਰ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਠੀਕ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਤਾਂ ਅੱਜ ਦੇ ਵਿਗਿਆਨੀ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸ ਰਹੇ ਹਨ ਪਰ ਧੰਨ ਧੰਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਤਿੰਨ ਸੌ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਬਾਰੇ ਸੁਚੇਤ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੂਬਾ ਬੰਗਾਲ ਵਿਚ ਇਕ ਵਾਰੀ ਮਾਹਿਰ ਡਾਕਟਰਾਂ ਦੀ ਟੋਲੀ ਨੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੱਡੀਆਂ ਦੇ ਇਕ ਰੋਗ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਬਾਰੇ ਸਰਵੇਖਣ ਕਰ ਕੇ ਇਹ ਨਿਰਣਾ ਲਿਆ ਕਿ ਹੱਡੀਆਂ ਦਾ ਰੋਗ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੇਸ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਬੰਗਾਲਣ ਔਰਤਾਂ ਆਪਣੇ ਲੰਮੇ ਵਾਲਾਂ ਕਰਕੇ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸ ਬਿਮਾਰੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹਨ।

ਕੁਝ ਲੋਕੀਂ ਤਾਂ ਕੇਸਾਂ ਨੂੰ ਰੱਬ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਬਾਣੀ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਲਈ ਏਰੀਅਲ ਦਾ ਦਰਜਾ ਵੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਕੇਸਾਧਾਰੀ ਖਾਲਸਾ ਸਜੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਲੇਡੀ ਮੈਕਮਿਲਨ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਇਕੱਤਰਤਾ ਵਿਚ ਭਾਸ਼ਨ ਦੌਰਾਨ ਕੇਸਾਂ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਸੀ—“My dear Sikh gentlemen, the keshas of your head are not simply hair, these are those electric wires, which attach you to the power house of

Mighty Guru Gobind Singh Ji and are cultural crown on the hoary head of Bharat Mata.”

ਸ੍ਰੀ ਰਾਬਿੰਦਰ ਨਾਥ ਟੈਗੋਰ ਨੂੰ ਜਦ ਅਧਿਆਤਮਕ ਚੇਤਨਤਾ ਅਨੁਭਵ ਹੋਈ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੰਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਕੀਤਾ ਕਿ ਆਪਣੇ ਉਸਤਰੇ ਅਤੇ ਵਾਲ ਕੱਟਣ ਵਾਲੇ ਹੋਰ ਸਾਜ਼-ਸਾਮਾਨ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕੇਸਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮੋਹਰ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਹਰ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਕੇਸ ਰੱਖਣ ਦੀ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਰੀਰ ਪੰਥ ਵਿਚ ਸਮੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਹੈ:

ਜਬ ਲਗ ਖਾਲਸਾ ਰਹੇ ਨਿਆਰਾ,
ਤਬ ਲਗ ਤੇਜ ਦੀਉ ਮੈਂ ਸਾਰਾ॥
ਜਬ ਇਹ ਗਹੈ ਬਿਪਰਨ ਕੀ ਗੀਤ,
ਮੈ ਨ ਕਰੋਂ ਇਨ ਕੀ ਪਰਤੀਤ॥

ਅੱਜ ਕੁਝ ਲੋਕ ਕੇਸਾਂ ਨੂੰ ਕਟਾਉਣ ਬਾਰੇ ਇਹ ਥੋਥੀ ਦਲੀਲ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕੇਸ ਛੇਤੀ ਗੰਦੇ ਹੋ ਕੇ ਅਸਵੱਛਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਅੱਜ ਜਦੋਂ ਕਿ ਨਵੇਂ-ਨਵੇਂ ਸ਼ੈਂਪੂ, ਸਾਬਣ ਉਪਲਬਧ ਹਨ ਤਾਂ ਇਹ ਦਲੀਲ ਕੋਈ ਵਜ਼ਨ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੀ। ਜੇਕਰ ਪੁਰਾਤਨ ਸਦੀਆਂ ਦੇ ਮਨੁੱਖ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਵਿਚ ਕੇਸਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ-ਪੂਰਾ ਮਾਨ-ਸਤਿਕਾਰ ਦਿੰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਤਾਂ ਆਧੁਨਿਕ ਮਨੁੱਖ ਵੱਲੋਂ ਅਜਿਹੀ ਫੈਕੀ ਅਤੇ ਬੇਤੁਕੀ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਸ਼ੋਭਾ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ।

ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹੀ ਕਈ ਮੁਹਾਵਰੇ, ਅਖਾਣ ਅਤੇ ਅਖੌਤਾਂ ਵੀ ਸਾਡੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਆਮ ਆਦਮੀ ਇਹ ਕਹਿੰਦਾ ਸੁਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਇਹ ਗੱਲ ਇਵੇਂ ਨਾ ਹੋਈ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ-ਸਿਰ ਮੁਨਾ ਦੇਵੇਗਾ। ਮਤਲਬ ਸਾਫ਼ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਕੇਸ-ਦਾੜੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅਤੇ ਸਵੈਮਾਨ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹਨ। ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਵਰਗੀਆਂ ਮਹਾਨ ਆਤਮਾਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਨੂੰ ਸਵਾ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਹਰਜ਼ਾਨਾ ਭਰ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਕੇਸ ਕਟਵਾਉਣ ਦੀ ਸ਼ਰਤ ਨਾ ਮੰਨੀ। ਕੇਸਾਂ ਵਾਲੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ‘ਸਿੰਘ’ ਦੀ ਉਪਾਧੀ ਦਿੱਤੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵਿਚ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੇ ਛੱਕੇ ਛੁਡਾਏ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਬਖਸ਼ਣ ਸਮੇਂ ਕੇਸਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜ ਕਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਥਮ ਕਕਾਰ ਦਾ ਰੁਤਬਾ ਬਖਸ਼ਿਆ। ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਸਤਾਰ ਨਾਲ ਢੱਕ ਕੇ ਰੱਖਣ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੇਸਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਲਈ ਦਸਤਾਰ

ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਵੀ ਪਰਮ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਧਾਰਮਿਕ ਚਿੰਨ੍ਹ ਬਣ ਗਈ ਅਤੇ ਇਸ ਚਿੰਨ੍ਹ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਤਕਲੀਫ਼ਾਂ ਝੱਲਣੀਆਂ ਪਈਆਂ, ਮੋਰਚੇ ਲਾਉਣੇ ਪਏ, ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਕਰਨੀ ਪਈ ਪਰ ਹਾਲਾਤ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਦਸਤਾਰ ਸਜਾਉਣ ਦੇ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਹੱਕ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇਣੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤੀ।

ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਭਾਰਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪੰਨੇ ਫਰੋਲੀਏ ਸਾਨੂੰ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਥਾਈਂ ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਫ਼-ਸੁਥਰਾ ਰੱਖਣ ਦੀ ਤਾਕੀਦ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਰਿਗਵੇਦ, ਸਿਮਰਤੀਆਂ, ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਆਦਿ ਵਿਚ ਕੇਸਾਂ ਦਾ ਭਰਵਾਂ ਹਵਾਲਾ ਸਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਮੰਤਰਾਂ ਆਦਿ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਯਜੁਰਵੇਦ ਵਿਚ ਮੁੱਛਾਂ ਰੱਖਣ ਨੂੰ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਅਤੇ ਵੇਦਾਂ ਆਦਿ ਵਿਚ ਕੇਸ ਕੱਟਣ ਤੋਂ ਵਰਜਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਇਵੇਂ ਹੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਪਾਕ ਗ੍ਰੰਥ ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ ਵਿਚ ਵੀ ਇਕ ਆਇਤ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਦੇ ਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਨਾ ਮੁਨਾਉ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਹਦਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖੀਏ। ਰਹਿਤਨਾਮਿਆਂ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ:

ਸਾਬਤ ਸੂਰਤ ਰੱਬ ਦੀ ਭੰਨੇ ਬੇਈਮਾਨ।

ਸੋ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਕੇਸ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਨੂੰ ਵੇਖਦਿਆਂ ਤੋਹਫ਼ੇ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਫੈਸ਼ਨ ਦੀ ਬਲੀ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਬੇਤਰਤੀਬ ਜੀਵਨ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਘਸੀਟਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਕੇਸਾਧਾਰੀ ਹੋ ਕੇ ਅਸੀਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸਰੂਪ ਵਾਲੇ ਹੋਣ ਦਾ ਗੌਰਵ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵੀ ਮਹਾਨ ਆਤਮਾਵਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਦਿੱਬ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਢੰਗ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਲੰਮੇ ਸੁਹਣੇ ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕਾਂ :

੧. ਸ. ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਅਲੱਗ, **ਕੇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ**, ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਸ਼੍ਰੋ. ਗੁ. ਪ੍ਰ. ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੧੯੯੮.
੨. ਪ੍ਰੋ. ਇੰਦਰਜੀਤ ਕੌਰ, **ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ**।
੩. ਸ. ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, **ਕੇਸ ਸਾਡਾ ਗੌਰਵ**, ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਸ਼੍ਰੋ. ਗੁ. ਪ੍ਰ. ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ-੨੦੦੨.
੪. ਡਾ. ਤੇਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, **ਕੇਸ ਕਿਉਂ: ਇਕ ਉੱਤਰ**, ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਸ਼੍ਰੋ. ਗੁ. ਪ੍ਰ. ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
੫. ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ, **ਕੇਸ ਫਿਲਾਸਫੀ**, ਅਫਰੀਕਾ ਖਾਲਸਾ ਜਥਾ ਨੈਰੋਬੀ, ੧੯੫੬. ■

ਸਿਰੁ ਧਰਿ ਤਲੀ ਗਲੀ ਮੇਰੀ ਆਉ

—ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਕੌਰ*

ਸਿੱਖ-ਇਤਿਹਾਸ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਾਣੀ-ਜਗਤ ਦਾ ਅੰਤ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੈ। ਜੋ ਜੰਮਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਨੇ ਮਰਨਾ ਹੈ, ਇਹ ਇਕ ਅਟੱਲ ਸਚਾਈ ਹੈ। ਭਗਤ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦਾ ਫ਼ਰਮਾਨ ਹੈ,

ਜਿਤੁ ਦਿਹਾੜੈ ਧਨ ਵਰੀ ਸਾਹੇ ਲਏ ਲਿਖਾਇ॥

ਮਲਕੁ ਜਿ ਕੰਨੀ ਸੁਣੀਦਾ ਮੁਹੁ ਦੇਖਾਲੇ ਆਇ॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੭੭)

ਸਾਧਾਰਨ ਵਿਅਕਤੀ ਸਦਾ ਮੌਤ ਦੇ ਭੈ ਵਿਚ ਗ੍ਰਸਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਇਸ ਭੈ ਤੋਂ ਨਿਜਾਤ ਦਿਵਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਸਾਰਥਕ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਸਿਖਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਅਜਿਹੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੇ ਮੌਤ ਦੇ ਸਹੀ ਅਰਥ ਸਮਝ ਆ ਜਾਣ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਪਰਉਪਕਾਰ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੋਵੇ; ‘ਆਪਿ ਜਪਹੁ ਅਵਰਾ ਨਾਮੁ ਜਪਾਵਹੁ’ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਹੋਵੇ ਤੇ ਧਰਮ, ਦੇਸ਼, ਕੌਮ ਤੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਲੇਖੇ ਲੱਗਣ ਦੀ ਉਮੰਗ ਹੋਵੇ, ਅਜਿਹੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਮੌਤ ਦੇ ਸਾਰੇ ਭੈ ਤੇ ਤ੍ਰਾਸ ਨੂੰ ਉਲੰਘ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਬਲਕਿ ਅਜਿਹੀ ਮੌਤ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਸਾਰਥਕਤਾ ਦਾ ਐਲਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਅਮਰ ਪਦਵੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਮਰਜੀਵੜਿਆਂ ਤੇ ਪਰਮ-ਪੁਰਖਾਂ ਲਈ ਅਜਿਹੀ ਮੌਤ ਆਨੰਦ ਅਤੇ ਚਾਅ ਦੀ ਚਰਮ-ਸੀਮਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹਨ:

— ਕਬੀਰ ਮੁਹਿ ਮਰਨੇ ਕਾ ਚਾਉ ਹੈ ਮਰਉ ਤ ਹਰਿ ਕੈ ਦੁਆਰ॥

ਮਤ ਹਰਿ ਪੂਛੈ ਕਉਨੁ ਹੈ ਪਰਾ ਹਮਾਰੈ ਬਾਰ॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੬੭)

— ਕਬੀਰ ਜਿਸੁ ਮਰਨੇ ਤੇ ਜਗੁ ਡਰੈ ਮੇਰੇ ਮਨਿ ਆਨੰਦੁ॥

ਮਰਨੇ ਹੀ ਤੇ ਪਾਈਐ ਪੂਰਨੁ ਪਰਮਾਨੰਦੁ॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੬੫)

‘ਸਿਰ ਤਲੀ’ ‘ਤੇ ਧਰਨਾ’ ਮੁਹਾਵਰਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ—ਮਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਣਾ, ਮੌਤ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲੈਣਾ। ਸਿਰ ਜਾਂ ਸੀਸ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਇਕ-ਅੱਧ ਅੰਗ ਨਾ ਰਹੇ ਤਾਂ ਜੀਵਨ ਫਿਰ ਵੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਸੀਸ ਦੇ ਜਾਣ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅੰਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੌਤ ਲਈ ਸਦਾ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਰਹਿਣ ਦੀ, ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਦਾ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣ ਦੀ ਜਾਚ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਬਾਨੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਸਿਖਾਈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੰਨਾ ੧੪੧੨ ‘ਤੇ ‘ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ’ ਵਿਚ ਆਪ ਦੇ ਮਹਾਂਵਾਕ ਹਨ:

* ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਗੌਰਮਿੰਟ ਕਾਲਜ, ਤਰਨਤਾਰਨ।

ਜਉ ਤਉ ਪ੍ਰੇਮ ਖੇਲਣ ਕਾ ਚਾਉ॥

ਸਿਰੁ ਧਰਿ ਤਲੀ ਗਲੀ ਮੇਰੀ ਆਉ॥

ਇਤੁ ਮਾਰਗਿ ਪੈਰੁ ਧਰੀਜੈ॥

ਸਿਰੁ ਦੀਜੈ ਕਾਣਿ ਨ ਕੀਜੈ॥

(ਪੰਨਾ ੧੪੧੨)

ਸਿੱਖ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਤਿਆਗ ਕੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਹੁੰਦਿਆਂ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਕੇ ਸੀਸ ਭੇਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਅਰਪਨ ਕਰਨ ਦੇ ਵੀ ਦੋ ਅਹਿਮ ਅੰਗ ਹਨ—ਪਹਿਲਾ, ਆਪਣੀ ਮੈਂ, ਮੇਰੀ, ਆਪਣੀ ਹਉਮੈ ਨੂੰ ਤਿਆਗਣਾ। ਇਸੇ ਹਉਮੈ ਅਧੀਨ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ, ਆਪਣੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦੀ ਅਪਾਰ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਗੱਲ ਸਮਝ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਰੀਰ, ਸੁੰਦਰ ਰੂਪ, ਧਨ-ਦੌਲਤ, ਮਾਣ-ਮਰਤਬਾ, ਜਾਤ-ਕੁਲ, ਸੋਭਾ-ਵਡਿਆਈ ਸਭ ਅਕਾਲ-ਪੁਰਖ ਦੀਆਂ ਬਖਸ਼ੀਆਂ ਰਹਿਮਤਾਂ ਹਨ, ਆਪਣੀ ਕੀਤੀ ਕਮਾਈ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਵਿਚ ਮੈਂ, ਮੇਰਾ ਤੇ ਹਉਮੈ ਦੀ ਕੋਈ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਨਹੀਂ:

ਕਬੀਰ ਮੇਰਾ ਮੁਝ ਮਹਿ ਕਿਛੁ ਨਹੀ ਜੋ ਕਿਛੁ ਹੈ ਸੋ ਤੇਰਾ॥

ਤੇਰਾ ਤੁਝ ਕਉ ਸਉਪਤੇ ਕਿਆ ਲਾਗੈ ਮੇਰਾ॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੭੫)

ਹਉਮੈ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ, ਗੁਰੂ-ਕਿਰਪਾ ਇਸ ਤੋਂ ਪਾਰ ਲਿਜਾ ਕੇ ਜਲ ਵਿਚ ਕਮਲ ਵਾਂਗ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿਣਾ ਸਿਖਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਹੀ ਸਿੱਖ ਆਪਣੀ ਹਉਮੈ, ਮੈਂ, ਮੇਰੀ ਗੁਰੂ ਦੇ ਅਰਪਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਦਾ ਹੀ ਦੂਜਾ ਪੱਖ ਹੈ— ਮੇਰੀ ਜਾਨ, ਮੇਰਾ ਜੀਵਨ। ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ, ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਜਾਨ 'ਤੇ ਖਤਰਾ ਬਣਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਤਿਆਗਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਿਰ ਦੇਣਾ ਜਾਂ ਸੀਸ ਭੇਟ ਕਰਨਾ ਹਉਮੈ ਤੇ ਜੀਵਨ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਸੀਸ ਭੇਟਾ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣਾ ਕੁਝ ਵੀ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਬਚਦਾ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਅੱਗੇ ਆਪਣੀ ਹਉਮੈ ਤੇ ਸੀਸ ਦੋਵੇਂ ਭੇਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਖੇਲਣ ਦਾ ਚਾਉ ਹੈ ਤਾਂ ਸਿਰ ਤਲੀ 'ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਆਉ—ਭਾਵ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਅਰਪਨ ਕਰਨਾ ਹੀ ਗੁਰੂ ਤੇ ਸਿੱਖ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮ-ਖੇਡ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਵੀ 'ਅਨੰਦ ਸਾਹਿਬ' ਵਿਚ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ:

ਐਸਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੇ ਮਿਲੈ ਤਿਸ ਨੋ ਸਿਰੁ ਸਉਪੀਐ ਵਿਚਹੁ ਆਪੁ ਜਾਇ॥

(ਪੰਨਾ ੯੨੧)

ਸੀਸ ਭੇਟਾ ਕਰਨਾ ਗੁਰੂ ਅੱਗੇ ਕੀਤਾ ਆਤਮ-ਸਮਰਪਣ ਹੈ। ਇਹ ਮਨ ਤੇ ਆਤਮਾ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਨਿਰਣਾ ਹੈ। ਕਾਇਰ ਮੌਤ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਜੀਵਨ ਅਰਪਨ

ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਮੌਤ ਉਸ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਇਕ ਖੌਫ਼ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਜੀਵਨ ਅਰਪਨ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਲਈ ਅਰਪਨਾ ਦੀ ਸਵੀਕ੍ਰਿਤੀ ਹੀ ਮੌਤ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਮੌਤ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਭੇਟਾ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਹੱਕ ਸਮਝਦਾ ਹੈ:

ਮਰਣ ਮੁਣਸਾਂ ਸੁਰਿਆ ਹਕੁ ਹੈ ਜੋ ਹੋਇ ਮਰਹਿ ਪਰਵਾਣੋ॥ (ਪੰਨਾ ੫੮੦)

ਸਿੱਖ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੀ ਮੌਤ ਮਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਜੀਵਨ ਦੇ ਰਣ-ਤੱਤੇ ਵਿਚ ਆਖਰੀ ਸ੍ਵਾਸ ਤਕ ਡੱਟਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅਕਾਲ-ਪੁਰਖ ਤੋਂ ਇਹੀ ਵਰ ਮੰਗਿਆ ਸੀ:

ਜਬ ਆਵ ਕੀ ਅਉਧ ਨਿਦਾਨ ਬਨੈ,
ਅਤਿ ਹੀ ਰਨ ਮੈ ਤਬ ਜੂਝ ਮਰੋ॥

ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਦੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਗੁਰੂ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਹੁਕਮ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁਝ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨਾ ਹੈ— ਆਪਣਾ ਸੀਸ ਭੇਟ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਮੌਤ ਲਈ ਉਹ ਹਰ ਵੇਲੇ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਸਿੱਖ ਸੂਰਮਗਤੀ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਮੌਤ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਹੱਕ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਹਉਮੈ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੇ ਮੌਤ ਦੇ ਰਹੱਸ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਖੇਡ ਹੈ ਤੇ 'ਤੇਰਾ ਤੁਝ ਕਉ ਸਉਪਤੇ' ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਸਮੁੱਚਾ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਅਜਿਹੇ ਮਰਜੀਵੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਗਾਥਾਵਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਵੰਗਾਰ ਨੂੰ ਸਮਝਦਿਆਂ ਰਣ-ਤੱਤੇ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਮੋੜਿਆ, ਸਦਾ ਆਪਣਾ ਸੀਸ ਤਲੀ 'ਤੇ ਧਰਿਆ। ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ੭੮ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੱਥ ਵਿਚ ਤੇਗਾ ਲੈ ਕੇ ਲਕੀਰ ਲਾ ਕੇ ਵੰਗਾਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਉਹੀ ਇਸ ਲਕੀਰ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਨ, ਜੋ ਮਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਨ। ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਵਹੀਰ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਇਕ ਵੀ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਮੁੜਿਆ।

ਮੁਕਤਸਰ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਇਹ ਘਟਨਾ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਮੌਤ ਤੋਂ ਭੱਜ ਚੁੱਕਿਆਂ ਨੇ ਆਪੇ ਮੌਤ ਨੂੰ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰ ਕੇ ਆਪਣਾ ਹੱਕ ਜਤਾਇਆ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਇਹ ਹੱਕ ਦੇਣ ਲਈ ਅੱਗੋਂ ਆਪ ਚੱਲ ਕੇ ਆਏ, ਬੇਦਾਵਾ ਪਾੜਿਆ ਤੇ ਟੁੱਟੀ ਗੰਢੀ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਬਹੁਤ ਉੱਚਾ ਤੇ ਸੁੱਚਾ ਹੈ। ਸ਼ਹੀਦ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਉੱਚੀਆਂ ਤੇ ਸੁੱਚੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਲਈ ਆਪਾ ਵਾਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਨਾਲ ਧਰਮ, ਸਮਾਜ ਤੇ ਕੌਮ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਜਾਗ੍ਰਿਤੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਹੀਦ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪੂਰਨੇ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਕੌਮਾਂ ਦਾ ਰਾਹ ਰੋਸ਼ਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੀਵਨ ਤੇ ਮੌਤ ਦੀਆਂ ਹੱਦਬੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਆਤਮਕ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਣਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਅਰਦਾਸ ਅਜਿਹੇ ਉੱਚੇ-ਸੁੱਚੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਯਾਦ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ-ਸਚਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਨਿੱਤ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੇ ਮੌਤ ਦੇ ਰਹੱਸ ਨੂੰ ਸਮਝ ਕੇ ਸੀਸ ਅਰਪਨ ਕੀਤੇ। ਸਿੱਖ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਸਦਾ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਭਲੇ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਕਰਦੀ ਹੋਈ 'ਸੁਭ ਕਰਮਨ' ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ 'ਜੂਝ

ਮਰੋਂ’ ਦਾ ਵਰਦਾਨ ਮੰਗਦਿਆਂ ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਕਮਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਬਚਨ ਦੁਹਰਾਉਂਦੀ ਹੈ:

ਦੇਹ ਸਿਵਾ ਬਰੁ ਮੋਹਿ ਇਹੈ ਸੁਭ ਕਰਮਨ ਤੇ ਕਬਹੂੰ ਨ ਟਰੋਂ॥
ਨ ਡਰੋ ਅਰਿ ਸੋ ਜਬ ਜਾਇ ਲਰੋ ਨਿਸਚੈ ਕਰਿ ਅਪੁਨੀ ਜੀਤ ਕਰੋਂ॥
ਅਰੁ ਸਿਖਹੋਂ ਆਪਨੇ ਹੀ ਮਨ ਕੋ ਇਹ ਲਾਲਚ ਹਉ ਗੁਨ ਤਉ ਉਚਰੋਂ॥
ਜਬ ਆਵ ਕੀ ਅਉਧ ਨਿਦਾਨ ਬਨੈ ਅਤਿ ਹੀ ਰਨ ਮੈ ਤਬ ਜੁਝ ਮਰੋਂ॥

ਜਦੋਂ ਸਿੱਖ, ਗੁਰੂ-ਬੋਲਾਂ ’ਤੇ ਪੂਰੇ ਉਤਰੇ

(ਸਫ਼ਾ ੧੪ ਦਾ ਬਾਕੀ ਹਿੱਸਾ)

ਤੇ ਝਿਉਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤੇ, ਸਿੰਘ ਬਣਾ ਦਿੱਤੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ‘ਪਿਆਰਿਆਂ’ ਦੇ ਲਕਬ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ’ਤੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਰਹਿਮਤ ਬਰਸੀ, ਇਹ ਸਭ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਹੁਲ ਦੀ ਹੀ ਕਰਾਮਾਤ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਪਾਹੁਲ ਲੈ ਗੁਰੂ ਤੇ ਸਿੱਖ ਦਾ ਭੇਦ ਮਿਟਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ, ‘ਖਾਲਸਾ ਮੇਰੇ ਰੂਪ ਹੈ ਖਾਸ॥ ਖਾਲਸੇ ਮੇਂ ਹਉਂ ਕਰਉਂ ਨਿਵਾਸ॥’

ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਸਿਰਜੀ। ਕੇਸ, ਕੰਘਾ, ਕੜਾ, ਕਛਹਿਰਾ ਤੇ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਓਨੇ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਨ ਜਿੰਨੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਹੋਰ ਅੰਗ। ਮਰਦੇ ਦਮ ਤੱਕ ਨਾਲ ਨਿਭਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਚਾਰ ਕੁਰਹਿਤਾਂ—ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ, ਕੁੱਠਾ ਖਾਣਾ, ਪਰ-ਇਸਤਰੀ ਜਾਂ ਪਰ-ਪੁਰਸ਼ ਦਾ ਗਮਨ (ਭੋਗਣਾ), ਤਮਾਕੂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਤੋਂ ਵਰਜਿਆ। ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅੱਜ ਤੋਂ ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਖਾਲਸਾ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ‘ਸਿੰਘ’ ਲਾਉਣਗੇ ਤੇ ਪੁੱਤਰੀਆਂ ‘ਕੌਰ’ ਲਾਉਣਗੀਆਂ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਉਪਨਾਮ ਰਾਜੇ ਰਾਣਿਆਂ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਖਾਲਸਾ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਕਰਕੇ ਸਿੱਧਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ। ਖਾਲਸਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਹੈ, ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਫਤਹ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਫਤਹ ਹੈ। ਖਾਲਸਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਾਲ ਸਿੱਧੀ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਵਿਚੋਲਗੀ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ।

ਇਹ ਸ਼ਕਤੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਹੀ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਨਾ ਝੁਕਾ ਸਕੇ, ਮੁਗਲੀਆ ਸਲਤਨਤ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵੰਗਾਰਦੇ ਰਹੇ। ਕੱਚੀਆਂ ਗੜੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਪੱਕੇ ਸਿਦਕ ਨਾਲ ਲੜੇ। ਖਾਲਸਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਪੈੜਾਂ ’ਤੇ ਤੁਰਦਾ ਹੋਇਆ, ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੀ, ੨੦੦ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਪੱਕੇ ਪੈਰੀਂ ਜੰਮੀ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਦਾ ਹੋਇਆ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ’ਤੇ ਕਾਬਜ਼ ਹੋਇਆ।

ਸੇਵਾ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਜਜ਼ਬੇ ਨੂੰ ਸਲਾਮ

-ਸ. ਬਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਹਮਦਰਦ*

ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਬੜਾ ਲਾਸਾਨੀ ਹੈ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਬੀਤਣ ਨਾਲ ਇਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕਮੀਆਂ-ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਵੀ ਆਈਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੱਧਰਾਂ 'ਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਨਿਰੰਤਰ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਪੰਥ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਜਜ਼ਬਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਮਿਲਣੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਨੇ ਕੋਈ ਸੁਚੱਜਾ ਤੇ ਰਚਨਾਤਮਕ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਉਲੀਕ ਕੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਆਵਾਜ਼ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਪੰਥ ਨੇ ਸਭ ਹੱਦਾਂ-ਬੰਨੇ ਤੋੜ ਕੇ ਤਨ, ਮਨ, ਧਨ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੁੰਗਾਰਾ ਭਰਿਆ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਨਜ਼ਾਰਾ ਇਸ ਵਾਰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਹੈ।

ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਹੋਲੇ-ਮਹੱਲੇ ਦੇ ਅਵਸਰ 'ਤੇ ੧੦ ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਇਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਖੂਨਦਾਨ ਕੈਂਪ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਖੂਨਦਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਦਿਨ ਵਿਚ ਇੰਨੇ ਵਧੇਰੇ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਖੂਨਦਾਨ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਇਸ ਕੈਂਪ ਦਾ ਨਾਂ ਗਿਨੀਜ਼ ਬੁੱਕ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੋਣ ਦੀਆਂ ਵੀ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਬਣ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਕੈਂਪ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਲਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਜੋ ਖਬਰਾਂ ਆਈਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੁਤਾਬਿਕ ਕੈਂਪ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਬੜਾ ਸੁਚੱਜਾ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਕੈਂਪ ਨੂੰ ੧੪ ਸੈਕਟਰਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਹਰ ਸੈਕਟਰ ਵਿਚ ੪੮-੪੯ ਬੈੱਡ ਖੂਨਦਾਨ ਲਈ ਲਾਏ ਗਏ ਸਨ। ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ੬੦੦ ਖੂਨਦਾਨੀ ਖੂਨਦਾਨ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ। ੧੦੦ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਡਾਕਟਰ ਅਤੇ ੩੦੦੦ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪੈਰਾ ਮੈਡੀਕਲ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਇਸ ਸਰਬੱਤ ਦੇ ਭਲੇ ਵਾਲੇ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਪੰਜਾਬ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਹੋਰ ਹਿੱਸਿਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਖੂਨਦਾਨੀ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਬੱਸਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਾਧਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਖੂਨਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਪੁੱਜੇ। ਦੇਸ਼ ਭਰ ਤੋਂ ੧੧੦ ਬਲੱਡ ਬੈਂਕਾਂ ਨੂੰ ਖੂਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਇਸ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ, ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਤਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ, ਦਮਦਮੀ ਟਕਸਾਲ ਦੇ ਮੁਖੀ ਬਾਬਾ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ,

* ਮੁੱਖ ਸੰਪਾਦਕ, ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਜੀਤ, ਨਹਿਰੂ ਗਾਰਡਨ ਰੋਡ, ਜਲੰਧਰ।

ਸ. ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਆ, ਸ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਐਡਵੋਕੇਟ, ਸ. ਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਹਿਤਾ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਟੱਡੀ ਸਰਕਲ, ਸਟੇਟ ਬੈਂਕ ਆਫ ਪਟਿਆਲਾ ਦੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਸ਼ਾਖਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਸੰਗਠਨਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਸ. ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ ਵੀ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਖੂਨਦਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਪੁੱਜੇ।

ਇਸ ਕੈਂਪ ਦੇ ਸਫਲ ਰਹਿਣ ਨਾਲ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਵਧੇ ਹਨ। ਉਤਸ਼ਾਹ ਵਧਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੋਲੇ-ਮਹੱਲੇ ਦੇ ਜੋੜ ਮੇਲੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਸਾਰਥਿਕਤਾ ਮਿਲੀ ਹੈ। ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਾਵਨ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਰਬੱਤ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਹੌਲੀ ਦੇ ਤਿਉਹਾਰ ਨੂੰ ਸਾਰਥਿਕਤਾ ਦੇਣ ਲਈ ਅਜਿਹੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਸਤਰ-ਵਿੱਦਿਆ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਨਾ ਕੇਵਲ ਸਰੀਰਕ ਸ਼ਕਤੀ ਵਧੇ ਸਗੋਂ ਆਪਣੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਖੁਦ ਕਰਨ ਲਈ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਸਵੈ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵੀ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਹੋਲੇ-ਮਹੱਲੇ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਜੋੜ ਮੇਲੇ 'ਤੇ ਖੂਨਦਾਨ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਸੇਵਾ, ਸਿਮਰਨ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਲਈ ਲਾਜ਼ਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਵੀਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਮਿਲੇਗੀ।

ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਨੂੰ ਇਹ ਅਪੀਲ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਪੰਥ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਹੋਰ ਰਚਨਾਤਮਿਕ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਉਲੀਕੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਦੂਰ ਹੋਵੇ, ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਰੁੱਖ ਲਾਉਣ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ, ਭਰੂਣ ਹੱਤਿਆ ਰੋਕੀ ਜਾ ਸਕੇ, ਜਾਤਪਾਤ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ ਅਤੇ ਸਾਢੇ ਵਿਆਹ-ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਵੇ। ਸਿੱਖ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਿਆਰੀ ਤੇ ਸਸਤੀਆਂ ਸਿਹਤ ਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਸੇਵਾਵਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਣ। ਜੇਕਰ ਧਾਰਮਿਕ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਕਹਿਣੀ ਤੇ ਕਰਨੀ ਦੀ ਧਾਰਨੀ ਬਣ ਕੇ ਅਤੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਲਾਮਬੰਦ ਕਰ ਕੇ ਖੁਦ ਅੱਗੇ ਆਵੇ ਤਾਂ ਪੰਥ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵੀਂ ਰੌਸ਼ਨੀ, ਇਕ ਨਵੀਂ ਲਹਿਰ ਧੜਕਣ ਲੱਗ ਪਵੇਗੀ। ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀ ਸਰਬੱਤ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਸੇਵਾ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਲੋਕ ਖੁਦ ਹੀ ਗੁਰੂ-ਭੰਮੂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਮਾਜਿਕ ਬੁਰਾਈਆਂ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜ ਲੈਣਗੇ।

ਲੋੜ ਤਾਂ ਸੁਚੱਜਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਲੈ ਕੇ ਲਗਨ ਨਾਲ ਤੁਰਨ ਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕ ਸਰਬੱਤ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਰਪੂਰ ਹੁੰਗਾਰਾ ਦੇਣਗੇ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਆਉਣ ਦੇਣਗੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਪੰਥ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ, ਸੇਵਾ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਇਸ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਸਲਾਮ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

(ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਜੀਤ 'ਚੋਂ ਧੰਨਵਾਦ ਸਹਿਤ)

ਸਿੱਖੀ ਸਰੂਪ ਅਤੇ ਅਸੀਂ

—ਸ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕੋਮਲ*

ਅਜੋਕੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣਾ ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਦਾ ਇਕ ਅਹਿਮ ਮੁੱਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਨਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਡੀ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਪਤਿਤਪੁਣੇ ਵੱਲ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਕੁਝ ਪਰਵਾਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁਖੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਦੇ ਲੜ ਲਗਾ ਚੁਕੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਇਹ ਵਾਪਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਮਾਜ ਸਾਹਮਣੇ ਸ਼ਰਮਸਾਰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਆਖ਼ਰ ਅਜਿਹਾ ਕਿਉਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ? ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਗੰਭੀਰ ਵਿਚਾਰ-ਚਰਚਾ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਉਹ ਗੁਰਸਿੱਖ ਜਿਸ ਦੇ ਬੱਚੇ ਆਪਣੇ ਰੋਮਾਂ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਅੰਦਰੋਂ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋਇਆ ਹਾਅ ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਾਰ ਸਕਦਾ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਨਾਮ-ਲੇਵਾ ਗੁਰਸਿੱਖ ਪਰਵਾਰ ਸ਼ਰਮ ਦੇ ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ। ਅਜਿਹੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਾ ਹਰ ਗੁਰਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਸ਼ਰਧਾ ਰੱਖਣ ਦੀ ਆਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਬਲ-ਬੁੱਧੀ ਬਖਸ਼ੇ ਕਿ ਉਹ ਧਰਮ ਦੇ ਰਾਹੋਂ ਨਾ ਭਟਕਣ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਰਾਹ 'ਤੇ ਚੱਲਣ ਲਈ ਵਚਨਬੱਧ ਹੋਣ! ਪਰ ਅਫ਼ਸੋਸ ਹੈ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਚਕਨਾਚੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਆਂਦਰਾਂ ਦੀਆਂ ਬੋਟੀਆਂ ਆਪਣਾ ਹੁਲੀਆ ਵਿਗਾੜ ਕਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜੋ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਿਆ, ਸੋ ਕਰ ਲਿਆ। ਅਜਿਹਾ ਕੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੀ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਪਤਿਤਪੁਣੇ ਵੱਲ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਹ ਗੁਰਮਤਿ ਫਲਸਫੇ ਤੋਂ ਕਿਉਂ ਬੇਮੁਖ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ? ਅਜਿਹੇ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਸਵਾਲ ਮਨ ਵਿਚ ਜਨਮਦੇ ਹਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਆਮ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਭਾਵ ਸਿਰਫ਼ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੀ ਅਜੋਕੀ ਪਨੀਰੀ ਜਿਹੜੀ ਧਾਰਮਿਕ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਵਿਹੂਣੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਭਟਕ ਰਹੀ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਗਿਆਨ-ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਅਜੋਕੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਸਰੂਪ ਸੰਭਾਲਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਸੰਜੀਦਾ ਹੋ ਕੇ ਪਤਿਤਪੁਣੇ ਬਾਰੇ ਨਜਿੱਠ ਕੇ ਵਿਚਾਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੀ ਪਨੀਰੀ ਸਿੱਖੀ ਸਰੂਪ ਤੋਂ ਬੇਮੁਖ ਕਿਉਂ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ? ਕੀ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਧਰਮ ਬਾਰੇ ਸਹੀ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ? ਜੇਕਰ ਸਾਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਅਜੋਕੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦੇ ਲੜ ਲਾਉਣ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਤੁਰਨ ਵਿਚ ਜ਼ਰੂਰ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੇ।

* # ੪੬੪੯, ਸਰਵਰਪੁਰਾ, ਸੁਲਤਾਨਵਿੰਡ ਰੋਡ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ: ੯੯੧੫੪-੬੯੯੯੦

ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਮਹੱਤਵ

—ਪ੍ਰੋ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਡੌਂਗਰਾ*

ਸ਼੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚਨਾ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਅਤੇ ਯੋਗਦਾਨ ਪੁਰਸ਼ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸਤਰੀ ਪਰਵਾਰ-ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਦਾ ਕੇਂਦਰ-ਬਿੰਦੂ ਹੈ ਅਤੇ ਪਰਵਾਰ ਸਮੁੱਚੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਧੁਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਨੀਵਾਂ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਮਰਦਾਂ ਵੱਲੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰ-ਕੁੱਟ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਮਰਦਾਂ ਵੱਲੋਂ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਬੇਪਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਡਰ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਡੂੰਘੀ ਉਤਰ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਮਰਦਾਂ ਦੀਆਂ ਵਧੀਕੀਆਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਝਿਜਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮਰਦ ਤੋਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੀ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਇਸਤਰੀ ਜੁਲਮ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਅਵਾਜ਼ ਉਠਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵੀ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਬਾਹਰਲਾ ਸਮਾਜ ਉਸ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਲਈ ਧੱਕੇਸ਼ਾਹੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕਸਰ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਅਸੁਰੱਖਿਅਤ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ।

ਅੱਜ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਪਸਾਰ ਕਰਕੇ ਇਸਤਰੀ ਪੜ੍ਹ-ਲਿਖ ਕੇ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੀ ਹੈ। ਓਪਰੀ ਨਜ਼ਰੇ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਇਹ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਦੁੱਖ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਅਜ਼ਾਦ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਰੁਤਬਾ ਮਰਦਾਂ ਵਰਗਾ ਹੀ ਹੈ। ਕਈ ਕਾਨੂੰਨ ਵੀ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਬਣਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਪਰ ਅਸਲੀਅਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਅਜੇ ਵੀ ਕੋਈ ਠੋਸ ਸੁਧਾਰ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਮਰਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸੁਖ-ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਵਧ ਜਾਣ ਕਰਕੇ, ਲੋਭ-ਲਾਲਚ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਸੀਮਾ ਤੋਂ ਵਧ ਜਾਣ ਕਰਕੇ, ਮੀਡੀਏ ਦਾ ਪਸਾਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਚ ਨਿਘਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਵਿਚ ਗਿਰਾਵਟ ਆ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਦਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਦੁਖੀ ਅਤੇ ਜ਼ਲੀਲ ਕਰਨ ਦਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਕੁਚਲਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜੇ ਗਹੁ ਨਾਲ ਵੇਖੀਏ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗਰਭ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਬੁਢਾਪੇ ਤਕ ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਮਰਦ ਸਮਾਜ ਦੇ

* ਸਾਬਕਾ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਹੱਥੋਂ ਦੁੱਖ ਝੱਲਦਿਆਂ ਹੀ ਬਤੀਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੁੱਖ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸਮਾਂ ਤਾਂ ਉਦੋਂ ਹੀ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਆਉਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਅਤੇ ਪੈਸਾ ਕਮਾਉਣ ਵਾਲੇ ਡਾਕਟਰ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਭਰੂਣ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਕਰਨ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰ ਕੇ ਫਖਰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਵੱਡੀ ਸਫਲਤਾ ਸਮਝਦੇ ਹਨ।

ਕੁੜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਘਰ ਵਿਚ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਦਿਲੋਂ ਸੁਆਗਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲੜਕੀ ਦੀ ਦਾਦੀ ਨੂੰ ਘਨੇਰਾ ਦੁੱਖ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਨਵਜਨਮੀ ਲੜਕੀ ਨੂੰ ਪੱਥਰ ਕਹਿ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਸੁਆਗਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਬਸ! ਉਸ ਉਪਰੰਤ ਘਰ ਵਿਚ ਕਲੇਸ਼ ਅਰੰਭ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਲੜਕੀ ਦੀ ਜਨਮਦਾਤੀ (ਮਾਤਾ) ਨਾਲ ਨਫਰਤ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਲੜਕੀ ਨਾਲ ਵਿਤਕਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਪਰਾਇਆ ਧਨ ਸਮਝ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆ ਉਤੇ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਵੀ ਖਰਚ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਕੁੜੀਆਂ ਅਕਸਰ ਮਿਹਨਤੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ-ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਨਿੱਤ ਵਧ ਰਹੇ ਖਤਰੇ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਆਮ ਕਰਕੇ ਪੜ੍ਹਾਈ-ਲਿਖਾਈ ਵਿਚ ਲੜਕਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਅੱਗੇ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਉਮਰ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਲੀਲ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਡੇ ਅਖੌਤੀ ਗਾਇਕ ਅਤੇ ਕਲਾਕਾਰ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੀਤ ਅਤੇ ਗਾਇਕੀ ਭੱਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਲੋਕ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸਨਮਾਨ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ। ਇਸਤਰੀ-ਵਿਰੋਧੀ ਗੀਤਾਂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਛੋਕਰੂਆਂ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਬਹੁਤ ਵਿਗਾੜ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਉਹ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਅਤੇ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਵੇਸਵਾਵਾਂ ਵਰਗਾ ਹੀ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਪਏ ਹਨ। ਦਿਨ-ਦਿਹਾੜੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਸਤਰੀਪੁਣੇ ਦਾ ਚੀਰ ਹਰਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸਤਰੀਤੱਵ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਨੂੰ ਸਾਡਾ ਸਮਾਜ, ਧਰਮ, ਕਾਨੂੰਨ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਖਮੋਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਦੇਖ ਰਹੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੂਲ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਵੇ।

ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਜਨਮ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸਮੱਸਿਆ ਉਸ ਦੇ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵਿਆਹ ਦੀ ਰਸਮ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਮਰਦ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਮਰਦ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਤੋਂ ਬਰਾਤ ਦੀ ਟਹਿਲ-ਸੇਵਾ ਕਰਵਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਦਾਜ-ਦਹੇਜ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਲੜਕੇ ਵਾਲੇ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਦੀ ਵੀ ਫਜ਼ੂਲ ਮਿਲਣੀਆਂ ਦੇ ਢੋਂਗ ਹੇਠ ਮਾਣ-ਵਡਿਆਈ ਕਰਵਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਲੜਕੇ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਵਿਆਹ ਇਕ ਜਸ਼ਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਦਾ

ਸਾਧਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਲੜਕੀ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਵਿਆਹ ਇਕ ਭਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਕ ਫਰਜ਼ ਦਾ ਨਿਪਟਾਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਇਥੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮੁੱਕ ਜਾਂਦੀ। ਇਥੋਂ ਲੜਕੀ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਨੂੰ ਘਰ ਵਿਚ ਇਕ ਨੌਕਰਾਣੀ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੱਸ, ਸਹੁਰਾ, ਨਣਦਾਂ, ਭਰਜਾਈਆਂ ਸਭ ਉਸ ਦੇ ਲਹੂ ਦੀਆਂ ਤਿਹਾਈਆਂ ਬਣ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰ-ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਦਾ ਰਹਿੰਦਾ-ਖੂੰਹਦਾ ਧਨ ਵੀ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿਚ ਖਿੱਚ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਦਾਜ-ਦਹੇਜ ਦੇ ਇਸ ਜੁਰਮ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਿਆ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿਚ ਬਹੁਤੀ ਜਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜਾ, ਇਸ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਿਚ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਪੁਲਿਸ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਭੈਅ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਬਹੁਤ ਗੰਭੀਰ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਧੀ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦੁਆਰਾ ਸਥਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਅਤੇ ਕਾਰਜ ਬਹੁਤ ਪਵਿੱਤਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਗਿਰਾਵਟ ਇਥੋਂ ਤੀਕ ਪੁੱਜ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਅਸੀਂ ‘ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ’ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦੇ ਸਗੋਂ ‘ਚੰਗੀ ਪਾਰਟੀ’ ਲੱਭਦੇ ਹਾਂ। ਮੈਰਿਜ ਪੈਲੇਸ ਕਲਚਰ ਨੇ ਵੀ ਲੜਕੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਖਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਇੰਤਹਾ ਵਾਧਾ ਕਰ ਕੇ ਅਤੇ ਲੜਕੇ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਖਰਚੀਲੀ ਮੰਗ ਜੋੜ ਕੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਲੜਕੀ ਨੂੰ ਬੋਝ ਸਮਝੇ ਜਾਣ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਵਿਚ ਹੋਰ ਵਾਧਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਅਮੀਰਜ਼ਾਦਿਆਂ ਲਈ ਤਾਂ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਉਮੈ ਅਤੇ ਹੰਕਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਰੀਸੇ-ਰੀਸੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਜਾਂ ਇਸ ਦੇ ਅਸਮਰੱਥ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਪਰਵਾਰਾਂ ਉੱਤੇ ਮੱਲੋਜ਼ਰੀ ਲੜਕੇ ਵਾਲਿਆਂ ਵਲੋਂ ਠੋਸੇ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਬਹੁਤੇ ਪਰਵਾਰਾਂ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਬਰਬਾਦੀ ਅਤੇ ਮਾਦਾ-ਭਰੂਣ ਹੱਤਿਆਵਾਂ ਵਿਚ ਘਨੇਰਾ ਵਾਧਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਇਸਤਰੀ ਤਿਆਗ ਅਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਮੂਰਤ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਲਿਖਾਰੀ ਮਿ. ਸਾਇਮਨ ਡੀ. ਬੀਵਾਇਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ, “ਮਰਦ ਜਦੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸਮਾਜ ਜਨਮ ਤੋਂ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਵਾਸਤੇ ਤਰ੍ਹਾਂ-ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸੁਤੰਤਰ ਰਾਹ ਉੱਤੇ ਤੁਰਨ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਨਾ ਜਾਗੇ। ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਇਕ ਹੀ ਹਥਿਆਰ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਇਸਤਰੀਪਣ ਇਕ ਸਦੀਵੀ ਗੁਲਾਮੀ ਦੀ ਬੇਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਦਾ ਛਲੀਆ ਹਥਿਆਰ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਕਦੀ ਪੂਜਣ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਦੀ ਨਫਰਤ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।”

ਇਸਤਰੀ ਵੱਲੋਂ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਇੰਨਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਣ ਉੱਤੇ ਵੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਪੁਰਾਤਨ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਮਰਦ ਦੀ ਗਿਰਾਵਟ ਦਾ ਕਾਰਨ ਅਤੇ ਅਪਵਿੱਤਰ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਧਰਮ-ਗ੍ਰੰਥਾਂ, ਪੁਰਾਤਨ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਆਚਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ

ਰਹਿਬਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਭੰਡੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਰਦ ਕੋਲੋਂ ਕਦੇ ਰੱਜ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਅਜਿਹੇ ਕਥਨ ਵੀ ਕੀਤੇ ਲੱਭਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਫੁੱਲਾਂ ਵਰਗੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੋਲ ਸ਼ਹਿਦ ਦੀਆਂ ਬੂੰਦਾਂ ਵਰਗੇ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਧਾਰ ਵਰਗੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕੀ ਅਜਿਹੇ ਸਮਾਜ ਕੋਲੋਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਇਨਸਾਫ਼ ਦੀ ਆਸ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ?

ਪੁਰਾਤਨ ਵਿਦਵਾਨ, ਨੀਤੀਵਾਨ ਅਤੇ ਅਰਥ-ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਚਾਣਕੀਆ ਆਪਣੀ ਚਾਣਕੀਆ ਨੀਤੀ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਬਾਰੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ 'ਸੁਭਾਵਕ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਇਸਤਰੀ ਵਿਚ ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਛੁਪਾਉਣਾ, ਬਿਨਾਂ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੇ ਕੋਈ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨਾ, ਮੂਰਖਤਾ ਕਰਨਾ, ਲਾਲਚੀ ਹੋਣਾ, ਨਿਰਦਈ ਹੋਣਾ, ਸਫਾਈ ਨਾ ਰੱਖਣੀ ਆਦਿ ਦੋਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਇਕ ਦੋਸ਼ ਹਰੇਕ ਇਸਤਰੀ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।' ਪਰੰਤੂ ਚਾਣਕੀਆ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਜਾਣਾ ਬਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਜੰਮਣ ਤੇ ਪਾਲਣ ਵਾਲੀ ਕੀ ਕੋਈ ਇਸਤਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ? ਅਜਿਹੀ ਇਸਤਰੀ ਜਿਸ ਨੇ ਚਾਣਕੀਆ ਵਰਗਾ ਨੀਤੀਵੇਤਾ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ, ਕੀ ਉਹ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਵੇਗੀ? ਚਾਣਕੀਆ ਦਾ ਹੋਰ ਕਥਨ ਹੈ, "ਇਸਤਰੀਆਂ ਵਿਚ ਮਰਦਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿਚ ਭੋਜਨ ਖਾਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਦੁੱਗਣੀ, ਸ਼ਰਮੀਲਾਪਣ ਚੌਗੁਣਾ, ਦਲੇਰੀ ਛੇ ਗੁਣਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਤੇ ਕਾਮੁਕਤਾ ਅੱਠ ਗੁਣਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।" ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਚਾਣਕੀਆ ਨੇ ਮਰਦ ਜਾਤੀ ਬਾਰੇ ਇਹ ਸਫਾਈ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਮਰਦ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਸੰਪੂਰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਹ ਸਰਾਸਰ ਗ਼ਲਤ ਹੈ। ਸਚਾਈ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੁਣ-ਅੰਗੁਣ ਸਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਫਰਮਾਨ ਹੈ:

ਗੁਣ ਅਵਗੁਣ ਸਮਾਨਿ ਹਰਿ ਜਿ ਆਪਿ ਕੀਤੇ ਕਰਤਾਰਿ॥

ਨਾਨਕ ਹੁਕਮਿ ਮੰਨਿਐ ਸੁਖੁ ਪਾਈਐ ਗੁਰ ਸਬਦੀ ਵੀਚਾਰਿ॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੯੨)

ਮਨੁੱਖ-ਮਾਤਰ ਨੂੰ ਗਲਤੀਆਂ ਦਾ ਪੁਤਲਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। (To Error is human.) ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਮ ਲੋਕ ਹੀ ਨਹੀਂ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਆਚਾਰੀਆ ਵੀ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਗਲਤ ਸਮਝਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰ ਉੱਤੇ ਹੀ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਵਰਤ-ਵਿਹਾਰ ਅਤੇ ਰਸਮੋ-ਰਿਵਾਜ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੋਏ ਹਨ।

ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਚਾਰ ਵਰਣਾਂ ਅਤੇ ਚਾਰ ਆਸ਼ਰਮਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਣ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਮਨੂੰ ਨੇ ਆਪਣੀ 'ਮਨੂੰ ਸਿਮ੍ਰਤੀ' ਵਿਚ ਵੀ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ, 'ਇਸਤਰੀ ਸਦਾ ਮਰਦ ਦੇ ਆਸਰੇ ਉੱਤੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਪਿਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜੁਆਨੀ ਵਿਚ ਪਤੀ ਉਸ ਦਾ ਰੱਖਿਅਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬੁਢਾਪੇ ਵਿਚ ਉਹ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।'

ਇਸਲਾਮ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਪਰਦਾਨਸ਼ੀ ਹੋ ਕੇ ਬੁਰਕੇ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਮਰਦਾਂ ਤੋਂ ਨੀਵਾਂ ਸਮਝਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਪਰਵਾਰਿਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਕੁਰਾਨ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ-ਮਰਦ ਸੰਬੰਧਾਂ ਉਤੇ ਭਰਪੂਰ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਤਤਕਾਲੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਤਰਸਯੋਗ ਹਾਲਤ ਪ੍ਰਤੀ ਚਿੰਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਜਿਹੇ ਸਖ਼ਤ ਫ਼ੈਸਲੇ ਲੈਣ ਲਈ ਅਰਬ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਬਹਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਕਿਤੇ-ਕਿਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਸਮਾਜ ਦੇ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਬੁੱਧੀ ਨਾਲ ਕੁਰਾਨ ਨੂੰ ਘੋਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਸ਼ੰਕਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ‘ਸੂਰਤ ਅਲ-ਬਕਰਹ’ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ “ਹੇ ਈਮਾਨ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲੀਉ! ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸਮੇਂ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਆਪੋ ਵਿਚ ਉਧਾਰ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਕਰੋ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਲਿਖ ਲਿਆ ਕਰੋ। ਦੋਵੇਂ ਧਿਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਨਿਆਂ-ਪੂਰਬਕ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਤਿਆਰ ਕਰੇ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਰੱਬ ਨੇ ਲਿਖਣ-ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਬਖਸ਼ੀ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਲਿਖਣੋਂ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਉਹ ਲਿਖੇ ਅਤੇ ਬੋਲ-ਬੋਲ ਕੇ ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਲਿਖਵਾਵੇ। ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਹੱਕ ਬਣਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅੱਲਾਹ ਆਪਣੇ ਸਾਜਨਹਾਰ ਕੋਲੋਂ ਡਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਮਾਮਲਾ ਤੈਅ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਘਾਟਾ-ਵਾਧਾ ਨਾ ਕਰੇ। ਪਰ ਜੇ ਕਰਜ਼ਾ ਲੈਣ ਵਾਲਾ ਆਪ ਬੇਸੂਝ ਜਾਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਬੋਲ ਕੇ ਲਿਖਵਾ ਨਾ ਸਕਦਾ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਮੁਖਤਿਆਰ ਇਨਸਾਫ਼ ਨਾਲ ਲਿਖਵਾ ਦੇਵੇ। ਫੇਰ ਆਪਣੇ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦੋ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ ਉਸ ਉੱਤੇ ਗਵਾਹੀ ਪੁਆ ਲਉ। ਜੇ ਦੋ ਪੁਰਸ਼ ਨਾ ਹੋਣ ਤਾਂ ਇਕ ਪੁਰਸ਼ ਅਤੇ ਦੋ ਇਸਤਰੀਆਂ ਹੋਣ ਤਾਂ ਕਿ ਜੇ ਇਕ ਭੁੱਲ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਦੂਜੀ ਉਸ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਕਰਾ ਦੇਵੇ।”

ਇਸਲਾਮ ਵਿਚ ਬਹੁ-ਵਿਆਹ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਵੀ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੈ। ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਵੀ ਕਈ ਵਿਆਹਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਚਾਰ ਵਿਆਹ ਇਸਲਾਮ ਵਿਚ ਜਾਇਜ਼ ਮੰਨ ਲਏ ਗਏ। ਚਾਰ ਵਿਆਹ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਇਹ ਸ਼ਰਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਮੰਨੀ ਗਈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਨਿਆਂ ਹੋਵੇ। ਚਾਰ ਵਿਆਹ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਯੋਗ ਮੰਨੇ ਗਏ ਜਦੋਂ ਯੁੱਧ ਆਦਿ ਕਾਰਨ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਉਥਲ-ਪੁਥਲ ਮੱਚੀ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਮਰਦ ਮਾਰੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋਣ। ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

ਬਾਈਬਲ ਵਿਚ ਆਦਮ ਅਤੇ ਹੱਵਾ ਦੀ ਕਥਾ ਅਨੁਸਾਰ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਰੱਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਲ-ਸੂਰਤ ਅਨੁਸਾਰ ਰਚਿਆ। (God has created man in his own image.) ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਦਮੀ ਦੀ ਇਕ ਪਸਲੀ ਕੱਢ ਕੇ ਉਸ ਤੋਂ ਇਸਤਰੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋਂਦ

ਨਹੀਂ। ਉਸ ਦੀ ਉਪਜ ਵੀ ਮਰਦ ਤੋਂ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪ ਵੀ ਮਰਦ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਬਾਈਬਲ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਆਖਰੀ ਰਚਨਾ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੇ ਜਦੋਂ ਆਦਮ ਨੂੰ ਇਕੱਲੇ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਆਦਮ ਨੂੰ ਨਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਨਾਰੀ ਕਿਹਾ ਜਾਣ ਲੱਗਾ। ਇਸਤਰੀ ਨੇ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਾ ਉਲੰਘਣ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਵਰਜਿਤ ਫਲ ਖਾਧਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਗੁੱਸੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਈ। ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਸਰਾਪ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਆਖਿਆ ਕਿ “ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਗਰਭ ਦੀ ਪੀੜ ਬਹੁਤ ਵਧਾਵਾਂਗਾ। ਪੀੜ ਨਾਲ ਤੂੰ ਬੱਚੇ ਜਣੇਂਗੀ ਅਤੇ ਤੇਰੇ ਪਤੀ ਵੱਲ ਤੇਰੀ ਚਾਹ ਹੋਵੇਗੀ ਅਤੇ ਉਹ ਤੇਰੇ ਉੱਤੇ ਹੁਕਮ ਚਲਾਵੇਗਾ।” ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਈਬਲ ਵਿਚ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਅਰੰਭ ਤੋਂ ਹੀ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਪੁਰਸ਼ ਦੇ ਅਧੀਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਅਤੇ ਜੈਨ ਧਰਮ ਵਿਚ ਭਿਕਸ਼ੂਆਂ ਅਤੇ ਮੁਨੀਆਂ ਲਈ ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਮੁਕੰਮਲ ਤਿਆਗ ਕਰਨਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਕੋਲ ਰਹਿਣ ਨਾਲ ਉਹ ਆਪਣੀ ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਲੀਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਲਈ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਹੀ ਦੋਸ਼ੀ ਮੰਨਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜੈਨ ਧਰਮ ਵਿਚ ਦੋ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ—ਦਿਗੰਬਰ ਅਤੇ ਸ਼ਵੇਤੰਬਰ। ਜਿਹੜੇ ਨੰਗੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕੋਈ ਵਸਤਰ ਧਾਰਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਿਗੰਬਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਫੈਦ ਵਸਤਰ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਵੇਤੰਬਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਦੋਵੇਂ ਫਿਰਕੇ ਆਪੋ ਵਿਚ ਵਿਰੋਧ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਫਰਕ ਸੀ। ਇਸਤਰੀ ਸੰਬੰਧੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਫਰਕ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਦਿਗੰਬਰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸਤਰੀ ਮੋਕਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਉਸ ਨੇ ਮੁਕਤੀ ਹਾਸਲ ਕਰਨੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁਰਸ਼ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਨਮ ਧਾਰਨ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ।

ਜੈਨ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਬ੍ਰਹਮਚਰਯ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਾਥਾਂ-ਜੋਗੀਆਂ ਨੇ ਤਾਂ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇਸਤਰੀ ਵਿਰੁੱਧ ਨਫ਼ਰਤ ਅਤੇ ਵਿਤਕਰੇ ਦੀ ਲਹਿਰ ਹੀ ਚਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸਤਰੀ ਮਰਦ ਨੂੰ ਨਰਕ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਤਥਾ ਇਸਤਰੀ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੀ ਰਹਿਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਬਘਿਆੜੀ ਕਹਿ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਨਿਰਾਦਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ:

ਦਾਮ ਕਾਢ ਬਾਘਣਿ ਲੈ ਆਇਆ।

ਮਾਉ ਕਹੈ ਮੈਂ ਪੂਤ ਵਿਆਹਿਆ।

ਸਨਾਤਨ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਗੋਸਵਾਮੀ ਤੁਲਸੀ ਦਾਸ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਢੋਲ ਨੂੰ ਡੰਡੇ ਨਾਲ

ਵਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਸ਼ੂ ਤੋਂ ਮਾਰ ਕੇ ਕੰਮ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸਤਰੀ ਨਾਲ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਰਤਾਉ ਕਰਨਾ ਯੋਗ ਹੈ:

ਢੋਲ ਗਵਾਰ ਸ਼ੁਦਰ ਪਸ਼ੂ ਅਰ ਨਾਰੀ।

ਯੇ ਸਬ ਤਾਤਨ ਕੇ ਅਧਿਕਾਰੀ।

ਇਸ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਆਗਮਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸਮਾਜ ਨੇ ਪੂਰਾ ਸਤਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਅਧੋਗਤੀ ਅਤੇ ਨਿਰਾਦਰੀ ਦਾ ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ।

ਇਸਤਰੀ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਘਰ ਦੀ ਚਾਰ-ਦੀਵਾਰੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਰਹਿ ਕੇ ਹੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਅਤੇ ਘਰ-ਪਰਵਾਰ ਦੀ ਸੇਵਾ/ਸੰਭਾਲ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦਾ ਸਦਕਾ ਮਰਦ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਮਰਦ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹੋਰ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਵਿਕਾਸ ਕਰ ਕੇ ਅੱਗੇ ਆਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵੀ ਮਰਦਾਂ ਦੀ ਹੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਕੋਈ ਮੀਰਾਂ ਬਾਈ ਵਰਗੀ ਇਸਤਰੀ ਜੋ ਅੱਗੇ ਆਈ ਵੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਕੀਮਤ ਤਾਰਨੀ ਪਈ ਹੈ ਅਤੇ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਹੈ। ਬਹੁਤੇ ਮਰਦ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਬੇਵਫਾ ਅਤੇ ਬੁਰੀ ਸਮਝਿਆ ਹੈ। ਹਰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕੁਝ ਚਰਚਿਤ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵ ਭਰ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਇਹ ਰੁਚੀ ਵਿਆਪਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਭਗਤ ਛੱਜੂ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਵਾਚਣ ਯੋਗ ਹੈ:

ਕਾਗਦ ਸੰਦੀ ਪੁਤਰੀ ਤਉ ਨ ਤ੍ਰਿਯਾ ਨਿਹਾਰ।

ਭਾਵ ਜੇ ਇਸਤਰੀ ਕਾਗਜ਼ ਦੀ ਵੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਵੀ ਉਸ ਵੱਲ ਨਾ ਵੇਖੋ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਜੰਗਨਾਮੇ ਵਿਚ ਜਿਸ ਔਰਤ ਨਾਲ ਸਮਾਜ, ਪਰਵਾਰ, ਦੁਸ਼ਮਣ ਤਾਕਤਾਂ ਜਾਂ ਇਉਂ ਕਹਿ ਲਵੋ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਹੀ ਅਰਸ਼ ਤੋਂ ਫਰਸ਼ ਉੱਤੇ ਸੁੱਟ ਕੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਕਸੂਰ ਜਾਂ ਪਾਪ ਦੇ, ਲੰਮੀ, ਅਸਹਿ ਅਤੇ ਅਕਹਿ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ, ਉਸ ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦ ਕੌਰ ‘ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸ਼ੇਰਨੀ’ ਬਾਰੇ ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:-

ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਏਸ ਰਾਣੀ ਜਿੰਦ ਕੌਰਾਂ,

ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਫਰਸ਼ ਉਠਾਇ ਦਿੱਤਾ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਰਾਤਨ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਦਾ ਹੀ ਵਾਤਾਵਰਨ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਘੁਟਣ ਭਰੇ ਵਿਸ਼ੈਲੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਦੱਬੀ-ਦੱਬੀ ਅਤੇ ਕੁਚਲੀ ਹੋਈ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਇਸਤਰੀ ਸਿਰਫ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਹੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਨਹੀਂ ਹੋਈ, ਸਗੋਂ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਵੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੁੰਦੀ ਗਈ।

ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੀ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਉੱਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕਵੀ ਸ਼ਿਵ ਕੁਮਾਰ ਬਟਾਲਵੀ ਆਪਣੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕ੍ਰਿਤ ‘ਲੂਣਾ’ ਵਿਚ ਇਉਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:

ਨਾਰੀ ਨਾਂ ਹੀ ਅੰਧ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਹੈ,

ਨਾਰੀ ਸਦਾ ਅਨਿਆਂ 'ਚੋਂ ਜਨਮ ਲੈਂਦੀ।

ਨਾਰੀ ਨਾਮ ਇਕ ਐਸੇ ਅਹਿਸਾਸ ਦਾ ਹੈ,

ਜਿਵੇਂ ਜ਼ਖਮਾਂ 'ਚ ਪੀੜ ਹੈ ਘੁਲੀ ਰਹਿੰਦੀ।

ਮਾਨਸਿਕ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਵੀ ਅਬਲਾ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਤੋਂ ਇਸਤਰੀ ਸਦਾ ਮਰਦ ਦਾ ਮਨ ਆਪਣੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਵਿਖਾ ਕੇ ਹਾਰ-ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਲਾ ਕੇ ਅਤੇ ਅੰਗ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਕੇ ਜਿੱਤਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਵੀ ਉਹ ਕਾਮਯਾਬ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੀ। ਮਰਦ ਉਸ ਦੇ ਜਜ਼ਬਾਤ ਨਾਲ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਖਿਲਵਾੜ ਕਰਦੇ ਆਏ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਅਤੇ ਬੇਬਸੀਆਂ ਦਾ ਅਯੋਗ ਲਾਭ ਉਠਾਉਣ ਦੇ ਯਤਨ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਾਵਲਕਾਰ ਸ. ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਲਿਖਤ “ਕਟੀ ਹੋਈ ਪਤੰਗ” ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, “ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਕਟੀ ਹੋਈ ਪਤੰਗ ਵਾਂਗ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਦੀ ਡੋਰ ਲੁੱਟਣ ਲਈ ਹਰ ਮਰਦ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਹੈ।” ਔਰਤ ਬਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਵਿਤਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਵਰਣਨ ਯੋਗ ਹਨ:

“ਨਾ ਬਰਾਬਰੀ ਦੀ ਇਸ ਬਣਤਰ ਵਿਚ ਅਜੇ ਤਕ ਇਸਤਰੀ ਲਈ ‘ਬੇਬਸੀ’ ਦਾ ਲਫਜ਼ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਏ ਜਿਸ ਦੇ ਅਰਥ ਉਸ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਡਿਕਸ਼ਨਰੀ ਵਿਚ ਦੇਖਣੇ ਪੈਂਦੇ ਨੇ।”

ਘਰ ਦੀ ਚਾਰ-ਦੀਵਾਰੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਰਹਿਣਾ ਹੀ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਰਦਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਬਾਹਰ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਹੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਸਕਣਗੀਆਂ। ਜੇ ਉਹ ਡਰ ਕੇ ਘਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਜੂਝੀਆਂ ਰਹਿਣਗੀਆਂ ਤਾਂ ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦਾ ਸੁਖ ਨਹੀਂ ਮਾਣ ਸਕਣਗੀਆਂ। ਲੈਨਿਨ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਵੀ ਕੁਝ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ:

“ਜਦ ਤਕ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਰਸੋਈ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਅਜ਼ਾਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਉਦੋਂ ਤਕ ਉਸ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਅਧੂਰੀ ਹੈ।”

ਪਰੰਤੂ ਸਿਗਮੰਡ ਫਰਾਇਡ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਇਉਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, “ਜਿਹੜੇ ਸਵਾਲ ਦਾ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਮੈਂ ਵੀ ਅਜੇ ਇਸ ਦਾ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਿਆ, ਭਾਵੇਂ ਮੈਨੂੰ ਤੀਹ ਵਰ੍ਹੇ ਸੋਚਦਿਆਂ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਉਹ ਸਵਾਲ ਹੈ ਕਿ ਆਖਰ ਇਸਤਰੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਕੀ ਹੈ।” ਪਰੰਤੂ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਫਤਹ ਕਰ ਕੇ ‘ਸੰਸਾਰ ਜੇਤੂ’ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣ ਵਾਲੇ ਮਹਾਨ ਯੋਧੇ ਨੈਪੋਲੀਅਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ, ‘ਮੈਨੂੰ ਚੰਗੀਆਂ ਮਾਵਾਂ ਦਿਉ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ

ਚੰਗੀ ਕੌਮ ਦਿਆਂਗਾ।' ਅਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਅਬਰਾਹਮ ਲਿੰਕਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, 'ਜੇ ਕੁਝ ਮੈਂ ਹਾਂ ਜਾਂ ਹੋਣ ਦੀ ਆਸ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਆਪਣੀ ਫਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਰਗੀ ਮਾਂ ਦਾ ਸਦਕਾ ਹਾਂ।' ਅੰਗਰੇਜ਼ ਲਿਖਾਰੀ ਬੈਕਰੇ ਨੇ 'ਵੈਨਿਟੀ ਫੇਅਰ' ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, 'ਮਾਂ ਰੱਬ ਦਾ ਹੀ ਦੂਸਰਾ ਨਾਮ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ।'

ਇਸ ਲਾਚਾਰ ਅਤੇ ਬੇਵੱਸ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਮਹਾਨ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਉੱਚਤਮ ਅਲੰਬਰਦਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਅਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਤਰਸਯੋਗ ਸੀ। ਕਿਧਰੇ ਉਹ ਚਿਤਾ ਵਿਚ ਸੜ ਕੇ ਜਾਨ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ, ਕਿਤੇ ਦੇਵਦਾਸੀਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਮਤਾ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੀ ਹਵਾਸ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਕਿਧਰੇ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਨੀਤੀ ਅਤੇ ਨੀਅਤ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਕਿਧਰੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਉਸ ਦੀ ਬੇਪਤੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਕਿਧਰੇ ਆਪਣੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਰ ਵਿਚ ਅਤੇ ਡੇਰਿਆਂ-ਮਠਾਂ ਆਦਿ ਧਾਰਮਿਕ ਕੇਂਦਰਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਅਤੇ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰਿਊਆਂ ਵਿਚ ਭੰਡ ਰਹੇ ਸਨ। ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਵੀ ਲੋਕ-ਧਾਰਨਾ ਦੀ ਹੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਘੋਰ ਅੰਧਕਾਰ ਦੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਲਈ ਕਿਧਰੇ ਕੋਈ ਆਸ਼ਾ ਦੀ ਕਿਰਨ ਵੀ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇ ਰਹੀ। ਦੇਸ਼ ਗੁਲਾਮੀ ਦੀਆਂ ਜ਼ੰਜੀਰਾਂ ਵਿਚ ਨੂੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਮਾਜਿਕ ਗਿਰਾਵਟ, ਧਾਰਮਿਕ ਨਿਘਾਰ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਕੰਗਾਲੀ ਅਤੇ ਬੇਗੈਰਤੀ ਗੁਲਾਮ ਜ਼ਿਹਨੀਅਤ ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪਿਛੋਕੜ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਅਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਮਾਜਿਕ ਗਿਰਾਵਟ/ਗਿਲਾਨੀ ਅਤੇ ਕੌਮੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਨਿਘਾਰ ਦੇ ਰੋਗ ਦੀ ਜੜ੍ਹ, ਸਮਾਜ ਅੰਦਰ ਹੋ ਰਹੀ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਦੁਰਗੱਤ ਅਤੇ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਉਥਾਨ ਅਤੇ ਗੌਰਵ ਲਈ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਦੁਆਰਾ ਅਵਾਜ਼ ਬੁਲੰਦ ਕੀਤੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਸਰਬਪੱਖੀ ਵਡਿਆਈ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ ਪੱਖ ਵਿੱਚੋਂ ਅੰਧਕਾਰ ਨੂੰ ਮਿਟਾ ਕੇ ਚਾਨਣ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਕਹਿਣਾ 'ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਗਟਿਆ ਮਿਟੀ ਧੁੰਧੁ ਜਗਿ ਚਾਨਣੁ ਹੋਆ' ਸਹੀ ਅਤੇ ਨਿਰਪੱਖ ਮੁਲਾਂਕਣ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਾਬਾ ਆਦਮ ਦੀ ਕਥਾ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਇਹ ਆਖਿਆ ਕਿ ਇਸਤਰੀ ਮਰਦ ਦੀ ਇਕ ਪਸਲੀ ਵਿੱਚੋਂ ਨਹੀਂ ਜਨਮੀ ਸਗੋਂ ਉਹ ਤਾਂ ਆਪ ਜਨਮ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਮਰਦ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਕੁੱਖ ਤੋਂ ਜਨਮ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਮਰਦਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਅਤੇ ਘਰ-ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਇਸਤਰੀ ਕਰਕੇ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਪਵਿੱਤਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਪੁਰਖ ਮਹਿ ਨਾਰਿ ਨਾਰਿ ਮਹਿ ਪੁਰਖਾ ਬੁਝਹੁ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ॥ (ਪੰਨਾ ੮੭੯)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਬੁਲੰਦ ਅਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਰਾਜਿਆਂ ਮਹਾਰਾਜਿਆਂ, ਯੋਧਿਆਂ, ਸਾਇੰਸਦਾਨਾਂ, ਵਿਦਵਾਨਾਂ, ਗੁਰੂਆਂ, ਪੀਰਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਇਸਤਰੀ ਹੀ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਇਹ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਚੰਗੇ ਹਨ ਅਤੇ ਵਡਿਆਈ ਦੇ ਪਾਤਰ ਹਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਨਣੀ ਇਸਤਰੀ ਬੁਰੀ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਭੰਡਿ ਜੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਨਿੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਮੰਗਣੁ ਵੀਆਹੁ॥

ਭੰਡਹੁ ਹੋਵੈ ਦੋਸਤੀ ਭੰਡਹੁ ਚਲੈ ਰਾਹੁ॥

ਭੰਡੁ ਮੁਆ ਭੰਡੁ ਭਾਲੀਐ ਭੰਡਿ ਹੋਵੈ ਬੰਧਾਨੁ॥

ਸੋ ਕਿਉ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਤੁ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨ॥

ਭੰਡਹੁ ਹੀ ਭੰਡੁ ਉਪਜੈ ਭੰਡੈ ਬਾਝੁ ਨ ਕੋਇ॥

ਨਾਨਕ ਭੰਡੈ ਬਾਹਰਾ ਏਕੋ ਸਚਾ ਸੋਇ॥ (ਪੰਨਾ ੪੭੩)

ਇਸਤਰੀ ਅਤੇ ਪੁਰਸ਼ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰਿਆਂ ਅੰਦਰ ਜੀਵ-ਆਤਮਾ ਇਸਤਰੀ ਰੂਪ ਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਖਸਮ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ। ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਇਸੁ ਜਗ ਮਹਿ ਪੁਰਖੁ ਏਕੁ ਹੈ

ਹੋਰ ਸਗਲੀ ਨਾਰਿ ਸਬਾਈ॥ (ਪੰਨਾ ੫੯੧)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਪ੍ਰਤੀ ਸਤਿਕਾਰ ਅਤੇ ਹਮਦਰਦੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਬਹੁਤ ਡੂੰਘੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਜੀ ਅਤੇ ਭੈਣ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਭਰਪੂਰ ਪਿਆਰ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਦਾ ਵਰਣਨ ਇਉਂ ਕੀਤਾ ਹੈ:

- ਜੈਸੀ ਮੈ ਆਵੈ ਖਸਮ ਕੀ ਬਾਣੀ ਤੈਸੜਾ ਕਰੀ ਗਿਆਨੁ ਵੇ ਲਾਲੋ॥

ਪਾਪ ਕੀ ਜੰਵ ਲੈ ਕਾਬਲਹੁ ਧਾਇਆ ਜੋਰੀ ਮੰਗੈ ਦਾਨੁ ਵੇ ਲਾਲੋ॥

ਸਰਮੁ ਧਰਮੁ ਦੁਇ ਛਪਿ ਖਲੋਏ ਕੂੜੁ ਫਿਰੈ ਪਰਧਾਨੁ ਵੇ ਲਾਲੋ॥

ਕਾਜੀਆ ਬਾਮਣਾ ਕੀ ਗਲ ਥਕੀ ਅਗਦੁ ਪੜੈ ਸੈਤਾਨੁ ਵੇ ਲਾਲੋ॥ (ਪੰਨਾ ੭੨੨)

- ਜਿਨ ਸਿਰਿ ਸੋਹਨਿ ਪਟੀਆ ਮਾਂਗੀ ਪਾਇ ਸੰਧੂਰੁ॥

ਸੇ ਸਿਰ ਕਾਤੀ ਮੁੰਨੀਅਨਿ ਗਲ ਵਿਚਿ ਆਵੈ ਧੂੜਿ॥ (ਪੰਨਾ ੪੧੭)

ਗੁਰੂ-ਘਰ ਨੇ ਤਾਂ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਬਤੀਹ ਸੁਲੱਖਣੀ ਅਤੇ ਭਰਪੂਰ ਸਦਗੁਣਾਂ ਵਾਲੀ ਆਖ ਕੇ ਪੂਰਾ ਮਾਣ-ਸਨਮਾਨ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਸਦਗੁਣ ਭਰਪੂਰ ਇਸਤਰੀ ਜਿਸ ਘਰ ਵਿਚ ਆਵੇਗੀ ਉਥੇ ਸੁਖ, ਸ਼ਾਂਤੀ, ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਅਤੇ ਖੇਡਾਂ ਬਣਿਆ ਰਹੇਗਾ, ਸਵਰਗ ਹੋਵੇਗਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਬਤੀਹ ਸੁਲਖਣੀ ਸਚੁ ਸੰਤਤਿ ਪੂਤ॥ ਆਗਿਆਕਾਰੀ ਸੁਘੜ ਸਰੂਪ॥

ਇਛ ਪੂਰੇ ਮਨ ਕੰਤ ਸੁਆਮੀ॥ ਸਗਲ ਸੰਤੋਖੀ ਦੇਰ ਜੇਠਾਨੀ॥

ਸਭ ਪਰਵਾਰੈ ਮਾਹਿ ਸਰੇਸਟ॥ ਮਤੀ ਦੇਵੀ ਦੇਵਰ ਜੇਸਟ॥

ਧੰਨੁ ਸੁ ਗ੍ਰਿਹੁ ਜਿਤੁ ਪ੍ਰਗਟੀ ਆਇ॥ ਜਨ ਨਾਨਕ ਸੁਖੇ ਸੁਖਿ ਵਿਹਾਇ॥

(ਪੰਨਾ ੩੭੧)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕਈ ਠੋਸ ਕਦਮ ਚੁੱਕੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਕਾਰਜ ਲੰਗਰ ਮਰਯਾਦਾ ਕਾਇਮ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਇਹ ਸੁਭ ਕਾਰਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਯੋਗਤਾ ਅਤੇ ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਇਸ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਨਿਬਾਹਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿਫਤ ਵਿਚ ਭਾਈ ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:-

ਬਲਵੰਡ ਖੀਵੀ ਨੇਕ ਜਨ ਜਿਸੁ ਬਹੁਤੀ ਛਾਉ ਪੜਾਲੀ॥

ਲੰਗਰਿ ਦਉਲਤਿ ਵੰਡੀਐ ਰਸੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਖੀਰਿ ਘਿਆਲੀ॥ (ਪੰਨਾ ੯੬੭)

ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਬੇਕਦਰੀ ਅਤੇ ਦਰਿੰਦਗੀ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਮਿਸਾਲ ਸ਼ਾਇਦ ਸਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਅਤੇ ਵਿਧਵਾ ਨੂੰ ਪੁਨਰ ਵਿਆਹ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਸੀ। ਇਹ ਪ੍ਰਥਾ ਪੁਰਾਤਨ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਵੀ ਮੁਰਦੇ ਪਤੀ ਦੀ ਰੂਹ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹਿੱਤ ਜਿਉਂਦੇ ਜੀਅ ਉਸ ਨਾਲ ਫੂਕ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਤਸੀਹਾ ਅਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਹੋਰ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਜੇ ਸਤੀਆਂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੁਨਰ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਦੀ ਸਖ਼ਤ ਮਨਾਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਲਈ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸਤਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਗੋਂ ਉਸਦੇ ਮੱਥੇ ਲੱਗਣਾ ਵੀ ਬਦਸ਼ਗਨ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਬਾਰੇ ੧੯ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਮੋਹਨ ਰਾਏ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰ ਦੀ ਲਹਿਰ ਚਲਾਈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ੧੬ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪਣੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਸ ਕੁਰੀਤੀ ਨੂੰ ਮਿਟਾਉਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪਰਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਵੀ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਧਰਮ-ਕਰਮ ਅਤੇ ਸੰਗਤ ਕਰਨ ਦਾ ਅਵਸਰ ਮਿਲਣ ਲੱਗਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਵਿਧਵਾ ਦੇ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਦੀ ਰੀਤ ਚਲਾਈ ਉਥੇ ਸਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਨੂੰ ਵੀ ਬੰਦ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੱਤੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਹਰਿਦੁਆਰ ਸਤੀ ਦੇ ਤੱਟ ਉੱਤੇ ਖਲੋ ਕੇ ਬੁਲੰਦ ਅਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਅੱਗ ਵਿਚ ਸੜ ਮਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਸਤੀਆਂ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਫੁਰਮਾਇਆ ਕਿ ਅਸਲ ਸਤੀਆਂ ਤਾਂ ਉਹ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੀਲ-ਸੰਤੋਖ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਬਸਰ ਕਰਦੀਆਂ

ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਸਤੀਆ ਏਹਿ ਨ ਆਖੀਅਨਿ ਜੋ ਮਤਿਆ ਲਗਿ ਜਲੰਨਿ॥

ਨਾਨਕ ਸਤੀਆ ਜਾਣੀਅਨਿ ਜਿ ਬਿਰਹੇ ਚੋਟ ਮਰੰਨਿ॥...

ਭੀ ਸੋ ਸਤੀਆ ਜਾਣੀਅਨਿ ਸੀਲ ਸੰਤੋਖਿ ਰਹੰਨਿ॥

ਸੇਵਨਿ ਸਾਈ ਆਪਣਾ ਨਿਤ ਉਠਿ ਸੰਮਾਲੰਨਿ॥ (ਪੰਨਾ ੭੮੭)

ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਖਿਆਲ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਲੜਕੀਆਂ ਦੇ ਵਿਆਹ ਸਮੇਂ ਪੰਡਤ-ਪਾਂਧੇ ਵੱਲੋਂ ਪੂਜਾ ਦਾਨ ਲੈਣ ਨੂੰ ਵੀ ਬੁਰਾ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਰੋਹਤ ਵਰਗ ਨੂੰ ਸਖਤ ਤਾੜਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਦਾਨ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਦਾ ਜੀਵਨ ਨਿਸ਼ਫਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਖਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕਰਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ:

ਸਸੈ ਸੰਜਮੁ ਗਇਓ ਮੂੜੇ ਏਕੁ ਦਾਨੁ ਤੁਧੁ ਕੁਥਾਇ ਲਇਆ॥

ਸਾਈ ਪੁਤ੍ਰੀ ਜਜਮਾਨ ਕੀ ਸਾ ਤੇਰੀ ਏਤੁ ਧਾਨਿ ਖਾਧੈ ਤੇਰਾ ਜਨਮੁ ਗਾਇਆ॥

(ਪੰਨਾ ੪੩੫)

ਦਾਜ-ਦਹੇਜ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਵੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣੀ ਹੈ। ਇਹ ਰੀਤ ਅੱਜ ਦੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਇਕ ਵੱਡੀ ਲਾਹਨਤ ਅਤੇ ਲੜਕੀਆਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਦੁਖਾਂਤ ਸਾਬਤ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਦਾਜ-ਦਹੇਜ ਦੀ ਆੜ ਵਿਚ ਲੋਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਲੁੱਟ-ਖੋਹ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਦਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਹੰਕਾਰ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਦਿਖਾਵਾ ਮੰਨਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਅਸਲ ਦਹੇਜ ਤਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਬੰਦਗੀ ਦਾ ਗੁਣ ਹੈ ਜੋ ਬੱਚੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ:

ਹਰਿ ਪ੍ਰਭੁ ਮੇਰੇ ਬਾਬੁਲਾ ਹਰਿ ਦੇਵਹੁ ਦਾਨੁ ਮੈ ਦਾਜੋ॥

ਹਰਿ ਕਪੜੇ ਹਰਿ ਸੋਭਾ ਦੇਵਹੁ ਜਿਤੁ ਸਵਰੈ ਮੇਰਾ ਕਾਜੋ॥

ਹਰਿ ਹਰਿ ਭਗਤੀ ਕਾਜੁ ਸੁਹੇਲਾ ਗੁਰਿ ਸਤਿਗੁਰਿ ਦਾਨੁ ਦਿਵਾਇਆ॥

ਖੰਡਿ ਵਰਭੰਡਿ ਹਰਿ ਸੋਭਾ ਹੋਈ ਇਹੁ ਦਾਨੁ ਨ ਰਲੈ ਰਲਾਇਆ॥

ਹੋਰਿ ਮਨਮੁਖ ਦਾਜੁ ਜਿ ਰਖਿ ਦਿਖਾਲਹਿ ਸੁ ਕੂੜੁ ਅਹੰਕਾਰੁ ਕਚੁ ਪਾਜੋ॥

ਹਰਿ ਪ੍ਰਭੁ ਮੇਰੇ ਬਾਬੁਲਾ ਹਰਿ ਦੇਵਹੁ ਦਾਨੁ ਮੈ ਦਾਜੋ॥ (ਪੰਨਾ ੭੮-੭੯)

ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਅਣਥੱਕ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਗਤੀ ਦਾ ਦਾਜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸੇ ਦਾਜ ਦੀ ਬਰਕਤ ਨਾਲ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਵਿਚ ਮਹਾਨ ਹਸਤੀਆਂ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਬਦਲ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ।

ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਸਮਰੱਥ ਰਾਮਦਾਸ ਦੇ

ਸੁਆਲ ਦੇ ਜੁਆਬ ਵਿਚ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਸੀ:

ਇਸਤਰੀ ਈਮਾਨ ਹੈ।

ਦੌਲਤ ਗੁਜਰਾਨ ਹੈ।

ਪੁੱਤਰ ਨਿਸ਼ਾਨ ਹੈ।

ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਅੰਦਰ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਸਨਮਾਨ, ਬਰਾਬਰੀ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤਿ-ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨੇ ਦਲੇਰੀ ਅਤੇ ਸਿਆਣਪ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਸਦਕਾ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਵਰਗੀਆਂ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤਾਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਮੋੜ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਤਖ਼ਤ ਉੱਤੇ ਪੈਰ ਰੱਖਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਜੀ ਨੇ ਬੇਦਾਵੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਮੁੜ ਲੜ ਲਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਆਪ ਖ਼ੁਦ ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵਿਚ ਖੰਡਾ ਖੜਕਾ ਕੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਇਸਤਰੀ ਵਿਰਾਂਗਣ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਵਰਗੀਆਂ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤਾਂ ਦੇ ਯੋਗਦਾਨ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਬੜਾ ਸਨਮਾਨਯੋਗ ਦਰਜਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਗੁਰਮਤਿ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਹੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਮਾ ਸੀ ਕਿ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਭਾਰਤ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਸ਼ਹੀਦ ਔਰਤ ਬਣੇ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵਾਂ ਅਧਿਆਇ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ। ਖਾਲਸਾ ਦਲਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਬਹੂ-ਬੇਟੀਆਂ ਨੂੰ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਦੇ ਪੰਜੇ ਵਿੱਚੋਂ ਛੁਡਵਾਇਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰੀਂ ਪਹੁੰਚਾਇਆ। ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਕੁੜੀ ਮਾਰਨ ਨੂੰ ਨਫ਼ਰਤ ਦੀ ਨਿਗ੍ਹਾ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਵਰਤ-ਵਿਹਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰੱਖਦਾ। ਰਹਿਤਨਾਮਿਆਂ ਵਿਚ ਕੁੜੀ ਮਾਰਨ ਦੀ ਸਖ਼ਤ ਨਿਖੇਧੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਕੰਨਿਆ ਦਾ ਪੈਸਾ ਲੈਣ ਤੋਂ ਵੀ ਮਨਾਹੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ:

"ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਿਆ-ਸੁਣ ਭਾਈ ਬਾਲਾ! ਇਹ ਵੱਡੀ ਭਾਰੀ ਹੱਤਿਆ ਹੈ, ਕੰਨਿਆ ਦਾ ਦਰਬ ਲੈਣਾ ਅਤੇ ਕੰਨਿਆ ਮਾਰਨੀ, ਪਰ ਸੰਸਾਰ ਇਸ ਹਤਿਆ ਵਿਚ ਲੱਗ ਰਹਿਆ ਹੈ।" (ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਭਾਈ ਬਾਲਾ ਜੀ)

“ਗੁਰੂ ਕਾ ਸਿੱਖ ਕੰਨਿਆ ਨਾ ਮਾਰੇ, ਕੁੜੀਮਾਰ ਨਾਲ ਨਾ ਵਰਤੇ, ਕੰਨਿਆ ਦਾ ਪੈਸਾ ਨਾ ਖਾਇ।” (ਰਹਿਤਨਾਮਾ ਭਾਈ ਚੌਪਾ ਸਿੰਘ ਜੀ)

ਮੁਗਲ ਕਾਲ ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਵੇਸਵਾਗਨੀ ਦੇ ਅੱਡੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਜਿੱਥੇ ਔਰਤ ਜਾਤੀ ਦੀ ਬੇਵਸੀ ਅਤੇ ਲਾਚਾਰੀ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੱਡਿਆਂ ਵਿਚ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਖਚਤ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਨਿਘਾਰ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮਰਦਾਂ-ਔਰਤਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੇ ਮਾਰੂ ਰੋਗ ਫੈਲ

ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੇ ਬਿਖੇੜੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਗੁਰਮਤਿ ਨੇ ਔਰਤ ਦੇ ਇਸ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਅਤੇ ਪਰਵਾਰਿਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਵਧੀਆ ਬਣਾਉਣ ਹਿੱਤ ਮਰਦ ਅਤੇ ਔਰਤ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਪਰਾਈਆਂ ਔਰਤਾਂ ਵੱਲੋਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਇਕ ਪੱਕੀ ਰਹਿਤ-ਮਰਯਾਦਾ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕਿਹਾ:

- ਜੈਸਾ ਸੰਗੁ ਬਿਸੀਅਰ ਸਿਉ ਹੈ ਰੇ ਤੈਸੇ ਹੀ ਇਹੁ ਪਰ ਗ੍ਰਿਹੁ॥ (ਪੰਨਾ ੪੦੩)

- ਘਰ ਕੀ ਨਾਰਿ ਤਿਆਗੈ ਅੰਧਾ॥ ਪਰ ਨਾਰੀ ਸਿਉ ਘਾਲੈ ਧੰਧਾ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੬੪)

- ਤਕਹਿ ਨਾਰਿ ਪਰਾਈਆ ਲੁਕਿ ਅੰਦਰਿ ਠਾਣੀ॥

ਸੰਨੀ ਦੇਨਿ ਵਿਖੰਮ ਥਾਇ ਮਿਠਾ ਮਦੁ ਮਾਣੀ॥

ਕਰਮੀ ਆਪੇ ਆਪਣੀ ਆਪੇ ਪਛੁਤਾਣੀ॥

ਅਜਰਾਈਲੁ ਫਰੇਸਤਾ ਤਿਲ ਪੀੜੇ ਘਾਣੀ॥ (ਪੰਨਾ ੩੧੫)

- ਏਕਾ ਨਾਰੀ ਜਤੀ ਹੋਇ ਪਰ ਨਾਰੀ ਧੀ ਭੈਣ ਵਖਾਣੈ।

(ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ, ਵਾਰ ੬;੮)

- ਪ੍ਰਿਗੁ ਲੋਇਣਿ ਗੁਰ ਦਰਸ ਵਿਣੁ ਵੇਖੈ ਪਰ ਤਰਣੀ।

(ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ, ਵਾਰ ੨੭;੧੦)

- ਪਰ ਇਸਤਰੀ ਸਿਉ ਨੇਹੁ ਲਗਾਵਹਿ।

ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਵਹੁ ਸਿਖ ਨ ਭਾਵਹਿ।

(ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ)

- ਪਰ ਨਾਰੀ ਜੁਆ ਅਸਤ ਚੋਰੀ ਮਦਰਾ ਜਾਨ।

ਪਹੁੰਚ ਐਬ ਯੇ ਜਗਤ ਮੇਂ ਤਜੈ ਸੁ ਸਿੰਘ ਸੁਜਾਨ। (ਭਾਈ ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ)

ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਵੀ ਧਿਆਨ ਗੁਰਬਾਣੀ ਚੰਗੇ ਸ਼ੁੱਧ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਜੀਵਨ ਵੱਲ ਖਿੱਚਦੀ ਹੈ। ਗੁਰ-ਫਰਮਾਨ ਹੈ:

ਬਿਨੁ ਸਤ ਸਤੀ ਹੋਇ ਕੈਸੇ ਨਾਰਿ॥

ਪੰਡਿਤ ਦੇਖਹੁ ਰਿਦੈ ਬੀਚਾਰਿ॥

ਪ੍ਰੀਤਿ ਬਿਨਾ ਕੈਸੇ ਬਧੈ ਸਨੇਹੁ॥

ਜਬ ਲਗੁ ਰਸੁ ਤਬ ਲਗੁ ਨਹੀ ਨੇਹੁ॥ ਰਹਾਉ॥

(ਪੰਨਾ ੩੨੮)

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੰਗੇ ਅਤੇ ਮੰਦੇ ਆਚਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ:

ਕਬੀਰ ਨ੍ਰਿਪ ਨਾਰੀ ਕਿਉ ਨਿੰਦੀਐ ਕਿਉ ਹਰਿ ਚੋਰੀ ਕਉ ਮਾਨੁ॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੭੩)

ਇਸ ਸਵਾਲ ਦਾ ਵਿਵੇਕ ਭਰਪੂਰ ਜੁਆਬ ਅਗਲੀ ਤੁਕ ਵਿਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ:

ਓਹ ਮਾਂਗ ਸਵਾਰੈ ਬਿਖੈ ਕਉ ਓਹ ਸਿਮਰੈ ਹਰਿ ਨਾਮੁ॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੭੩)

ਗੁਣਵੰਤੀ ਇਸਤਰੀ ਕੈਸੀ ਹੋਵੇ? ਉਸ ਬਾਰੇ ਵੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਉਂ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ:

ਨਿਜ ਭਗਤੀ ਸੀਲਵੰਤੀ ਨਾਰਿ॥

ਰੂਪਿ ਅਨੂਪ ਪੂਰੀ ਆਚਾਰਿ॥

(ਪੰਨਾ ੩੭੦)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰਮਤਿ ਜਿੱਥੇ ਮਰਦ ਨੂੰ ਵੇਸਵਾਗਨੀ ਤੋਂ ਵਿਵਰਜਿਤ ਕਰ ਕੇ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਹੈ ਉਥੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜਤਵ ਨੂੰ ਪਾਕ-ਪਵਿੱਤਰ ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਜਤ-ਸਤ ਉੱਤੇ ਕਾਇਮ ਰਹਿਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਐਸਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਮਾਣ-ਸਨਮਾਨ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਵਧਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਸਦਗੁਣ ਭਰਪੂਰ ਬਣਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਐਸਾ ਖਾਣਾ ਖਾਣ ਅਤੇ ਬਸਤਰ ਪਹਿਨਣ ਲਈ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਕਸ਼ਟ ਨਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇ-ਵਿਕਾਰ ਨਾ ਵਧਣ। ਜਿਸ ਖਾਣਾ ਖਾਣ ਅਤੇ ਬਸਤਰ ਪਹਿਨਣ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਕਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਕਾਇਆ ਅੰਦਰ ਵਿਸ਼ੇ-ਵਿਕਾਰ ਭੜਕਦੇ ਹੋਣ। ਉਸ ਖਾਣੇ (ਭੋਜਨ) ਅਤੇ ਪੁਸ਼ਾਕ (ਬਸਤਰ) ਤੋਂ ਵਿਵਰਜਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਉੱਤਮ ਜੀਵਨ ਲਈ ਉੱਤਮ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ। ਗੁਰ-ਫ਼ਰਮਾਨ ਹੈ:

ਬਾਬਾ ਹੋਰੁ ਖਾਣਾ ਖੁਸੀ ਖੁਆਰੁ॥

ਜਿਤੁ ਖਾਧੈ ਤਨੁ ਪੀੜੀਐ ਮਨ ਮਹਿ ਚਲਹਿ ਵਿਕਾਰ॥ਰਹਾਉ॥

ਰਤਾ ਪੈਨਣੁ ਮਨੁ ਰਤਾ ਸੁਪੇਦੀ ਸਤੁ ਦਾਨੁ॥

ਨੀਲੀ ਸਿਆਹੀ ਕਦਾ ਕਰਣੀ ਪਹਿਰਣੁ ਪੈਰ ਧਿਆਨੁ॥

ਕਮਰਬੰਦੁ ਸੰਤੋਖ ਕਾ ਧਨੁ ਜੋਬਨੁ ਤੇਰਾ ਨਾਮੁ॥

ਬਾਬਾ ਹੋਰੁ ਪੈਨਣੁ ਖੁਸੀ ਖੁਆਰੁ॥

ਜਿਤੁ ਪੈਧੈ ਤਨੁ ਪੀੜੀਐ ਮਨ ਮਹਿ ਚਲਹਿ ਵਿਕਾਰ॥ਰਹਾਉ॥ (ਪੰਨਾ ੧੬)

ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਔਰਤ ਅਤੇ ਮਰਦ ਦੇ ਵਿਹਾਰ ਨੂੰ ਵਧੀਆ ਬਣਾਉਣ ਹਿੱਤ ਵੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰ-ਫ਼ਰਮਾਨ ਹਨ:

- ਸਿੰਮਲ ਰੁਖੁ ਸਰਾਇਰਾ ਅਤਿ ਦੀਰਘ ਅਤਿ ਮੁਚੁ॥

ਓਇ ਜਿ ਆਵਹਿ ਆਸ ਕਰਿ ਜਾਹਿ ਨਿਰਾਸੇ ਕਿਤੁ॥

ਫਲ ਫਿਕੇ ਫੁਲ ਬਕਬਕੇ ਕੰਮਿ ਨ ਆਵਹਿ ਪਤੁ॥

ਮਿਠਤੁ ਨੀਵੀ ਨਾਨਕਾ ਗੁਣ ਚੰਗਿਆਈਆ ਤਤੁ॥ (ਪੰਨਾ ੪੭੦)

- ਨਿਵਣੁ ਸੁ ਅਖਰੁ ਖਵਣੁ ਗੁਣੁ ਜਿਹਬਾ ਮਣੀਆ ਮੰਤੁ॥

ਏ ਤ੍ਰੈ ਭੈਣੇ ਵੇਸ ਕਰਿ ਤਾਂ ਵਸਿ ਆਵੀ ਕੰਤੁ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੮੪)

ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦਿਆਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:

ਮਾਇ ਭੈਣ ਜੇ ਆਵੈ ਸੰਗਤਿ। ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਬੁਰੀ ਦੇਖੈ ਤਿਸੁ ਪੰਗਤਿ।

ਸਿਖ ਹੋਇ ਜੋ ਕਰੇ ਕਰੋਧ। ਕੰਨਿਆ ਮੂਲ ਨ ਦੇਵੈ ਸੋਧ।

ਧੀਅ ਭੈਣ ਕਾ ਪੈਸਾ ਖਾਇ। ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਧੱਕੇ ਯਮ ਖਾਇ।

ਔਰਤ ਨੂੰ ਮੰਦਾ ਸਮਝਣ ਵਾਲੇ ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਦੇ ਭਗੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਂਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਕਿ ਔਰਤ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੂਰ ਭੱਜਦੇ ਹੋ, ਫਿਰ ਕਾਮਵਸ ਹੋ ਕੇ ਪਰਾਈਆਂ ਔਰਤਾਂ ਵੱਲ ਭੱਜਦੇ ਹੋ ਜੋ ਕਿ ਗੈਰ-ਕੁਦਰਤੀ, ਗੈਰ-ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਮੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਕਰਦਿਆਂ, ਗ੍ਰਿਹ-ਪਰਵਾਰ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਦੁਨਿਆਵੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਠੀਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਜਿਊਣ ਦੀ ਉੱਤਮ ਜੀਵਨ-ਜੁਗਤਿ ਦੱਸਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ:

- ਹਾਥ ਕਮੰਡਲੁ ਕਾਪੜੀਆ ਮਨਿ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਉਪਜੀ ਭਾਰੀ॥

ਇਸੜੀ ਤਜਿ ਕਰਿ ਕਾਮਿ ਵਿਆਪਿਆ ਚਿਤੁ ਲਾਇਆ ਪਰ ਨਾਰੀ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੧੩)

- ਜੈਸੇ ਜਲ ਮਹਿ ਕਮਲੁ ਨਿਰਾਲਮੁ ਮੁਰਗਾਈ ਨੈ ਸਾਣੇ॥

ਸੁਰਤਿ ਸਬਦਿ ਭਵ ਸਾਗੁਰ ਤਰੀਐ ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਵਖਾਣੇ॥ (ਪੰਨਾ ੯੩੮)

- ਵਿਚੇ ਗ੍ਰਿਹ ਸਦਾ ਰਹੈ ਉਦਾਸੀ ਜਿਉ ਕਮਲੁ ਰਹੈ ਵਿਚਿ ਪਾਣੀ ਹੇ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੭੦)

- ਨਾਨਕ ਸਤਿਗੁਰਿ ਭੇਟਿਐ ਪੂਰੀ ਹੋਵੈ ਜੁਗਤਿ॥

ਹਸੰਦਿਆ ਖੇਲੰਦਿਆ ਪੈਨੰਦਿਆ ਖਾਵੰਦਿਆ ਵਿਚੇ ਹੋਵੈ ਮੁਕਤਿ॥

(ਪੰਨਾ ੫੨੨)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਔਰਤ ਅਤੇ ਮਰਦ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਸਤ-ਸੰਤੋਖ ਅਤੇ ਸੰਜਮ ਵਾਲੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਊਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਔਰਤ ਅਤੇ ਮਰਦ ਦੋਵੇਂ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਦੇ ਪੂਰਕ ਹਨ। ਸਮਾਜ ਦੇ ਵਿਕਾਸ, ਤਰੱਕੀ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਲਈ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਸੰਤੁਲਨ, ਸਤਿਕਾਰ ਅਤੇ ਸਹਿਯੋਗ ਅਤੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਜੀਵਨ ਲਈ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰਾ ਹੈ। ਸਾਰਿਆਂ ਦੁੱਖਾਂ ਦੀ ਦਾਰੂ ਅਤੇ ਸੁਖਾਂ ਦੀ ਖਾਨ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰਮਤਿ ਨੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਲਿਆਂਦੀ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀ ਦੀਆਂ ਗੁਲਾਮੀ ਦੀਆਂ ਜੰਜੀਰਾਂ ਕੱਟ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਵਾਇਆ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਮਾਣ-ਸਨਮਾਨ ਅਤੇ ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ ਰੁਤਬਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਵਾਇਆ।

ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਵੀ ਪ੍ਰੋ: ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਨੇ 'ਮਾਂ' ਬਾਰੇ ਲਿਖੀ ਕਵਿਤਾ 'ਚ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਮਾਂ ਵਰਗਾ ਘਣਛਾਵਾਂ ਬੂਟਾ, ਮੈਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਨ ਆਏ।

ਲੈ ਕੇ ਜਿਸ ਤੋਂ ਛਾਂ ਉਧਾਰੀ, ਰੱਬ ਨੇ ਸੁਰਗ ਬਣਾਏ।

ਬਾਕੀ ਕੁਲ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਬੂਟੇ, ਜੜ੍ਹ ਸੁਕਿਆਂ ਮੁਰਝਾਂਦੇ,

ਐਪਰ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਮੁਰਝਾਇਆਂ, ਇਹ ਬੂਟਾ ਸੁੱਕ ਜਾਏ।

ਪੰਥ ਦੇ ਮਹਾਨ ਵਿਦਵਾਨ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਬਾਰੇ ਇਉਂ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ:

- ਲੋਕ ਵੇਚ ਗੁਣੁ ਗਿਆਨ ਵਿਚਿ ਅਰਧ ਸਰੀਰੀ ਮੋਖ ਦੁਆਰੀ।

(ਵਾਰ ੫, ਪਉੜੀ ੧੬)

ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਮਰਦ ਨੂੰ ਨਿਜ ਨਾਰੀ ਤੀਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਰਹਿਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਉਤਮ ਬਣ ਸਕੇ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਕਾਇਮ ਰਹਿ ਸਕੇ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਲੱਚਰਤਾ ਅਤੇ ਵੇਸਵਾਗਮਨੀ ਦੀ ਘੋਰ ਬੁਰਾਈ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਰਹਿ ਸਕੇ। ਆਪ ਨੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ:

ਪਰ ਤ੍ਰਿਅ ਰੂਪੁ ਨ ਪੇਖੈ ਨੇਤ੍ਰ॥

(ਪੰਨਾ ੨੭੪)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਫ਼ਰਮਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਨਿਜ ਨਾਰੀ ਕੇ ਸਾਥ ਨੇਹ ਤੁਮ ਨਿੱਤਿ ਬਢੈਯਹੁ।

ਪਰ ਨਾਰੀ ਕੀ ਸੇਜ ਭੂਲ ਸੁਪਨੇ ਹੂੰ ਨ ਜੈਯਹੁ।

(ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ)

ਉਕਤ ਚਰਚਾ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੇ ਵਿਉਂਤਬੱਧ ਅਤੇ ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਜਿੱਥੇ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਉਤਮ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਬੰਦ-ਖਲਾਸੀ ਲਈ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਦਾ ਸਦਕਾ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਮੁਕੰਮਲ ਇਨਕਲਾਬ ਆਇਆ ਅਤੇ ਪੈਰ ਦੀ ਜੁੱਤੀ, ਮਰਦ ਨੂੰ ਨਰਕ ਦਾ ਭਾਗੀ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੀ ਸਮਝੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਇਸਤਰੀ ਨੇ ਮਰਦਾਂ ਵਾਂਗ ਸਿਦਕਦਿਲੀ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾਈ, ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵਿਚ ਖੰਡਾ ਖੜਕਾਇਆ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਮੋਢੇ ਨਾਲ ਮੋਢਾ ਲਾ ਕੇ ਵਿਚਰੀ ਅਤੇ ਨਵਾਂ ਇਤਿਹਾਸ ਸਿਰਜਿਆ।

ਉੱਪਰ ਕੀਤੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਉਪਰੰਤ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਅਜੋਕੀ ਦਸ਼ਾ ਅਤੇ ਦਿਸ਼ਾ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨੀ ਵੀ ਯੋਗ ਹੋਵੇਗੀ ਤਾਂ ਜੋ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਸਕੇ।

ਇਸ ਵਿਚ ਤਾਂ ਕੋਈ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਗਿਆਨ-ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਪਦਾਰਥਵਾਦ ਦੇ ਪਸਾਰ, ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਸੰਚਾਰ ਦੇ ਨਵੀਨਤਮ ਸਾਧਨਾਂ, ਲੋਕਰਾਜੀ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿਚ ਔਰਤ ਨੂੰ ਵੋਟ ਦਾ ਹੱਕ ਅਤੇ ਚੋਣ ਲੜਨ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ ਆਦਿ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਜੀਵਨ, ਅਚਾਰ, ਵਿਹਾਰ ਅਤੇ ਅਹਾਰ ਵਿਚ ਵੱਡੀ ਤਬਦੀਲੀ ਆਈ ਹੈ। ਕਾਨੂੰਨ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਰਤਾਰੇ ਸਨਮੁੱਖ ਇਸਤਰੀ ਲਈ ਸਾਰੇ ਹੱਕ ਮਰਦ ਵਾਂਗ ਹੀ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਹਨ। ਉਹ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਅਹੁਦਿਆਂ ਉੱਤੇ ਤਾਇਨਾਤ ਹੈ। ਰਾਜਨੀਤਕ, ਸਮਾਜਿਕ,

ਵਿਦਿਅਕ, ਆਰਥਿਕ, ਪ੍ਰਬੰਧਕ, ਸੁਰੱਖਿਆ ਬਲਾਂ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਬਿਨਾਂ ਰੋਕ-ਟੋਕ, ਬੇਝਿਜਕ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੈ। ਇਹ ਇਸ ਇਸਤਰੀ-ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦਾ ਇਕ ਪਾਸਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਵੇਖਦਿਆਂ ਬੜੀ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀ ਅਤੇ ਹੈਰਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਇਸਤਰੀਤਵ ਹੀ ਖਤਰੇ ਵਿਚ ਪਿਆ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੀ ਇਸਤਰੀ ਦਾਜ-ਦਹੇਜ, ਆਚਰਣ-ਗਿਰਾਵਟ, ਮਾਦਾ ਭਰੂਣ ਹੱਤਿਆ, ਬਲਾਤਕਾਰ ਅਤੇ ਲਿੰਗ ਵਿਤਕਰੇ ਵਰਗੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਬੁਰਾਈਆਂ ਦੀ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੈ। ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਘਟ ਰਹੀ ਦਰ ਅੱਜ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਤੁਲਨ ਡੋਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਹੋਂਦ-ਹਸਤੀ ਹੀ ਖਤਰੇ ਵਿਚ ਹੈ।

ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਅਜੋਕੀ ਚਿੰਤਾਜਨਕ ਦਸ਼ਾ ਲਈ ਹੋਰ ਕਾਰਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਅਣਇੱਛਤ ਵਿਹਾਰ ਵੀ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਜੋਕੀ ਨੌਜਵਾਨ ਇਸਤਰੀ ਨਸ਼ੇ, ਨੰਗੇਜਵਾਦ, ਅਸਲੀਲਤਾ ਅਤੇ ਅੰਗ-ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ, ਲੱਚਰਤਾ, ਈਰਖਾ, ਇਸਤਰੀ ਵੱਲੋਂ ਹੀ ਇਸਤਰੀ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਨਵ-ਜਨਮੀਆਂ ਬੱਚੀਆਂ ਦਾ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ ਆਦਿ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਸਤਰੀਤੱਵ ਦਾਅ ਉੱਤੇ ਲੱਗ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ 'ਬਤੀਹ ਸੁਲਖਣੀ' ਵਾਲੇ ਅਮੀਰ ਵਿਰਸੇ, ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਭਿਆਚਾਰ, ਵਿਲੱਖਣ ਸੁਸ਼ੀਲਤਾ ਅਤੇ ਸ਼ਰਮੀਲੇਪਣ ਤੋਂ ਕਾਫੀ ਹੱਦ ਤਕ ਟੁੱਟ ਚੁਕੀ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਉਸ ਅੰਦਰ ਆਏ ਬੇਲੋੜੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇਪਣ ਅਤੇ ਅਖੌਤੀ ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਅਖਾਣ ਹੈ, "Excess of everything is bad." ਭਾਵ ਹਰ ਸ਼ੈਅ ਦੀ ਬਹੁਤਾਤ ਮਾੜੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹੋ ਗੱਲ 'ਖੁੱਲ੍ਹੇਪਣ' ਉੱਤੇ ਢੁੱਕਦੀ ਹੈ।

ਇਸਤਰੀ ਭਾਵੇਂ ਮਰਦਾਂ ਬਰਾਬਰ ਸਾਰੇ ਹੱਕਾਂ ਲਈ ਲੋਚਦੀ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਕਾਨੂੰਨ-ਕੁਦਰਤ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਜੋ ਸਰੀਰਕ ਵਿਭਿੰਨਤਾ, ਸਰੀਰਕ ਕਾਰਜਕਤਾ, ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਵਿਭਿੰਨਤਾ, ਸੁਭਾਅ, ਇਛਾਵਾਂ ਆਦਿ ਦਾ ਜੋ ਅੰਤਰ ਹੈ, ਉਸ ਅਸਲੀਅਤ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹਰ ਸਮੇਂ ਕਰਨਾ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਕੁਝ ਕਾਰਜ ਅਜਿਹੇ ਹਨ ਜੋ ਮਰਦ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਕਾਰਜ ਅਜਿਹੇ ਹਨ ਜੋ ਇਸਤਰੀ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਤਕ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੀ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਅਜੋਕੇ ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਬਿਲਕੁਲ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੱਕ, ਮਾਣ ਅਤੇ ਸਨਮਾਨ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਭਵਿੱਖਮੁਖੀ ਬਣਾਉਣਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸੇ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਅਤੇ ਸਮੁੱਚੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਭਲਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਕਰ ਸਕਣ ਦੀ ਸੂਝ, ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਸਮਰੱਥਾ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅਤੇ ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਸਮੁੱਚੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਸ਼ਚੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਮੁਕੰਮਲ ਬੰਦ-ਖਲਾਸੀ, ਸੁਤੰਤਰ ਅਤੇ ਸਨਮਾਨਯੋਗ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਰੱਥ ਹੈ। ■

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ: ਸ਼ਬਦ ਸੂਰ, ਬਲਵੰਤ

—ਸ. ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਉਗਾਣੀ*

ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਮੰਡਲ ਦੇ ਡਲੁਕਦੇ ਤੇ ਦਮਕਦੇ ਮਹਾਂ ਸੂਰਜ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ 'ਤੇ ਉਸ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਆਪਣੀ ਨਿਰੰਜਨੀ ਛੱਤ ਝੁਲਾ ਕੇ ਹੀ ਇਸ ਜਗਤ ਵਿਚ ਭੇਜਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਪੰਨ ਨਿਰੰਕਾਰ ਨੇ ਗੁਰ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਹੱਥ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਪੰਨ-ਪੰਨ ਹੋ ਗਈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਮਿਹਰ ਦਾ ਹੱਥ ਟਿਕਣ ਦੀ ਦੇਰ ਸੀ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਛਹਿਬਰ ਦਾ ਮੀਂਹ ਵਰ੍ਹ ਪਿਆ ਜਿਸ ਦੀ ਬਰਕਤ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖ ਭਿੱਜ ਗਏ। ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਹੋ ਕੇ ਸਾਰੇ ਜਗਤ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਲਿਆ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਚਰਨੀਂ ਲੱਗ ਕੇ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦੀ ਸੋਭਾ ਸਾਰੇ ਜਗਤ ਵਿਚ ਫੈਲ ਗਈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵਰਸਾਉਣ ਵਾਲੀ ਤੇ ਜਗਤ ਨੂੰ ਮੁਕਤੀ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਪਾਰ ਨਾਮ ਨੂੰ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਵਸਾਉਣ ਵਾਲੇ ਤੇ ਕਮਲ ਫੁੱਲ ਵਾਂਗ ਨਿਰਲੇਪ, ਕਲਪ ਰੁੱਖ, ਮੁਕਤੀ ਰੂਪ ਜਗਤ ਗੁਰੂ, ਪੂਰਨ ਗੁਰੂ ਦੇ ਵਰੋਸਾਏ, ਨਿਮਰਤਾ ਦਾ ਸੰਜੋਅ ਪਹਿਨਣ ਵਾਲੇ, ਗੁਰ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਉੱਚੀ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਵਾਲੇ, ਪਾਪ ਸਾੜ ਕੇ ਸੁਆਹ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਅਗਿਆਨ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਸੂਰਮੇ ਤੇ ਬਲਵਾਨ ਯੋਧੇ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੇ ਸੁੰਦਰ ਚਸ਼ਮੇ ਦੇ ਵਚਨਾਂ-ਭਰਪੂਰ ਗੁਰੂ, ਸ਼ਿਰੋਮਣੀ ਗੁਰੂ, ਰਾਜ ਯੋਗੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਭਰੀ ਬਾਣੀ ਕੇ ਬੋਹਿਥ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਰੂਪ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਸੱਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਆਤਮਿਕ ਅਡੋਲਤਾ ਦੀ ਸਮਾਧੀ ਦੇ ਧਾਰਕ, ਉਦਾਰਚਿਤ ਤੇ ਗਰੀਬੀ ਦੂਰ ਕਰਤਾ, ਸਰਬ-ਰੋਗ ਨਾਸ਼ਕ ਦਵਾਈ ਦਾ ਆਨੰਦ, ਗੁਰੂ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੱਤੇ, ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਨਾਮ ਉਚਾਰਨ ਵਾਲੇ, ਆਤਮਿਕ ਜੀਵਨ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਕੇ ਜਨਮ-ਮਰਨ ਦਾ ਦੁੱਖ ਕੱਟਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਸੂਰ ਬਲਵੰਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਬਣੇ।

ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ 'ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼' ਦੇ ਅੰਕ ੧੧੧ 'ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਬਾਰੇ ਨਿਮਨ-ਲਿਖਤ ਅਨੁਸਾਰ ਲਿਖਦੇ ਹਨ: “ਅੰਗਦ ਸਤਿਗੁਰੂ : ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਐਤਵਾਰ, ਵੈਸਾਖ ਵਦੀ ੧ (੫ ਵੈਸਾਖ) ੧੫੬੧ (੩੧ ਮਾਰਚ ੧੫੦੪) ਫੇਰੂ ਮੱਲ ਖੱਤਰੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਦਇਆ (ਦਯਾ) ਕੌਰ ਦੇ ਉਦਰ ਤੋਂ ਮੱਤੇ ਦੀ ਸਰਾਏ (ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ) ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਨਾਉਂ ਲਹਿਣਾ ਸੀ। ਸੰਮਤ ੧੫੭੬ ਵਿਚ ਦੇਵੀ ਚੰਦ ਖੱਤਰੀ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਖੀਵੀ ਜੀ

* ੫੪੯, ਅਮਰਦੀਪ ਕਾਲੋਨੀ, ਪਟਿਆਲਾ ਰੋਡ, ਰਾਜਪੁਰਾ।

ਨਾਲ ਸੰਘਰ ਪਿੰਡ, ਜਿਸ ਦਾ ਹੁਣ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸ ਥੇਹ ਹੈ, ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਦੋ ਸਪੁੱਤਰ ਦਾਸੂ ਜੀ ਅਤੇ ਦਾਤੂ ਜੀ ਅਤੇ ਦੋ ਸਪੁੱਤਰੀਆਂ ਬੀਬੀ ਅਮਰੋ ਜੀ ਅਤੇ ਬੀਬੀ ਅਨੋਖੀ ਜੀ ਜਨਮੇ। ਸੰਮਤ ੧੫੮੯ ਵਿਚ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲੇ। ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਹੀ ਮਨ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋਇਆ। ਗੁਰੂ-ਉਪਦੇਸ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰ ਦੇ ਅਨਿੰਨ ਸਿੱਖ ਹੋ ਗਏ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਭਗਤੀ ਤੋਂ ਅਜਿਹੇ ਰੀਝੇ ਕਿ ਅੰਗਦ ਨਾਉਂ ਰੱਖ ਕੇ ੫ ਅੱਸੂ ਸੰਮਤ ੧੫੯੬ ਤੋਂ ਗੁਰਤਾ ਦਾ ਕੰਮ ਆਰੰਭਿਆ ਅਤੇ ਪਰਮ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਬਹੁਤ ਉਤਮ ਰੀਤੀ ਨਾਲ ਕੀਤਾ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ, ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਬਿਨਾਂ ਆਰੰਭਿਆ। ਆਪ ੩ ਵੈਸਾਖ (ਚੇਤ ਸੁਦੀ ਚਾਰ) ਸੰਮਤ ੧੬੦੯ (੨੯ ਮਾਰਚ ਸੰਨ ੧੫੫੨) ਨੂੰ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਜੋਤੀ-ਜੋਤਿ ਸਮਾਏ।

ਪੁੰਨ ਆਤਮਾ, ਸੁਸ਼ੀਲ ਤੇ ਸੁੱਚ ਧਰਮੀ ਬਾਬਾ ਫੇਰੂ ਮੱਲ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਰਾਮੋ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਮੱਤੇ ਦੀ ਸਰਾਂ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਹੋਇਆ। ਬਾਬਾ ਫੇਰੂ ਮੱਲ ਜੀ ਦੇ ਲਾਡਲੇ ਲਾਲ ਸਨ। ਭੱਟਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੂੰ ਫੇਰੂ ਦਾ ਸ਼ੇਰ, ਫਿਰਨਸ਼ੀਹ, ਫੇਰੂ ਦਾ ਘਰ ਵਸਾਉਣ ਵਾਲਾ, ਫੇਰੂਆਣਿ, ਫੇਰੂਤਤਯ ਤੇ ਫੇਰੂਨੰਦਨ ਕਹਿ ਕੇ ਅਤੇ ਲਿਖ ਕੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦਾ ਬਚਪਨ ਬੜੇ ਚਾਵਾਂ-ਮਲੂਰਾਂ ਨਾਲ ਤੇ ਉੱਤਮ ਪਾਲਨ-ਪੋਸ਼ਣ ਨਾਲ ਬੀਤਿਆ। ਫਾਰਸੀ ਆਦਿ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਵੀ ਯੋਗ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਧਰਮ-ਕਰਮ ਵਿਚ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਅੱਗੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਬਾਲ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਆਉਂਦੇ-ਜਾਂਦੇ ਦੁਖੀ ਸਾਧੂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਘਰ ਆਉਣਾ ਤੇ ਰੀਝ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਵਪਾਰ ਬਹੁਤ ਵਧ ਗਿਆ। ਪਿਤਾ ਦੀ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਤੇ ਮਿਹਨਤ ਕਰਕੇ ਵੀ ਧਨ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਵਧ ਗਈ, ਵਪਾਰ ਵਧ ਗਿਆ। ਹਰ ਕੋਈ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਰ ਧਨ ਪਾ ਕੇ ਗੁਰੂਰ ਨਾ ਆਇਆ। ਸਗੋਂ ਹੋਰ ਨਿਮਰਤਾ ਆਈ ਅਤੇ ਆਏ-ਗਏ ਅਭਿਆਗਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਹੋਰ ਹੋਣ ਲੱਗੀ। ‘ਗੁਰ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼’ ਦੇ ਪੰਨਾ ੫੫੮ ਅਨੁਸਾਰ ‘ਦਾਨ ਪੁੰਨ ਸੰਤਨ ਕੀ ਸੇਵਾ। ਕਰੈ ਅਧਿਕ ਪਾਯੋ ਜਸ ਮੇਵਾ।’

ਉਹ ਸ਼ਾਹ ਵੀ ਸਨ ਤੇ ਭਗਤ ਵੀ। ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਥੱਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਜੋ ਵੀ ਬਾਲਕ ਨੂੰ ਸੇਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਵੇਖਦਾ ਖਿੱਚਿਆ-ਖਿੱਚਿਆ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ। ਆਪਣੇ ਹਾਣੀਆਂ ਨਾਲ ਵੀ ਖੇਡਦੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁਚਾਲਾਂ ਤੋਂ ਵਰਜਦੇ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦੀ ਬੜੀ ਉੱਚੀ ਆਤਮਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਐਨੀ ਸਮਰੱਥਾ ਦਿਖਾਈ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਨ ਜਿੱਤਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਖੜਕਾ ਕੇ ਪਰਖਿਆ। ਭਾਈ ਬਲਵੰਤ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ:

ਕੁਦਰਤਿ ਅਹਿ ਵੇਖਾਲੀਅਨੁ ਜਿਨਿ ਐਵਡ ਪਿਡ ਠਿਣਕਿਓਨ॥ (ਪੰਨਾ ੯੬੭)

ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪ ਜੀ ਸੰਘਰ ਤੋਂ ਖਡੂਰ ਆ ਕੇ

ਆਪ ਨੇ ਹੱਟੀ ਪਾ ਲਈ ਤੇ ਸਾਹੁਕਾਰਾ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤਾਪ ਫੈਲ ਗਿਆ ਤੇ ਆਪ ਆਗੂ ਕਰਕੇ ਸਤਿਕਾਰੇ ਜਾਣ ਲੱਗੇ। ਜੇ ਕੋਈ ਕਿਧਰੇ ਲੈਣ/ਦੇਣ ਦਾ ਝਗੜਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਆਪ ਹੀ ਨਿਬੇੜਦੇ। ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਲਿਖਤ ਹੈ:

ਜੋ ਪਰੇ ਝਗੜਾ ਸਾਕਤੋ ਮੇਂ, ਯਹੀ ਸੋਇ ਨਿਬੇਰ ਹੈ।

ਭਾਵੇਂ ਹਰੀਕੇ ਪੱਤਨ ਵਾਲਾ ਸੰਗ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਟੁੱਟ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਇਥੇ ਭੀ ਸੰਗ ਬਣਾ ਲਿਆ ਤੇ ਸੰਗ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਬਣ ਗਏ। ਕਈ ਵਾਰ ਉਚੇਚਾ ਲਾਲ ਚੋਲਾ ਪਾ ਕੇ, ਹੱਥ ਖੁੰਡੀ, ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਪਰਨਾ ਰੱਖ ਸੰਗ ਵਿਚ ਸਾਰੀ-ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਭਜਨ ਗਾਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਸੁਭਾਅ ਐਸਾ ਬਣ ਗਿਆ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਦਾ ਆਉਣਾ ਸੁਣਦੇ, ਉਥੇ ਪੁੱਜਦੇ। ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮੇ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਹੈ:

ਜਹਿ ਸੰਤ ਦਰਸੇ, ਪਾਉਂ ਪਰਸੇ ਕਰੇ ਸਰਸੇ ਸੇਵ ਹੈ।

ਜੁਆਲਾਮੁਖੀ ਜਾਂਦਿਆਂ ਜਦੋਂ ਸਾਧ-ਸੰਤਾਂ ਨਾਲ ਚਰਚਾ ਚੱਲੀ ਤਾਂ ਅਸਲ ਪਾਰਖੂ ਜੇ ਕੋਈ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਕੇਵਲ : ਨਾਨਕ ਤਪਾ ਖੜੀ ਇਕ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕੋਈ, ਜੋ ਬਡੀ ਬਰਕਤ ਵਾਲਾ ਹੈ ਹੋਇਆ।

ਇਥੋਂ ਹੀ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਦੀ ਖਿੱਚ ਪੈਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਮਨ ਬਿਹਬਲ ਹੋ ਉੱਠਿਆ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਨੇ ਹਨ। ਭਾਈ ਜੋਧੇ ਜੀ ਤੋਂ ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਸੁਣਨ ਨਾਲ ਮਨ ਹੋਰ ਵੀ ਪੱਕਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਜਦੋਂ ਸੰਗ ਜਾਵੇਗਾ ਉਦੋਂ ਜ਼ਰੂਰ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਾਂਗੇ। ਰਾਵੀ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕੰਢੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਲਈ ਰੁਕੇ ਤੇ ਕਿਹਾ “ਤੁਸੀਂ ਰੁਕੋ, ਮੈਂ ਘੋੜੀ 'ਤੇ ਜਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਹੁਣੇ ਆਇਆ।” ‘ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਾਰਤਕ’ ਦੇ ਲਿਖੇ ਮੁਤਾਬਕ: ‘ਤਬ ਲੱਖੀ ਜੰਗਲ ਸੇ ਦੁਰਗਾ ਕਾ ਸੰਗ ਆਇਆ, ਤਿਸ ਕੇ ਸਾਥ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਤਦ ਨਾਮ ਲਹਿਣਾ ਥਾ। ਸੁਰਤ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਸੰਗ ਛੋੜ ਕੇ ਨਿਆਰੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਉਠ ਚਲੇ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਖੇ ਘਰ ਵਿਰਾਜੇ ਹੋਏ ਸਨ ਪਰ ਜਦ ਉਧਰੋਂ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਘੋੜੀ 'ਤੇ ਚੱਲੇ ਤਾਂ ਇਧਰੋਂ ਅੰਤਰਜਾਮੀ ਗੁਰੂ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ, ‘ਮੇਰੇ ਰਾਜ ਦਾ ਧਨੀ ਆਇਆ ਹੈ, ਲੈ ਆਵਾਂ।’ ਜਦੋਂ ਦਰਸ ਪਰਸੇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨੇ ਸਿਰ ਮਸਤਕ 'ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖ ਕੇ ਨਾਂ ਪੁੱਛਿਆ ਤੇ ਅੱਗੋਂ ਉੱਤਰ ਮਿਲਿਆ, ‘ਲਹਿਣਾ’ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ:

ਲਹਿਣੇ ਤੋ ਲਹਿਣਾ। ਸੁਨ ਪੁਰਖਾ ਹਮ ਨੇ ਹੈ ਦੇਣਾ।

ਬਸ ਫਿਰ ਕੀ ਸੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੀ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਸੰਗ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਝਾਖਰੇ ਹੀ ਆਖ ਦਿੱਤਾ: ਜਦ ਮੰਜ਼ਿਲ ਮਿਲ ਜਾਏ ਤਾਂ ਰਾਹੀ ਫਿਰ ਭਟਕਦੇ ਨਹੀਂ। ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਖੇ ਹੀ ਆ ਗਏ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਬਣਨ ਵੇਲੇ ਤਕ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਉਹ ਉੱਚ ਮਿਹਰਾਮਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਮੁਨਸ਼ੀ ਸੁਜਾਨ

ਰਾਇ ਭੰਡਾਰੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ‘ਖੁਲਾਸਤੁਤ ਤਵਾਰੀਖ’ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਬਾਰੇ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਸਤਿ ਮਾਰਗ ਦੇ ਪਾਂਧੀਆਂ ਦੇ ਮੋਹਰੀ, ਪਾਕਦਿਲੀ ਦੀ ਜਾਗਦੀ ਜੋਤਿ, ਰੱਬੀ ਨੂਰ ਦੇ ਚਮਤਕਾਰਾਂ ਦੇ ਚਾਨਣ ਮੁਨਾਰ ਅਤੇ ਅਪਾਰ ਗੁੱਝੇ ਭੇਤਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹਨ। ਬਸ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅੰਗਾਂ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਜਿਵੇਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬ੍ਰਿਖ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਫਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਜਿਵੇਂ ਜੋਤਿ ਤੋਂ ਜੋਤ ਜਗਦੀ ਹੈ ਤੇ ਦੀਵਾ ਬਲ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨੂੰ ‘ਕੁਦਰਤੀ ਨੂਰ’ ਆਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਨਿਆਂ ਹੋ ਸਕੇ। ਅਸਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਜੋ ਕੇਵਲ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਹੈ, ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਇਹ ਅਨੁਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਬੋਲਦੇ ਸਨ। ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ ਹੁਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਗੱਲ ਠੋਕਵੀਂ, ਢੁਕਵੀਂ ਤੇ ਨੁਕਤੇ ਦੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸਲੋਕ ਵਿਚ ਸਮੁੱਚੇ ਖ਼ਿਆਲ ਨੂੰ ਸੀਮਤ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਲੋਕ ਕਿਸੇ ਪੀੜਾ, ਵਿਛੋੜੇ, ਬਿਰਹੇ, ਵੇਦਨਾ ਜਾਂ ਹੁਕ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਦਾ ਆਲਾ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਲੋਕ ਪ੍ਰੇਮ ਖਿੱਚ ਜੋ ਪਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਹਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ‘ਕਿਉ ਨ ਮਰੀਜੈ ਰੋਇ ਜਾ ਲਗੁ ਚਿਤਿ ਨ ਆਵਹੀ’ ਅੰਤਰੀਵ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅੰਤਾਂ ਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ੬੩ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀਆਂ ਤਰਬਾਂ, ਬਿਰਹਾ ਦੀ ਤੜਪ, ਮਨ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਦੇ ਢੰਗ, ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਏਕਤਾ ਤੇ ਬਰਾਬਰੀ, ਅਮੀਰ ਕੌਣ ਹੈ ਤੇ ਅਮੀਰੀ ਕਿਸ ਵਿਚ ਹੈ, ਪ੍ਰਭੂ-ਭਾਲ ਕਿੱਥੇ ਕਰਨੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਕਿਸ ਥਾਂ ਬੈਠਾ ਹੈ, ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਸੰਵਾਰਨ ਦੇ ਰਾਹ, ਗੁਰਮੁਖ ਤੇ ਮਨਮੁਖ ਦੇ ਸਦਾ ਹੋ ਰਹੇ ਘੋਲ ਵਿਚ ਸਦਾ ਗੁਰਮੁਖ ਦੀ ਜਿੱਤ, ਜਗਤ ਅਸਲੀਅਤ, ਸੇਵਕ ਕੌਣ ਸੱਚੇ ਹਨ, ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਸੀਮਤ ਹੈ, ਪਦਾਰਥਾਂ ਪਿੱਛੇ ਨੱਸਣ ਵਾਲਾ ਪੁਰਸ਼ ਧੱਕੇ ਹੀ ਖਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਿਵੇਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਰਤ ਕੋਈ ਭੀ ਮਾੜੀ ਨਹੀਂ, ਅਰਦਾਸ ਕਿਵੇਂ ਕਰਨੀ ਹੈ, ਚੰਗੇ ਮੰਦੇ ਦੀ ਪਰਖ ਲਈ ਕਸਵੱਟੀ ਕੀ ਹੈ, ਮਨੁੱਖ ਡਿੱਗਦਾ ਕਿਵੇਂ ਹੈ ਤੇ ਡਿੱਗਦਾ ਪੁਰਸ਼ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਗਿਰਾਉਣ ਲਈ ਹਥਿਆਰ ਕੀ ਵਰਤਦਾ ਹੈ, ਦੇ ਨਜ਼ਾਰੇ ਤੇ ਵਰਣਨ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਬਹੁਤ ਸਰਲ ਤੇ ਮੂੰਹ ਚੜ੍ਹਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਹਰ ਤੁਕ ਵਿਚ ਮੁਕੰਮਲ ਅਖਾਣ ਹੈ। ਅਰਥ ਭਾਲਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ। ਗੁੱਝੀ ਤੋਂ ਗੁੱਝੀ ਗੱਲ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਕਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ‘ਨਿਰਭਉ’ ਸਨ। ਸ਼ਬਦ ਸੂਰ ਤੇ ਬਲਵੰਤ ਸਨ ਜਿਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਵਿਚ ਸੂਰਮਗਤੀ ਅਤੇ ਸ਼ੇਰ-ਗਰਜਣਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇ ਗੁਰਗੱਦੀ ਸੰਭਾਲਦੇ ਹੀ ਅਨੇਕਾਂ ਔਕੜਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਧੀਰਜ ਦੀ ਹੱਦ ਕੱਸ ਕੇ ਹਰ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ’ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾ ਲਿਆ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਹੁਕਮਰਾਨਾਂ ਤੇ ਸ਼ਾਹਾਂ ਵੀ ਰੁਅਬ ਵਿਖਾਇਆ, ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਡਰ ਵਿਖਾਵੇ ਦਿੱਤੇ ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ

ਦੇਵ ਜੀ ਅਝੱਕ ਰਹੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਗਉੜੀ ਦੀ ਵਾਰ ਦੇ ਸਲੋਕ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਡਟ ਖਲੋਣ ਵਾਲੇ ਸੁਭਾਅ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪਿਆਰੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਪੁੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੀ ਹਯਾਤੀ ਵਿਚ ਹੀ ਟਿਕਾ ਜਾਣ ਉਸ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗ ਸਕਦਾ। ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਕੇਵਲ ਉਝਾਂ ਲਗਾਉਣੀਆਂ, ਉਪਦਰ ਖੜ੍ਹੇ ਕਰਨੇ ਤੇ ਵੰਡੀਆਂ ਪਾਉਣਾ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫਿਟਕਾਰ ਪਾ ਕੇ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕੂੜੇ ਸਾਬਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੰਗਾਲ ਬਿਰਤੀ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥ-ਵੱਸ ਕੁਝ ਨਹੀਂ। ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸਭ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਜਾਣ ਲਈ ਹੈ:

ਗੁਰਿ ਬਾਬੈ ਫਿਟਕੇ ਸੇ ਫਿਟੇ ਗੁਰਿ ਅੰਗਦਿ ਕੀਤੇ ਕੂੜਿਆਰੇ॥ (ਪੰਨਾ ੩੦੭)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਿੱਖੀ ਬੂਟੇ ਦੀ ਹਿਫਾਜ਼ਤ ਕਰਨੀ ਤੇ ਸਿੱਚਣਾ ਕੋਈ ਸਹਿਜ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬੜੇ ਨਿਰਭਉ ਚਿੱਤ ਵਾਲੇ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਸਹਿਮਤ ਹਨ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਗੱਦੀ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣਾ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਅਤਿ ਗਹਿਰੀ ਮਹੱਤਤਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਮਿ. ਟਰੰਪ ਨੇ ਤਾਂ ਇਥੋਂ ਤੀਕ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਕੁਝ ਖਿੱਲਰ-ਪੁੱਲਰ, ਉੱਡ-ਪੁੱਡ ਜਾਂਦਾ। ਜੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਆਪਣੇ ਥਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਨਾ ਬਿਠਾਲਦੇ। ਮਿ: ਗ੍ਰੀਨਲੀਜ਼ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪੁੰਜ ਸਨ ਪੂਰਨ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਤੇ ਅਨਿੰਨ ਭਗਤੀ ਦੇ। ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਇਕ ਰੂਪ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ। ਉਹ ਹੀ ਸੁਗੰਧੀ, ਉਹ ਹੀ ਨੂਰੀ ਝਲਕ, ਉਹ ਹੀ ਮਿਠੇ ਬਚਨ ਤੇ ਉਹ ਹੀ ਪਿਆਰਾ ਚਿਹਰਾ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨਿਰਭਉ ਤੇ ਸਹਿਜ ਵਾਲੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦਾ ਰੂਪ ਨਿਹਾਰਦੇ ਹੋਏ ਭੱਟ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਨਿਮਰਤਾ ਦੀ ਸੰਜੋਅ ਪਹਿਨ ਰੱਖੀ ਸੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਕਿਸੇ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਕੀਤਾ ਵਾਰ ਕਾਰਗਾਰ ਸਾਬਤ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ।

ਬਾਣੀ ਇਕੱਤਰ ਕਰਨਾ ਇਕ ਸੂਰਮਗਤੀ ਵਾਲਾ ਕਾਰਜ ਬਿਖਮ ਗਾਖੜੀ ਕਾਰ ਸੀ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੇ ਹੋਰ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਜੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਸੀ ਜਾਂ ਹੋਰ ਕਿਤੇ ਵੀ ਸੀ ਇਕੱਤਰ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਰੋਂ ਬਖਸ਼ਣ ਦਾ ਪੱਕਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਬਾਣੀ ਇਕੱਤਰ ਕਰਨਾ ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਥਾਂ ਇਕੱਠਿਆਂ ਕਰਨਾ ਹੀ ਸੀ। ਜਨ ਸਾਧਾਰਨ ਦੇ ਹਿਰਦਿਆਂ ਵਿਚ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਿੰਚਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ। “ਸਹਜ ਭਾਇ ਸੰਚਿਓ ਕਿਰਣਿ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕਲ ਬਾਣੀ॥” ਮਾਇਆ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਪਿਆ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ 'ਤੇ। ਮਾਇਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕੀ, ਉਹ ਆਪ ਸੁਤੰਤਰ ਸਨ ਤੇ ਸਭ ਨੂੰ ਸੁਤੰਤਰ ਕਰ ਗਏ:

ਸਦਾ ਅਕਲ ਲਿਵ ਰਹੈ, ਕਰਨ ਸਿਉ ਇਛਾ ਚਾਰਹ॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੯੨)

ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਲਯੁਗੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਤਾਂ ਨਿਰਭਉ ਹੈ ਹੀ ਸਨ, ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਰਾਜੇ ਮਹਾਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਡਰ ਤੋਂ ਵੀ ਕੋਰੇ ਸਨ। ਹੋਰ ਤਾਂ ਹੋਰ ਇਕ ਵਾਰ ਹਮਾਯੂੰ ਆਗੇਰੇ ਤੋਂ ਭੱਜ ਕੇ ੧੫੪੦ ਵਿਚ ਜੁਲਾਈ ਮਹੀਨੇ ਲਾਹੌਰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਅਹਿਲਕਾਰਾਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਆਮਿਲ ਫਕੀਰ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਬਿਆਸ ਕਿਨਾਰੇ ਵੱਡੀ ਸੜਕ ਲਾਗੇ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਡੇਰਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਹਮਾਯੂੰ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਢਹਿੰਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਸਹਾਰਾ ਮਿਲ ਜਾਏ। ਮਿਲੇ ਮਕਸੂਦ ਚਲੇ ਇਹ ਸ਼ਾਹਿਦ। ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਗੁਰੂ-ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜਾ। ਅੱਗੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਖਿਡਾਉਣ ਤੇ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਵਿਚ ਇੰਨੇ ਰੁੱਝੇ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਗੁਰੂ-ਹੁਕਮ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਹ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਹੋਣ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਭੀ ਮਿਲਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ। ਦੋ ਘੜੀਆਂ ਤਕਰੀਬਨ ਬੇਪਰਵਾਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਧਿਆਨ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਹਮਾਯੂੰ ਖੜ੍ਹਾ ਰਿਹਾ। ਰਾਜ-ਮਦ ਵਿਚ ਹਾਰ ਕੇ ਭੱਜਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁੱਸਾ ਆਇਆ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ 'ਤੇ ਤਲਵਾਰ ਕੱਢ ਲਈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ:

ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ ਸੋ ਕਛੂ ਨਾ ਕੀਨਾ। ਈਹਾ ਤਲਵਾਰ ਮੂਠ ਗਹਿ ਲੀਨਾ।

ਤੂੰ ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ ਸੂਰੀ ਤੋਂ ਡਰ ਕੇ ਭੱਜਿਆ ਹੈਂ ਤੇ ਅਸਾਡੇ 'ਤੇ ਤਲਵਾਰ ਉਠਾ ਰਿਹਾ ਹੈਂ। 'ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਾਰਤਕ' ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਸੀ:

‘ਭਾਈ ਮੁਗਲਾ : ਤਲਵਾਰ ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ ਪਰ ਕੱਢਣੀ ਸੀ ਕਿ ਅਸਾਂ ਉੱਪਰ?’

ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਹਮਾਯੂੰ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਮੁਆਫ਼ੀ ਮੰਗੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ, ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਦਰ ਤੋਂ ਅਸੀਸ ਲੈਣ ਆਇਆ ਪਰੰਤੂ ਅਵੱਗਿਆ ਹੋ ਗਈ।

ਸ਼ਬਦ ਸੂਰ ਗੁਰ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦਾ ਬਾਣੀ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਨਾਲ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰਾਂ ਦਾ ਸੁਧਾਰ, ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਕਰਨਾ ਵੱਡਾ ਵਿਲੱਖਣ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ। ਨਵੀਨ ਲਿਪੀ ਦਾ ਨਾਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਵੱਲ ਖਿੱਚ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੱਖਰਾਂ ਨੇ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਨਿਆਰੇ ਕਰ ਵਿਖਾਇਆ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਸਦਕਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦਾ ਅਹੰਕਾਰ ਤੇ ਏਕਾਧਿਕਾਰ ਟੁੱਟਾ। ਹੁਣ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹਰ ਇਕ ਤਕ ਪੁੱਜ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਅਸੂਲਾਂ ਨੂੰ ਆਂਚ ਨਾ ਆਉਣ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਲਿਪੀ ਨੇ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਵਿਚ ਇਕ ਸੁਤੰਤਰ ਅੱਡ ਕੌਮ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਸਮਾਜਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਵਾਲਾ ਕਾਰਨਾਮਾ ਲੰਗਰ, ਪੰਗਤ, ਸੰਗਤ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਿੱਖ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਸੀ। ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਪਿੰਡੋਂ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਫਿਰ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਸਾਉਣਾ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਸਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੁਕੂਮਤ ਦੇ ਰੁਅਬ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰ ਹੀ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅਖੌਤੀ ਨੀਵੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਵਸਾਇਆ ਜੋ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਸਤਿਕਾਰ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਸ਼ਹਿਰ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ

(ਬਾਕੀ ਸਫ਼ਾ ੬੨ 'ਤੇ)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ—ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਸੰਦੇਸ਼

—ਡਾ. ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਚਾਰ ਉਦਾਸੀਆਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇਸ਼-ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਜਾ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਅਮਨ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਫੋਕੇ ਕਰਮਕਾਂਡਾਂ, ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੀਆਂ ਵੰਡੀਆਂ ਦੀ ਕਰੜੀ ਆਲੋਚਨਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਇਕ ਰੱਬ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਹਾਂ। ਸਾਰੇ ਇਨਸਾਨ ਬਰਾਬਰ ਹਨ। ਕੋਈ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤ, ਜਨਮ ਜਾਂ ਰੰਗ ਕਰਕੇ ਨੀਵਾਂ ਜਾਂ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਸ਼ੁਭ ਗੁਣਾਂ ਅਤੇ ਚੰਗੇ ਕਰਮਾਂ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਨਾਮ ਜਪਣ, ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਵੰਡ ਛਕਣ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ। ਆਪ ੧੫੩੯ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਅਰਥਾਤ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰ ਕੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ (ਅੱਜਕੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਵਿਖੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾ ਗਏ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਦੀ ੪੫ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

ਥਾਪਿਆ ਲਹਿਣਾ ਜੀਵਦੇ ਗੁਰਿਆਈ ਸਿਰ ਛਤੁ ਫਿਰਾਇਆ।

ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਮਿਲਾਇ ਕੈ ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕਿ ਰੂਪੁ ਵਟਾਇਆ।

ਲਖਿ ਨ ਕੋਈ ਸਕਈ ਆਚਰਜੇ ਆਚਰਜੁ ਦਿਖਾਇਆ।

ਕਾਇਆ ਪਲਟਿ ਸਰੂਪੁ ਬਣਾਇਆ॥

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਅਦੁੱਤੀ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਭਾਈ ਸੱਤਾ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਲਹਣੇ ਧਰਿਓਨੁ ਛਤੁ ਸਿਰਿ ਕਰਿ ਸਿਫਤੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਪੀਵਦੈ॥

ਮਤਿ ਗੁਰ ਆਤਮ ਦੇਵ ਦੀ ਖੜਗਿ ਜੋਰਿ ਪਰਾਕੁਇ ਜੀਅ ਦੈ॥

ਗੁਰਿ ਚੇਲੇ ਰਹਰਾਸਿ ਕੀਈ ਨਾਨਕਿ ਸਲਾਮਤਿ ਥੀਵਦੈ॥

ਸਹਿ ਟਿਕਾ ਦਿਤੋਸੁ ਜੀਵਦੈ॥

(ਪੰਨਾ ੯੬੬)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ੧੫੩੯ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ੧੫੫੨ ਤਕ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰੂ-ਕਾਲ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਲਈ ਵੰਡੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਅਮਰ ਛਾਪ ਅੱਜ ਵੀ ਵੇਖੀ ਅਤੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ

ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਚਾਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਅਤੇ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕੀਤਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨੀਂਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਰੱਖ ਕੇ ਗਏ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਿਆ। ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਕੀਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਲਿਖਵਾਈ। ਸੰਗਤ, ਪੰਗਤ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋਂਦ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਇਹ ਧਰਮ ਆਪਣੇ ਪੱਕੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਖੜਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ੫ ਵੈਸਾਖ ਸੰਮਤ ੧੫੬੧ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਦਇਆ ਕੌਰ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਫੇਰੂ ਮੱਲ ਜੀ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਵਿਖੇ ਮੱਤੇ ਦੀ ਸਰਾਂ (ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ) ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਡੇਰੇ ਪਿੰਡ ਮੰਗੋਵਾਲ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਜਰਾਤ (ਅੱਜੋਕੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਫੇਰੂ ਮੱਲ ਜੀ ਦੁਕਾਨਦਾਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਪਿੰਡ ਦੇ ਚੌਧਰੀ ਤਖ਼ਤਮੱਲ ਅਤੇ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਸਥਾਨਕ ਪਠਾਣ ਹਾਕਮ ਦਾ ਹਿਸਾਬ-ਕਿਤਾਬ ਵੀ ਸੰਭਾਲਦੇ ਸਨ ਪਰ ੧੫੧੯ ਮਗਰੋਂ ਜਦੋਂ ਬਾਬਰ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ 'ਤੇ ਹਮਲੇ ਕਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਿੰਡ, ਮੱਤੇ ਦੀ ਸਰਾਂ (ਮਗਰੋਂ ਸਰਾਏ ਨਾਗਾ) ਉਜਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਬਾਬਾ ਫੇਰੂ ਮੱਲ ਜੀ ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹਰੀਕੇ ਪੱਤਣ, ਫਿਰ ਪਿੰਡ ਸੰਘਰ ਤੇ ਫਿਰ ਖਡੂਰ ਆ ਕੇ ਵੱਸ ਗਏ।

ਇਕ ਦਿਨ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਇਕ ਗੁਰਸਿੱਖ ਭਾਈ ਜੋਧਾ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਮਨ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਤਾਂਘ ਪੈਦਾ ਹੋਈ। ਸੰਨ ੧੫੩੨ ਈ. ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦੇਵੀ-ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਦੇਵੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਤੋਂ ਇੰਨੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਜਥੇ ਦੇ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਜਾਣ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਜਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਿਸ ਸੱਚੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਸੀ, ਉਹ ਮਿਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮਾ ਦਾ ਕਰਤਾ ਭਾਈ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿੱਬਰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:

ਮਨੁ ਪ੍ਰਸੰਨੁ ਪੇਖਤ ਹੀ ਹੁਆ। ਮਿਟਿ ਗਿਆ ਭ੍ਰਮ ਤਮ ਕਾ ਕੁਆ।

ਪ੍ਰਾਤੇ ਸਾਥੁ ਭਇਆ ਤਯਾਰੁ। ਇਹ ਆਏ ਦਰਸਨ ਕਉ 'ਗੁਰ ਨਾਨਕ' ਦੇ ਦੁਆਰਿ।...

ਸਾਥੀ ਕਹਿਣ : 'ਚਲ ਦੇਵੀ ਦੁਆਰੇ'।

ਇਨ ਕਹਿਆ : 'ਕਾਰਜ ਰਾਸ ਹੁਏ ਹਮਾਰੇ॥'

ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਸੱਤ ਸਾਲ (ਸੰਨ ੧੫੩੨-੧੫੩੯) ਤਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ

ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਰਹੇ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਪੂਰਨ ਸਮਰਪਣ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਜਗਤ-ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਹੀ ਰੂਪ ਹੋ ਗਏ। ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜੋਤਿ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਵਿਚ ਟਿਕਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

ਗੁਰੂ ਅੰਗਦੁ ਗੁਰੂ ਅੰਗੁ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਿਰਖੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਫਲ ਫਲਿਆ।

ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਜਗਾਈਅਨੁ ਦੀਵੇ ਤੇ ਜਿਉ ਦੀਵਾ ਬਲਿਆ॥ (ਵਾਰ ੨੪;੮)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਚੋਣ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਦਮ ਸਾਬਤ ਹੋਈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਹਿਬ ਨੇ ਗੁਰੂ ਪਦਵੀ ਨੂੰ ਸਰੀਰਕ ਗੁਰਤਾ ਨਾਲੋਂ ਤੋੜ ਕੇ ਜੋਤਿ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਇਹੀ ਜੋਤਿ ਦਸਵੇਂ ਜਾਮੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ—ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਈ। ਇਕ ਅਜੋਕਾ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਡਾ. ਏ.ਸੀ. ਬੈਨਰਜੀ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਕਦਮ ਦੀ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਲਿਖਦਾ ਹੈ : *By nominating Angad as his successor, (Guru Nanak) established a precedent and initiated a tradition which moulded the Sikhs into an integrated community under uninterrupted spiritual leadership as nothing else have done.*

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਥਾਂ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ-ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਨਗਰ ਦਰਿਆ ਬਿਆਸਾ ਤੋਂ ਪੰਜ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ ਹੈ। ਭਾਈ ਸੱਤਾ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਫੇਰਿ ਵਸਾਇਆ ਫੇਰੁਆਣਿ ਸਤਿਗੁਰਿ ਖਾਡੂਰੁ॥

ਜਪੁ ਤਪੁ ਸੰਜਮੁ ਨਾਲਿ ਤੁਧੁ ਹੋਰੁ ਮੁਚੁ ਗੁਰੂਰੁ॥

(ਪੰਨਾ ੯੬੭)

ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਆਪ ਨਿਤਾਪ੍ਰਤੀ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਬਾਣੀ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ, ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਅਮਲੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਚੰਗੇ ਅਤੇ ਸ਼ੁਭ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦੇ। ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਆਈਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਦੇਖ-ਭਾਲ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਖ-ਆਰਾਮ ਦਾ ਧਿਆਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਧਰਮ ਸੁਪਤਨੀ (ਮਾਤਾ) ਖੀਵੀ ਜੀ ਰੱਖਦੇ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਬੜੇ ਨਿੱਘੇ ਅਤੇ ਮਿੱਠੇ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਸੱਤਾ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਬਹੁਤੇ ਪੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਛਾਂ ਦਾਰ ਰੁੱਖ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਥੱਲੇ ਬੈਠ ਕੇ ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਸੁਖ ਅਤੇ ਆਰਾਮ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਲੰਗਰ

ਦੀ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੜੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਇਹ ਰਬਾਬੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਬਲਵੰਡ ਖੀਵੀ ਨੇਕ ਜਨ ਜਿਸੁ ਬਹੁਤੀ ਛਾਉ ਪੜਾਲੀ॥

ਲੰਗਰਿ ਦਉਲਤਿ ਵੰਡੀਐ ਰਸੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਖੀਰਿ ਘਿਆਲੀ॥

ਗੁਰਸਿਖਾ ਕੇ ਮੁਖ ਉਜਲੇ ਮਨਮੁਖ ਥੀਏ ਪਰਾਲੀ॥

(ਪੰਨਾ ੯੬੭)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਸਨਮਾਨਜਨਕ ਸਥਾਨ ਦੇਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਕਿਰਦਾਰ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਇਸ ਸਤਿਕਾਰਤ ਸਥਾਨ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਉਦਾਹਰਣ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਵੱਡਾ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰ, ਬਾਬਾ ਦਾਸੂ ਜੀ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਦਾਤੂ ਜੀ ਅਤੇ ਦੋ ਸਪੁੱਤਰੀਆਂ ਬੀਬੀ ਅਮਰੋ ਜੀ ਅਤੇ ਬੀਬੀ ਅਨੋਖੀ ਜੀ ਸਨ। ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਅਤੇ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਗਹਿਰਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਬੱਚੀਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ 'ਤੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਸੀ। ਇਹ ਬੀਬੀ ਅਮਰੋ ਜੀ ਹੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੋਲੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸੁਣ ਕੇ (ਗੁਰੂ) ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਸਨ ਤੇ ਫਿਰ ਆਪਣੀ ਸੇਵਾ, ਸਿਦਕ ਅਤੇ ਬੰਦਗੀ ਕਾਰਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਹੀ ਰੂਪ ਹੋ ਗਏ ਸਨ:

ਸੋ ਟਿਕਾ ਸੋ ਬੈਰਣਾ ਸੋਈ ਦੀਬਾਣੁ॥

ਪਿਯੂ ਦਾਦੇ ਜੇਵਿਹਾ ਪੋਤਾ ਪਰਵਾਣੁ॥

(ਪੰਨਾ ੯੬੮)

ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਸਿੱਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਤਕ ਕਈ ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ। ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਆਪ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਵੀ ਵਿਚਰਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਜੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਘਟਿ ਘਟਿ ਵਿਚ ਰਮਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ:

ਆਪਿ ਉਪਾਏ ਨਾਨਕਾ ਆਪੇ ਰਖੈ ਵੇਕ॥

ਮੰਦਾ ਕਿਸ ਨੋ ਆਖੀਐ ਜਾਂ ਸਭਨਾ ਸਾਹਿਬੁ ਏਕੁ॥

(ਪੰਨਾ ੧੨੩੮)

ਉਸ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਮਿਹਰ ਦਾ ਪਾਤਰ ਬਣਨ ਲਈ ਆਤਮ-ਸਮਰਪਣ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਵਰਗੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਫਰਮਾਨ ਹੈ:

ਚਾਕਰੁ ਲਗੈ ਚਾਕਰੀ ਨਾਲੇ ਗਾਰਬੁ ਵਾਦੁ॥

ਗਲਾ ਕਰੇ ਘਣੇਰੀਆ ਖਸਮ ਨ ਪਾਏ ਸਾਦੁ॥

ਆਪੁ ਗਵਾਇ ਸੇਵਾ ਕਰੇ ਤਾ ਕਿਛੁ ਪਾਏ ਮਾਨੁ॥

ਨਾਨਕ ਜਿਸ ਨੋ ਲਗਾ ਤਿਸੁ ਮਿਲੈ ਲਗਾ ਸੋ ਪਰਵਾਨੁ॥

(ਪੰਨਾ ੪੭੪)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਮਾਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਲਈ ਬੜਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਬਾਲ-ਬੋਧ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਏ

ਅਤੇ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਦਿਨ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਸਮਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਬਿਤਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਭੂ-ਭਗਤੀ ਅਤੇ ਸਿਮਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਰੋਆ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਟ-ਪੁਸ਼ਟ ਰਹਿਣ ਲਈ ਮੱਲ ਅਖਾੜੇ ਦੀ ਵੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਸਿੱਖ ਚੰਗੇ, ਸ਼ਾਹ ਸਵਾਰ, ਸ਼ਸਤਰਧਾਰੀ ਅਤੇ ਨਿਰਭੈ ਯੋਧੇ ਬਣ ਗਏ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਪਹਿਰ ਰਾਤ ਰਹਿੰਦੀ ਉਠਦੇ। ਦਰਿਆ ਬਿਆਸਾ ਦੇ ਠੰਡੇ ਤੇ ਨਿਰਮਲ ਜਲ ਨਾਲ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਦੇ ਤੇ ਫਿਰ ਪ੍ਰਭੂ-ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਜੁੜ ਜਾਂਦੇ। ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਆਪ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਸ਼੍ਰਵਨ ਕਰਦੇ ਤੇ ਆਈ ਹੋਈ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ। ਦੀਵਾਨ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਮਗਰੋਂ ਆਪ ਸਰੀਰਕ ਤੇ ਮਾਨਸਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰੋਗੀਆਂ ਦੀ ਦੇਖ-ਭਾਲ ਕਰਦੇ।

ਬੇਸ਼ਕ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਪਦਾਰਥ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਤੇ ਪੰਗਤ ਵਿਚ ਵਰਤਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਆਪਣਾ ਭੋਜਨ ਅਤੇ ਪਹਿਰਾਵਾ ਬਹੁਤ ਸਾਦਾ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸੰਗਤ ਵੱਲੋਂ ਆਈ ਚੜ੍ਹਤ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਵਰਤਿਆ। ਸਗੋਂ ਆਪ ਜੀ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦਾ ਖਰਚ ਮੁੰਢ ਦੀਆਂ ਰੱਸੀਆਂ ਵੱਟ ਕੇ ਅਤੇ ਹੱਥੀਂ ਕਿਰਤ ਕਰ ਕੇ ਚਲਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। *ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮਾ* ਵਿਚ ਭਾਈ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿੱਬਰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:

ਵਾਣੁ ਵਟਿ ਕਰਨ ਗੁਜਰਾਨ।

ਬਿਨਾ ਕਿਰਤ ਆਪਣੀ ਧਾਨ ਬਿਗਾਨਾ ਨਾ ਖਾਣੁ।

ਇਸੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਡਾ. ਹਰੀ ਰਾਮ ਗੁਪਤਾ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, '*Guru Angad did not live on the offerings of the Sikhs. He earned his living by twisting coarse grass (munj) into strings used for making a cot.*' ਆਪ ਜੀ ਸੰਗਤ ਦੇ ਪੈਸੇ ਨੂੰ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀ ਅਮਾਨਤ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਤੇ ਉਸ ਪੈਸੇ ਨੂੰ ਲੰਗਰ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਵਾਧੇ ਲਈ ਹੀ ਵਰਤਦੇ ਸਨ।

ਸੰਨ ੧੫੪੦ ਈ. ਵਿਚ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹਮਾਯੂੰ ਸ਼ੇਰਸ਼ਾਹ ਸੂਰੀ ਕੋਲੋਂ ਚੌਸਾ ਅਤੇ ਕਨੌਜ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਹਾਰ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਲਾਹੌਰ ਜਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਰੁਕਿਆ। ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਆਗਰੇ ਦਾ ਤਖ਼ਤ ਮੁੜ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਲੈਣ ਆਇਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਵਿਚ ਰੁੱਝੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵੱਲੋਂ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਨਾ ਦਿੱਤਾ। ਹਮਾਯੂੰ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਲਈ ਮਿਆਨ 'ਚੋਂ ਤਲਵਾਰ ਕੱਢ ਲਈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਭਗੋੜੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਮੁਸਕਰਾ ਪਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੜੇ

ਨਿਡਰ ਸੂਰ ਵਿਚ ਕਿਹਾ, ‘ਤੇਰੀ ਇਹ ਤਲਵਾਰ ਸ਼ੇਰਸ਼ਾਹ ਸਾਹਮਣੇ ਕਿੱਥੇ ਸੀ, ਜਿਸ ਕੋਲੋਂ ਭਾਂਜ ਖਾ ਕੇ ਤੂੰ ਇਧਰ ਭੱਜ ਆਇਆ ਹੈਂ, ਤੇ ਹੁਣ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਫਕੀਰਾਂ ਨੂੰ ਵਿਖਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈਂ?’ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬੇਬਾਕ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਕਹੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਹਮਾਯੂੰ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਚਰਨਾਂ ‘ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਬੜਾ ਕੋਮਲ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਸੀ। ਆਪ ਬੜੀ ਬਲਵਾਨ ਅਤੇ ਵਸ਼ਿਸ਼ਟ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿਚ ਆਉਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਵਿਚ ਰੰਗੇ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਪੂਰਨ ਖਿੜਾਉ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਸਿਖਰ ‘ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟਾਉ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ-ਪ੍ਰੇਮ, ਗੁਰੂ-ਭਗਤੀ, ਪ੍ਰਭੂ-ਮਿਲਾਪ, ਪ੍ਰਭੂ-ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਸਾਧਨ, ਆਤਮ-ਸਮਰਪਣ ਅਤੇ ਸ੍ਵੈ-ਪੜਤਾਲ ਵਰਗੇ ਵਿਸ਼ੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਸਰਲ, ਸਪੱਸ਼ਟ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਕਿਤੇ-ਕਿਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਮੇਂ, ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਰਾਜਸੀ ਹਾਲਾਤ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਵੀ ਦਰਜ ਹਨ:

ਨਾਉ ਫਕੀਰੈ ਪਾਤਿਸਾਹੁ ਮੂਰਖ ਪੰਡਿਤੁ ਨਾਉ॥

ਅਧੇ ਕਾ ਨਾਉ ਪਾਰਖੂ ਏਵੈ ਕਰੇ ਗੁਆਉ॥

ਇਲਤਿ ਕਾ ਨਾਉ ਚਉਧਰੀ ਕੂੜੀ ਪੂਰੇ ਥਾਉ॥

ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਾਣੀਐ ਕਲਿ ਕਾ ਏਹੁ ਨਿਆਉ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੮੮)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਈ ਸਲੋਕਾਂ ਰਾਹੀਂ, ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਲੋਕਧਾਰਾ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਲਤ ਅਖਾਣਾਂ ਤੇ ਮੁਹਾਵਰਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਅਟੱਲ ਸਚਾਈਆਂ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਆਖਣੁ ਆਖਿ ਨ ਰਜਿਆ ਸੁਨਣਿ ਨ ਰਜੇ ਕੰਨ॥

ਅਖੀ ਦੇਖਿ ਨ ਰਜੀਆ ਗੁਣ ਗਾਹਕ ਇਕ ਵੰਨ॥

ਭੁਖਿਆ ਭੁਖ ਨ ਉਤਰੈ ਗਲੀ ਭੁਖ ਨ ਜਾਇ॥

ਨਾਨਕ ਭੁਖਾ ਤਾ ਰਜੈ ਜਾ ਗੁਣ ਕਹਿ ਗੁਣੀ ਸਮਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੭)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ, ਭਾਈ ਸੱਤਾ ਜੀ, ਭਾਈ ਬਲਵੰਤ ਜੀ, ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਦਾ ਸਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਜੀ, ਭਾਈ ਸਾਦੂ ਜੀ, ਭਾਈ ਬਾਦੂ ਜੀ, ਭਾਈ ਜੀਵਾ ਜੀ, ਭਾਈ ਗੁੱਜਰ ਜੀ, ਭਾਈ ਪਿੰਡ ਜੀ, ਭਾਈ ਪਾਰੋ ਜੁਲਕਾ ਜੀ, ਭਾਈ ਮੱਲੂ ਸ਼ਾਹ ਜੀ, ਭਾਈ ਕਿਦਾਰੀ ਜੀ, ਭਾਈ ਦੀਪਾ ਜੀ, ਭਾਈ ਨਰੈਣ ਦਾਸ ਜੀ, ਭਾਈ ਬੂਲਾ ਜੀ, ਭਾਈ ਲਾਲੂ ਜੀ, ਭਾਈ ਦੁਰਗਾ

ਜੀਵੰਦਾ ਜੀ, ਭਾਈ ਜੱਗਾ ਧਰਣੀ ਜੀ, ਭਾਈ ਖਾਨੂ ਜੀ, ਭਾਈ ਮਾਹੀਆ ਜੀ, ਭਾਈ ਗੋਵਿੰਦ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਜੋਧ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਬੜੇ ਆਦਰ ਨਾਲ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਵਾਧੇ ਲਈ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਇਕੱਤਰ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਲਿਪੀਬੱਧ ਕਰ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਵੱਲ ਪਹਿਲਾ ਵੱਡਾ ਕਦਮ ਚੁੱਕਿਆ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਬਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਹੱਥੋਂ ਲੰਘਦੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਤਕ ਪਹੁੰਚੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸਰੂਪ ੧੬੦੪ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਗ੍ਰੰਥੀ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਲਿਖਵਾ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਰਚਨਾ ਦਾ ਵੀ ਮੁੱਢ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤਾ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਸਾਰੀ ਮਾਨਵ-ਜਾਤੀ ਵਾਸਤੇ ਇੱਕੋ ਜਿਹਾ ਅਤੇ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਹੈ। ਰੱਬ ਦੀ ਬੰਦਗੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ-ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ, ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਪਦਾਰਥ ਅਤੇ ਵਡਿਆਈਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਮੁੱਲ ਨਹੀਂ। ਆਪ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਨਾਨਕ ਦੁਨੀਆ ਕੀਆਂ ਵਡਿਆਈਆਂ ਅਗੀ ਸੇਤੀ ਜਾਲਿ॥

ਏਨੀ ਜਲੀਈਂ ਨਾਮੁ ਵਿਸਾਰਿਆ ਇਕ ਨ ਚਲੀਆ ਨਾਲਿ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੯੦)

ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਰੱਬ ਦੇ ਪਿਤਾ-ਪਾਲਕ ਵਾਲੇ ਸੁਭਾਅ 'ਤੇ ਪੂਰਨ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ। ਇਨਸਾਨ ਤਾਂ ਐਵੇਂ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਅੰਨ੍ਹੀ ਦੌੜ ਵਿਚ ਭੱਜੀ ਫਿਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਤਾਂ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਨਾਨਕ ਚਿੰਤਾ ਮਤਿ ਕਰਹੁ ਚਿੰਤਾ ਤਿਸ ਹੀ ਹੋਇ॥

ਜਲ ਮਹਿ ਜੰਤ ਉਪਾਇਅਨੁ ਤਿਨਾ ਭਿ ਰੋਜੀ ਦੇਇ॥ (ਪੰਨਾ ੯੫੫)

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਵਸਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸੱਚੇ ਮਨ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਲੱਗ ਗਏ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਤੇ ਫਿਕਰ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਸਦਾ ਹੀ ਬਸੰਤ ਵਰਗਾ ਖੇੜਾ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ:

ਨਾਨਕ ਤਿਨਾ ਬਸੰਤੁ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹ ਘਰਿ ਵਸਿਆ ਕੰਤੁ॥

ਜਿਨ ਕੇ ਕੰਤ ਦਿਸਾਪੁਰੀ ਸੇ ਅਹਿਨਿਸਿ ਫਿਰਹਿ ਜਲੰਤੁ॥ (ਪੰਨਾ ੭੯੧)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਤੇਰ੍ਹਾਂ ਸਾਲ ਤਕ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨੂੰ ਬੜੀ ਸੰਜੀਦਗੀ ਅਤੇ ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਨਿਭਾਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕੜੀ ਹੈ। ੩ ਵੈਸਾਖ ਸੰਮਤ ੧੬੦੯ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਨੂੰ ਆਪ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾ ਗਏ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ

—ਸ. ਜਸਪਾਲ ਸਿੰਘ*

ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ੫ ਵੈਸਾਖ ੧੫੬੧ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਮੱਤੇ ਦੀ ਸਰਾਂ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਦਾ ਮੌਜੂਦਾ ਨਾਮ ਸਰਾਏ ਨਾਗਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਬਾਬਾ ਫੇਰੂ ਮੱਲ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਮਾਤਾ ਦਇਆ ਕੌਰ ਸੀ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਮਾਪਿਆਂ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਲਹਿਣਾ ਰੱਖਿਆ। ਗੁਰਤਾ ਗੱਦੀ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਹੀ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਿਤਾ ਬਾਬਾ ਫੇਰੂ ਮੱਲ ਜੀ ਵਪਾਰ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਘਰ ਵਿਚ ਗਰੀਬੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਚੰਗੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਫੇਰੂ ਮੱਲ ਜੀ ਪਰਵਾਰ ਸਮੇਤ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਬੀਬੀ ਸਭਰਾਈ ਜੀ ਕੋਲ ਆ ਗਏ, ਜੋ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਵਿਆਹੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਥੇ ਹੀ ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਪਿੰਡ ਸੰਘਰ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸ੍ਰੀ ਦੇਵੀ ਚੰਦ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਬੀਬੀ ਖੀਵੀ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਬਾਬਾ ਦਾਸੂ ਜੀ, ਬਾਬਾ ਦਾਤੂ ਜੀ ਅਤੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰੀਆਂ ਬੀਬੀ ਅਮਰੋ ਜੀ ਅਤੇ ਬੀਬੀ ਅਨੋਖੀ ਜੀ ਪੈਦਾ ਹੋਈਆਂ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਹਰ ਸਾਲ ਵੈਸ਼ਨੋ ਦੇਵੀ ਦੀ ਯਾਤਰਾ 'ਤੇ ਸੰਗ ਲੈ ਕੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੇਹਾਂਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਕੰਮ ਆਪ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਇਕ ਦਿਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਆਪ ਬਾਹਰ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਗਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਿਲਾਪ ਭਾਈ ਜੋਧ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋ ਗਿਆ, ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਸੁਣ ਕੇ ਖਿੱਚ ਵੱਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਜੋਧ ਜੀ ਤੋਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਇਹ ਬਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਤਾਂਘ ਪੈਦਾ ਹੋਈ। ਸੰਨ ੧੫੩੨ ਈ. ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਲਈ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਉੱਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸੁਭ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਦਾ ਇਤਨਾ ਡੂੰਘਾ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਕਿ ਆਪ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਬਣ ਗਏ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਯਾਤਰਾ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਅਸਲੀ ਮਾਰਗ ਮਿਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਜਾ

* ਪਰੁਫ ਰੀਡਰ, ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼।

ਸਕਦੇ ਹੋ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕੋਲ ਰਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ੭ ਸਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਰਹੇ। ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਰਾਤ-ਦਿਨ ਹੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਰਹਿੰਦੇ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਨਿਤਾਪ੍ਰਤੀ ਸੁਣਦੇ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਹਰ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸੁਭਾਗ ਸਮਝ ਕੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਕਰਦੇ। ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪਿਆਰੇ ਲੱਗਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਆਪਣਾ ਕੋਈ ਯੋਗ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕਠਿਨ ਪ੍ਰੀਖਿਆਵਾਂ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਜਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਸਮੇਂ ਮੋਹਲੇਧਾਰ ਹੋ ਰਹੀ ਵਰਖਾ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਢਹਿ ਚੁਕੀ ਕੱਚੀ ਕੰਧ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ, ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੇ ਤਤਫ਼ਿਨ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨ ਕੇ ਢਹਿ ਚੁਕੀ ਕੰਧ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਵਿੱਚੋਂ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਹੀ ਪਾਸ ਹੋਏ। ਸਿਆਲ ਦੀ ਰੁੱਤੇ ਬਸਤਰ ਧੋਣ, ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਵਿੱਚੋਂ ਮਰੀ ਹੋਈ ਚੂਹੀ ਬਾਹਰ ਸੁੱਟਣ, ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਚਿੱਕੜ ਨਾਲ ਚੋਅ ਰਹੇ ਨਦੀਨ ਦੀ ਪੰਡ ਨੂੰ ਚੁੱਕਣ ਅਤੇ ਚਿੱਕੜ ਵਿੱਚੋਂ ਡਿੱਗੇ ਹੋਏ ਕਟੋਰੇ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਵਾਲੀਆਂ ਆਦਿ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਹੀ ਸਫਲ ਹੋਏ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਗ ਲਗਾ ਕੇ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਸਾਹਮਣੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਬਖਸ਼ ਕੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ ਅਤੇ ਬਾਣੀ ਦੀ ਪੋਥੀ ਵੀ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ।

ਗੁਰੂ ਬਣਨ ਪਿੱਛੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਆ ਕੇ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਗੁਰਿਆਈ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕੀਤਾ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੇ ਬਾਲ-ਬੋਧ ਲਿਖਵਾ ਕੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵੰਡੇ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨੇ ਪੁਜਾਰੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਵੀ ਕਰਾਰੀ ਚੋਟ ਮਾਰੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਗਿਆਨ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਸੀ, ਜਿਹੜੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤਕ ਧਰਮ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਰੀਰਿਕ ਪੱਖੋਂ ਤਕੜੇ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਮੱਲ ਅਖਾੜਾ ਵੀ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ, ਜਿੱਥੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਲੰਗਰ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕੀਤਾ। ਲੰਗਰ ਦੀ ਦੇਖ-ਭਾਲ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪੀ। ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਦੁੱਧ ਅਤੇ ਘਿਉ ਵਿਚ ਬਣੀ ਖੀਰ ਖਾਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਭਾਈ ਸੱਤਾ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ

ਵਾਰ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਬਲਵੰਤ ਖੀਵੀ ਨੇਕ ਜਨ ਜਿਸੁ ਬਹੁਤੀ ਛਾਉ ਪੜਾਲੀ॥

ਲੰਗਰਿ ਦਉਲਤਿ ਵੰਡੀਐ ਰਸੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਖੀਰਿ ਘਿਆਲੀ॥ (ਪੰਨਾ ੯੬੭)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖਵਾਉਣ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦਾ ਡੱਟ ਕੇ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਭੈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਨਿਰਭੈ ਹੋਣ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਹਮਾਯੂੰ ਨਾਲ ਹੋਏ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਤੋਂ ਭਲੀਭਾਂਤ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ।

ਸੰਮਤ ੧੫੯੭ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਆਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸੇਵਾ ਤੇ ਘਾਲ ਕਮਾਈ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਮਨ ਜਿੱਤ ਲਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਹੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨਾਲ ਈਰਖਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਪਾਖੰਡੀ ਤਪੇ ਸ਼ਿਵ ਨਾਥ ਦਾ ਪਾਜ ਉਘੇੜਿਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਆਪਣੇ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਲਈ ਮੁੰਢ ਦਾ ਵਾਣ ਵੱਟ ਕੇ ਹੱਥੀਂ ਕਿਰਤ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਮਾਰਗ-ਦਰਸ਼ਕ ਬਣੇ। ਸੰਗਤਾਂ ਤੋਂ ਆਈ ਭੇਟਾ ਸਾਂਝੇ ਕਾਰਜਾਂ ਲਈ ਹੀ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਚੁਣਨ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵਾਂਗ ਹੀ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਕਰੜੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਵਿੱਚੋਂ ਦੀ ਲੰਘਾਇਆ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਦੇਣ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਯੋਗ ਪੁਰਸ਼ ਸਮਝਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ੩ ਵੈਸਾਖ ਸੰਮਤ ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ੮੪ ਅਨੁਸਾਰ ੨੯ ਮਾਰਚ, ੧੫੫੨ ਈ. ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਤਾਗੰਦੀ ਬਖਸ਼ ਕੇ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾ ਗਏ। ■

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ: ਸ਼ਬਦ ਸੂਰ, ਬਲਵੰਤ (ਸਫ਼ਾ ੫੨ ਦਾ ਬਾਕੀ ਹਿੱਸਾ)

ਵੱਖਰੇ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨਿੰਗਰ ਸੰਚਿਤ ਕਰਤਾ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰੋਹਿਤਵਾਦ ਅਤੇ ‘ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦ’ ’ਤੇ ਕਰੜੀ ਸੱਟ ਮਾਰੀ। ਸਿੱਖ ਬਾਣੀ ਸੂਰ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਨ ਨੂੰ ਹੀ ਭਗਤੀ ਜਾਣਦੇ ਹਨ। ਗੱਲ ਕੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਬਾਣੀਕਾਰ, ਲੋਕ ਸੇਵਕ, ਗੁਰੂ ਪ੍ਰੇਮੀ, ਲੋਕ ਇਨਕਲਾਬੀ, ਨਿਰਭਉ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ‘ਸਿੱਖ’ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਿਰਜਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਸੂਰ ਬਲਵੰਤ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਇਨਕਲਾਬ ਨੂੰ ਜੀਅ ਦਾਨ ਦੇ ਕੇ ਸਮੁੱਚੀ ਲੋਕਾਈ ਦਾ ਰਾਹ ਰੁਸ਼ਨਾਇਆ।

ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕ :

-ਪ੍ਰਿੰ. ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ, **ਕੁਦਰਤੀ ਨੂਰ-ਜੀਵਨੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ**, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ: ਨਿਊ ਬੁੱਕ ਕੰਪਨੀ, ਮਾਈ ਹੀਰਾਂ ਗੇਟ, ਜਲੰਧਰ। ■

ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ

—ਗਿਆਨੀ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ*

ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪੰਨਾ ੧੩੫੩-੬੦ 'ਤੇ ਦਰਜ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪਹਿਲੇ ਚਾਰ ਸਲੋਕ ਪਹਿਲੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੇ ਤੇ ਅਗਲੇ ਸਤਾਹਠ ਸਲੋਕ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੇ ਹਨ। ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਬਾਰੇ ਜਾਣਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਬਾਰੇ ਜਾਣਨਾ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, 'ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ' ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹਨ 'ਤੇ ਇਉਂ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ 'ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ' ਭਾਸ਼ਾ ਹੋਵੇ ਪਰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਸਮ+ਕ੍ਰਿਤ। ਜੇ ਵਿਆਕਰਣ ਆਦਿ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਰਚੀ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਇਉਂ ਕਹਿ ਲਓ ਕਿ ਜੇ ਪ੍ਰਯਤਨ ਕਰਕੇ ਰਚੀ ਜਾਵੇ। ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਸਹਜੇ ਰਚੀ ਸੁਖੱਲੀ ਰਚੀ ਕ੍ਰਿਤ। ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜੋ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ-ਜੁਲਦੀ ਹੈ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨੂੰ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਜਾਂ ਪੰਡਤਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਵੇਦ, ਸ਼ਾਸਤਰ ਆਦਿ ਲਿਖੇ ਗਏ ਪਰ ਉਹ ਆਮ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਸਮਝ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹਨ। ਸਮੇਂ ਅਨੁਸਾਰ ਬੋਲੀ ਜਾਂ ਭਾਸ਼ਾ ਬਦਲਦੀ ਰਹੀ ਹੈ, ਪਹਿਲਾਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਔਖੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਹ ਆਪਣਾ ਰੂਪ ਬਦਲਣ ਲੱਗੀ। ਪੰਜਾਬ 'ਤੇ ਆਰੀਆ ਹਮਲੇ, ਯੂਨਾਨੀ, ਸ਼ਕ ਆਦਿ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਹਮਲੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੇਲ-ਜੋਲ ਨਾਲ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਪਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਰਲ ਗਏ। ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਬਹੁਲਤਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਪਦਾਂ ਵਾਲੀ ਰਹੀ ਪਰ ਇਸ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਨਾਮ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਪਿਆ ਤੇ ਇਹ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਾਟਕਾਂ ਆਦਿ ਵਿਚ ਵਰਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਕਈ ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਖੇ ਗਏ।

ਸਮੇਂ ਦੇ ਫੇਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜੋ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਰੂਪ ਬਣਿਆ ਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਅਕਸਰ ਵਰਤੀ ਗਈ ਹੈ ਜੋ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਕਰਕੇ ਲਿਖੀ ਹੈ, ਇਹ ਬੋਲੀ ਸਾਧੂ-ਸੰਤ ਵਰਤਦੇ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਅੱਜਕਲ੍ਹ ਵੀ ਸਾਧੂ ਲੋਕ ਠੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਨਹੀਂ ਬੋਲਦੇ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਲਿਖਣ ਤੇ ਬੋਲਣ ਵਿਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਬ੍ਰਿਜ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮਿਲਾ ਕੇ ਬੋਲਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਸਾਧ ਭਾਖਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਇਵੇਂ ਹੀ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤ ਨੂੰ ਸਾਧ ਭਾਖਾ ਕਹਿ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਅਸਚਰਜ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਨੂੰ ਗਾਥਾ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਪੜ੍ਹਨ-ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੇਂ

* ਸਾਬਕਾ ਗ੍ਰੰਥੀ, ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਤਕ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਆਪ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:

ਕੋਈ ਪੜਤਾ ਸਹਸਾਕਿਰਤਾ ਕੋਈ ਪੜੈ ਪੁਰਾਨਾ॥ (ਪੰਨਾ ੮੭੬)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਰਚੀ ਇਹ ਰਚਨਾ ਵਿਆਕਰਣ ਦੇ ਸੂਤ੍ਰਾਂ ਹੇਠ ਨਹੀਂ ਤੁਰਦੀ ਦਿੱਸਦੀ ਤੇ ਉਹ ਅਲੱਗ ਹੀ ਆਪਣੇ ਕਾਇਦਿਆਂ 'ਤੇ ਤੁਰਦੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਸਲੋਕ ਇਸ ਵੱਖਰੀ ਗੁੰਮ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸਾਧ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਅਤਿ ਸੁੰਦਰ ਨਮੂਨਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਬੋਲੀ ਦਾ ਵੱਖਰਾਪਣ ਦਰਸਾਉਣ ਹਿਤ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ 'ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ' 'ਗਾਥਾ' ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਭੁੱਲੇ-ਭਟਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕਲਿਆਣ ਕਰਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅਸਥਾਨਾਂ 'ਤੇ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਦਾਸੀਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰਿਕ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਰਾਹ ਪਾਉਂਦੇ ਜਦ ਕਾਸ਼ੀ ਨਗਰ ਵਿਖੇ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਕੀ ਵੇਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੰਡਤ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਗੱਦੀਆਂ ਲਾ ਕੇ ਭੋਲੇ-ਭਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਠੱਗੀ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਡਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਗੋਪਾਲ ਦੱਤ ਨਾਮੀ ਪੰਡਤ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮੂਰਤੀਆਂ ਰੱਖ ਕੇ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਬਗ਼ੈਰ ਪੈਰ ਧੋਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪੂਜਾ ਵਿਚ ਜਾ ਬੈਠੇ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਪੰਡਤ ਗੋਪਾਲ ਦੱਤ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀ ਪੰਡਤ ਕ੍ਰੋਧ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਆਖਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਤੁਸਾਂ ਸਾਡੀ ਪੂਜਾ ਭ੍ਰਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਸ ਪਾਖੰਡ ਦੀ ਪੂਜਾ ਨੇ ਤੁਹਾਡਾ ਕਲਿਆਣ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ। ਇਸ 'ਤੇ ਪੰਡਤ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਕਲਿਆਣ ਕਰਨ ਹਿਤ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਗੋਪਾਲ ਦੱਤ ਪੰਡਤ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾਇ, ਸਭ ਨੂੰ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਕਲਿਆਣ ਕਰਨ ਲਈ ਚਾਰ ਸਲੋਕਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤਾ ਜੋ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਉਚਾਰੇ ਗਏ। ਇਸ ਦੀ ਉਗਾਹੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪੁਰਾਤਨ ਟੀਕਾ ਫਰੀਦਕੋਟੀ ਵਿੱਚੋਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

ਪੰਡਤ ਗੋਪਾਲ ਦੱਤ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀ ਪੰਡਤ ਜੋ ਪੰਡਤਾਈ ਦੇ ਹੰਕਾਰ ਵਿਚ ਭਰੇ ਹੋਏ ਸਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਗਿਆਨ-ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਹਿਤ ਆਏ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅੱਗੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਦਵਤਾ ਟਿਕ ਨਾ ਸਕੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੰਕਾਰ-ਨਵਿਰਤੀ ਲਈ ਸੰਸਾਰ ਤਾਰਨ ਹਿਤ ਚਾਰ ਸਲੋਕਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤਾ। ਅਜਿਹੀ ਧਾਰਨਾ ਸੰਤ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੱਤੇ ਵਾਲੀ ਗਲੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ 'ਅਮੀਰ ਭੰਡਾਰ ਪੋਥੀ ਨੰਬਰ ਦਸ' ਵਿਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਵਿਦਵਤਾ ਨੂੰ ਨਤਮਸਤਕ ਹੁੰਦਿਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗੋਪਾਲ ਦੱਤ ਨੇ 'ਚਤੁਰ ਸਲੋਕੀ ਗੀਤਾ' ਦਾ ਨਾਮ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਸੰਬੰਧੀ ਫਰੀਦਕੋਟੀ ਟੀਕਾ, ਅਮੀਰ ਭੰਡਾਰ, ਗਿਆਨੀ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਟੀਕਾ ਸਿਧਾਂਤਕ ਸਟੀਕ, ਗਿਆਨੀ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਟੀਕਾ ਦਰਸ਼ਨ ਨਿਰਣੈ, ਦਮਦਮੀ ਟਕਸਾਲ ਦਾ ਗੁਰਬਾਣੀ

ਪਾਠ ਦਰਸ਼ਨ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪਾਠ ਦਰਪਣ ਆਦਿ ਸਾਰੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀ ਰਲੀ-ਮਿਲੀ ਇੱਕੋ ਹੀ ਧਾਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਡਤ ਗੋਪਾਲ ਦੱਤ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਹਰੀਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਤੇ ਹਰੀ ਲਾਲ ਜੋ ਵੱਡੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਕਾਲ-ਵੱਸ ਹੋਏ ਤਾਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਵਿਆਕੁਲ ਹੋਏ, ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਪੜ੍ਹੇ ਪਰ ਮਨ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾ ਆਈ, ਜਦ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਉਚਾਰੇ ਹੋਏ ਸਲੋਕ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਾਦੇ ਨੇ ਲਿਖ ਕੇ ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਸਨ ਪੜ੍ਹੇ ਤਾਂ ਮਨ ਨੂੰ ਧੀਰਜ ਆ ਗਿਆ। ਪੁਰਾਣੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰਾ ਕਰਨ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਹ ਸਲੋਕ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਪੰਚਮ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਰਾਮਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬੀੜ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਤਾ ਲੱਗਣ 'ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚੇ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਉਣ ਦਾ ਸਬੱਬ ਦੱਸਿਆ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਉਚਾਰੇ ਸਲੋਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਾਡੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੀ ਕਲਿਆਣ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪ ਜੀ ਸਾਡੀ ਵੀ ਕਲਿਆਣ ਕਰੋ। ਇਸ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ 'ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਮਹਲਾ ੫' ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ੬੭ ਸਲੋਕਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤਾ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਕਾਸ਼ੀ ਜਾ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਤਾਰਨ ਹਿਤ ਉਚਾਰੇ ਚਾਰੇ ਸਲੋਕ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਉਚਾਰਣ ਸਤਾਹਨ ਸਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗਵਾਹੀ 'ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੬' ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਰਦਾ ਹੈ:

“ਏਕ ਸਮੈ ਪੰਡਿਤ ਦੋ ਆਏ। ਕਾਸ਼ੀ ਤੇ ਬਡ ਗੁਨੀ ਸੁਹਾਏ।

ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਲਾਲ ਹਰਿਲਾਲਹ ਨਾਮਾ। ਦੋਉ ਭ੍ਰਾਤ ਸੁੰਦਰ ਸੁਖ ਧਾਮਾ॥੫੮੦॥

ਆਵਤ ਪੰਥ ਐਸ ਮਨਿ ਧਾਰੀ। ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਥੇ ਰੂਪ ਮੁਰਾਰੀ।

ਤਾਸੁ ਤਖਤਿ ਅਰਜਨ ਗੁਰ ਸੋਹਤ। ਦੇਖਿ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੁਨੇ ਸਭਿ ਮੋਹਤ॥੫੮੧॥...

ਚੌਪਈ : ਏਕ ਸਮੈ ਨਾਨਕ ਨਿਰੰਕਾਰੀ। ਕਾਸ਼ੀ ਗਏ ਗੁਰੂ ਸੁਖ ਧਾਰੀ।

ਹਮ ਦਾਦੇ ਸੋਂ ਸੰਗਤਿ ਭਈ। ਅਨਿਕ ਭਾਂਤ ਕੀ ਚਰਚਾ ਕਈ॥੫੮੫॥

ਬਹੁਰਿ ਉਪਦੇਸ਼ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀਨੋ। ਚਾਰਿ ਸਲੋਕ ਮਧਿ ਸੁਖ ਦੀਨੋ।

ਸੋ ਸਲੋਕ ਹੈਂ ਕੰਠ ਹਮਾਰੇ। ਸੁਨੇ ਪ੍ਰਭੂ ਹਮ ਕਹੈਂ ਸੁਧਾਰੇ॥੫੮੬॥

ਪੜ੍ਹਿ ਪੁਸਤਕ ਅਰੁ ਸੰਧਿਆ ਬਾਦ। ਇਹ ਬਿਧਿ ਭਾਖੇ ਰੂਪ ਅਨਾਦਿ।

(ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੬, ਅਧਿ. ੪, ਪੰਨਾ ੧੧੦)

ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਵੀ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਰਾਸਿ ੩, ਅੰਸੂ ੪੭, ਜਿਲਦ ੬, ਪੰਨਾ ੨੧੧੯ 'ਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰੀ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਾਰੇ ਸਲੋਕ ਹੰਕਾਰੀ ਪੰਡਤਾਂ ਦੇ ਹੰਕਾਰ ਨੂੰ ਨਵਿਰਤ ਕਰਨ, ਗਿਆਨ-ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਤੇ

ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਖਾਤਰ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੇ ਹਨ।

ਇਥੇ ਅਸੀਂ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ ਤੋਂ ਉਚਾਰੇ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਸਲੋਕਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੇ ਚਾਰੇ ਸਲੋਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਦੋ-ਦੋ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਆਏ ਹਨ:

ਜਿਵੇਂ ਪਹਿਲਾ ਸਲੋਕ, ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਹੈ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪੰਨਾ ੧੩੫੩ 'ਤੇ ਅਤੇ ਪੰਨਾ ੪੭੦ 'ਤੇ ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ ਦੀ ਚੌਧਵੀਂ ਪਉੜੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੈ।

ਦੂਜਾ ਸਲੋਕ ਪੰਨਾ ੧੩੫੩ ਉੱਪਰ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪੰਨਾ ੧੪੮ 'ਤੇ ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ ਦੀ ਤੇਈਵੀਂ ਪਉੜੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 'ਮਹਲਾ ੨' ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਅੰਕਿਤ ਹੈ।

ਸਲੋਕ ਤੀਜਾ ਤੇ ਚੌਥਾ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿਖੇ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪੰਨਾ ੪੬੯ 'ਤੇ ਬਾਰੂਵੀਂ ਪਉੜੀ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਆਏ ਪੰਜ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਤੀਜਾ ਤੇ ਚੌਥਾ ਸਲੋਕ ਹੈ ਜੋ 'ਮਹਲਾ ੨' ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਦਰਜ ਹੈ।

ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਮਹਲਾ ੧॥

ਪੜ੍ਹਿ ਪੁਸੁਕ ਸੰਧਿਆ ਬਾਦੰ॥ ਸਿਲ ਪੂਜਸਿ ਬਗੁਲ ਸਮਾਧੰ॥

ਮੁਖਿ ਝੂਠੁ ਬਿਭੂਖਨ ਸਾਰੰ॥ ਤ੍ਰੈਪਾਲ ਤਿਹਾਲ ਬਿਚਾਰੰ॥

ਗਲਿ ਮਾਲਾ ਤਿਲਕ ਲਿਲਾਟੰ॥ ਦੁਇ ਧੋਤੀ ਬਸਤ੍ਰ ਕਪਾਟੰ॥

ਜੋ ਜਾਨਸਿ ਬ੍ਰਹਮੰ ਕਰਮੰ॥ ਸਭ ਫੋਕਟ ਨਿਸਚੈ ਕਰਮੰ॥

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਨਿਸਚੈ ਧ੍ਰਿਵੈ॥ ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰ ਬਾਟ ਨ ਪਾਵੈ॥੧॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੫੩)

ਭਾਵ-ਅਰਥ : ਇਸ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਭਾਵ-ਅਰਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਪਾਉਣ ਲਈ ਪਾਖੰਡਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਵੇਦਾਂ ਤੇ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰ ਕੇ ਦੂਸਰੇ ਲੋਕਾਂ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਪੰਡਤਾਈ ਦਾ ਇੰਦਰ-ਜਾਲ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ, ਝੂਠ ਨੂੰ ਸੱਚ ਦੇ ਗਹਿਣਿਆਂ ਨਾਲ ਸਜਾ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਮੱਥੇ ਉੱਤੇ ਚੰਦਨ ਦਾ ਟਿੱਕਾ, ਗਲ ਤੁਲਸੀ ਮਾਲਾ, ਦੋ-ਦੋ ਧੋਤੀਆਂ ਰੱਖ ਕੇ ਜੀਵ ਸਚਿਆਰ ਤੇ ਪੰਡਿਤ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਪਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਹਰੀ ਨੂੰ ਪਾਉਣਾ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਉਸ ਲਈ ਇਹ ਸਾਰੇ ਵਿਹਾਰ ਫੋਕੇ ਹਨ। ਜੇ ਸ਼ਰਧਾ ਰੱਖ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਸਿਮਰਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਹੀ ਪਰਮੇਸ਼ਵਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਰਸਤਾ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਲੱਭ ਸਕਦਾ।

ਨਿਹਫਲੰ ਤਸੁ ਜਨਮਸੁ ਜਾਵਦ ਬ੍ਰਹਮ ਨ ਬਿੰਦਤੇ॥

ਸਾਗਰੰ ਸੰਸਾਰਸੁ ਗੁਰ ਪਰਸਾਦੀ ਤਰਹਿ ਕੇ॥

ਕਰਣ ਕਾਰਣ ਸਮਰਥੁ ਹੈ ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਬੀਚਾਰਿ॥

ਕਾਰਣੁ ਕਰਤੇ ਵਸਿ ਹੈ ਜਿਨਿ ਕਲ ਰਖੀ ਧਾਰਿ॥੨॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੫੩)

ਭਾਵ-ਅਰਥ : ਇਸ ਸਲੋਕ ਤੋਂ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਤਕ ਮਨੁੱਖ ਪਰਮੇਸ਼ਵਰ

ਨਾਲ ਡੂੰਘੀ ਸਾਂਝ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦਾ ਤਦ ਤਕ ਉਸ ਦਾ ਸੰਸਾਰ 'ਤੇ ਆਉਣਾ ਵਿਅਰਥ ਹੈ। ਜੋ ਜੀਵ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਸਾਂਝ ਪਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਸੰਸਾਰ-ਸਮੁੰਦਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਸਭ ਕੁਝ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੈ, ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਵੱਸ ਹੈ ਤੇ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਸੰਸਾਰੀ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਨਚਾਉਂਦਾ ਹੈ ਉਵੇਂ ਉਹ ਨੱਚਦੇ ਹਨ।

ਜੋਗ ਸਬਦੰ ਗਿਆਨ ਸਬਦੰ ਬੇਦ ਸਬਦੰ ਤ ਬ੍ਰਾਹਮਣਹ॥

ਖੜੀ ਸਬਦੰ ਸੂਰ ਸਬਦੰ ਸੂਦ੍ਰ ਸਬਦੰ ਪਰਾ ਕ੍ਰਿਤਹ॥

ਸਰਬ ਸਬਦੰ ਤ ਏਕ ਸਬਦੰ ਜੇ ਕੋ ਜਾਨਸਿ ਭੇਉ॥

ਨਾਨਕ ਤਾ ਕੋ ਦਾਸੁ ਹੈ ਸੋਈ ਨਿਰੰਜਨ ਦੇਉ॥੩॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੫੩)

ਭਾਵ-ਅਰਥ: ਜਾਤੀ-ਵੰਡ ਦੇ ਵਿਤਕਰੇ ਨੂੰ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਜਾਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਧਰਮ ਦੀ ਵੰਡ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਧਰਮ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ, ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਵੇਦਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨਾ, ਖੱਤਰੀਆਂ ਦਾ ਧਰਮ ਸੂਰਮਿਆਂ ਵਾਲੇ ਕੰਮ ਕਰਨੇ, ਸ਼ੂਦਰਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨਾ ਹੈ ਪਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਨੁਸਾਰ ਸਭ ਦਾ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਧਰਮ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਜੋ ਹਰੇਕ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਸਾਂਝਾ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਜਾਤੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਜੀਵ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਹੀ ਰੂਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਏਕ ਕ੍ਰਿਸ਼੍ਨੰ ਤ ਸਰਬ ਦੇਵਾ ਦੇਵ ਦੇਵਾ ਤ ਆਤਮਹ॥

ਆਤਮੰ ਸ੍ਰੀ ਬਾਸੂਦੇਵਸੁ ਜੇ ਕੋਈ ਜਾਨਸਿ ਭੇਵ॥

ਨਾਨਕ ਤਾ ਕੋ ਦਾਸੁ ਹੈ ਸੋਈ ਨਿਰੰਜਨ ਦੇਵ॥੪॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੫੩)

ਭਾਵ-ਅਰਥ : ਇਕ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਹੀ ਸਾਰੇ ਦੇਵਾਂ, ਰਾਖਸ਼ਾਂ, ਤੇਜੱਸਵੀਆਂ, ਅਵਤਾਰਾਂ, ਪੈਗੰਬਰਾਂ ਆਦਿ ਸਭ ਦੀ ਆਤਮਾ ਹੈ। ਜੋ ਜੀਵ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਇਸ ਭੇਦ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਉਸ ਦਾ ਰੂਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਉਸ ਦਾ ਦਾਸ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ, ਸਲੋਕ ਆਏ ਹਨ ਜੋ ਇਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਕੁਝ ਕੁ ਲਗਾਂ, ਮਾਤਰਾਂ ਤੇ ਪਾਠਾਂ ਦੇ ਭੇਦ ਨਾਲ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸਮਰੱਥ ਤੇ ਸਰਬ-ਕਲਾ ਸੰਪੂਰਨ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੋਕਾਈ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਗਾਧ ਬੋਧ, ਤਾਰਨਹਾਰ ਜਹਾਜ਼ ਬਣਾਇਆ। ਇਸ ਲਈ ਮਹਲਾ ੧, ੨ ਜਾਂ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਆਦਿ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਵਿਚ ਪੈਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਤੇ ਸਮਝਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਕਲਜੁਗ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਭਰੇ ਸਮੁੰਦਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਲੰਘਿਆ ਜਾ ਸਕੇ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਭਾਵ ਇੱਕ ਹੀ ਹੈ।

ਜਾਗ ਲੇਹੁ ਰੇ ਮਨਾ

—ਮੇਜਰ ਭਗਵੰਤ ਸਿੰਘ*

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਫ਼ਰਮਾਨ ‘ਜਾਗ ਲੇਹੁ ਰੇ ਮਨਾ ਜਾਗ ਲੇਹੁ ਕਹਾ ਗਾਫਲ ਸੋਇਆ’ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਅਸਲੀ ਮਕਸਦ ਦਾ ਚੇਤਾ ਕਰਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਹੇ ਪ੍ਰਾਣੀ! ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਤੈਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਭੇਜਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਤੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰ ਕੇ ਪਰਮਜੋਤ ਵਿਚ ਸਮਾ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਹੀ ਰੂਪ ਬਣ ਸਕੇਂ। ਇਸ ਦੁਨਿਆਵੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਤੂੰ ‘ਹਰਿ ਕਾ ਸੇਵਕ ਹਰਿ ਹੀ ਜੇਹਾ’ ਦੀ ਪਦਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਛੱਡ ਕੇ ਜਾਣਾ ਹੈ ਉਦੋਂ ਤੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਗੱਲ ਰਹਿ ਨਾ ਜਾਵੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਤੈਨੂੰ ਪਛਤਾਉਣਾ ਪਵੇ:

ਐਸਾ ਕੰਮ ਮੂਲੇ ਨ ਕੀਚੈ ਜਿਤੁ ਅੰਤਿ ਪਛੋਤਾਈਐ॥ (ਪੰਨਾ ੯੧੮)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਆਪਣੀ ੧੫ਵੀਂ ਵਾਰ ਦੀ ਤੀਸਰੀ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਲਖ ਚਉਰਾਸੀਹ ਜੂਨਿ ਵਿਚਿ ਉਤਮ ਜੂਨਿ ਸੁ ਮਾਣਸ ਦੇਹੀ।

ਮਨੁੱਖਾ ਦੇਹੀ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਮਿਲਣ ਦੀ ਵਾਰੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੈਸਾ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਇਸ ਫ਼ਰਮਾਨ ਤੋਂ ਇਸ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ:

ਭਈ ਪਰਾਪਤਿ ਮਾਨੁਖ ਦੇਹੁਰੀਆ॥

ਗੋਬਿੰਦ ਮਿਲਣ ਕੀ ਇਹ ਤੇਰੀ ਬਰੀਆ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨)

ਹੋਰ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਜੂਨਾਂ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸੇਵਕ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਜੀਵ ਹੀ ਤੇਰੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਧਰਤੀ ਦੀ ਸਰਦਾਰੀ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ੀ ਹੈ:

ਅਵਰ ਜੋਨਿ ਤੇਰੀ ਪਨਿਹਾਰੀ॥

ਇਸੁ ਧਰਤੀ ਮਹਿ ਤੇਰੀ ਸਿਕਦਾਰੀ॥ (ਪੰਨਾ ੩੭੪)

ਮਨੁੱਖ-ਜਨਮ ਨੂੰ ਸਭ ਜਨਮਾਂ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਗਿਣਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮਨੁੱਖਾ ਜਨਮ ਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਮ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਮਨਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਮ ਕਰਾਂਗੇ ਤਾਂ ਜਨਮ-ਮਰਨ ਦੇ ਗੇੜ ਵਿਚ ਫਸੇ ਰਹਾਂਗੇ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜਦ

* ੭/੨, ਰਾਣੀ ਕਾ ਬਾਗ, ਨੇੜੇ ਸਟੇਟ ਬੈਂਕ ਆਫ ਇੰਡੀਆ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਜੀਵਨ-ਯਾਤਰਾ ਖਤਮ ਹੋਣ 'ਤੇ ਹੋਵੇ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪਛਤਾਉਣਾ ਪਵੇ ਤੇ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਮਿਲਣ 'ਤੇ ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ ਹੋਵੇ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਫ਼ਰਮਾਨ ਹੈ:

ਫ਼ਰੀਦਾ ਜਿਨੀ ਕੰਮੀ ਨਾਹਿ ਗੁਣ ਤੇ ਕੰਮੜੇ ਵਿਸਾਰਿ॥

ਮਤੁ ਸਰਮਿੰਦਾ ਥੀਵਹੀ ਸਾਂਈ ਦੈ ਦਰਬਾਰਿ॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੮੧)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨੀ, ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ, ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਹੀ ਸਫਲ ਹੈ ਜੇਕਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵ ਨਿਰਮਲ ਕੰਮ ਕਰੇ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਜਪੇ ਪਰ ਸਾਡਾ ਕਰਮ ਤਾਂ ਮਨ ਦੀ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਜੀਵਨ-ਮਨੋਰਥ ਵਿਚ ਅੱਗੇ ਜਾਣ ਦੀ ਥਾਂ ਪਿੱਛੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ 'ਤ੍ਰੂ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਸਵੈਯੇ' ਰਚ ਕੇ ਸਾਡੇ ਭਰਮ-ਭੁਲੇਖੇ ਅਤੇ ਵਹਿਮ ਦੂਰ ਕੀਤੇ ਹਨ ਪਰ ਹਾਲੇ ਵੀ ਅਸੀਂ 'ਤ੍ਰੂ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਸਵੈਯੇ' ਪੜ੍ਹਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਰਮ-ਭੁਲੇਖਿਆਂ ਵਿਚ ਜਕੜੇ ਹੋਏ ਹਾਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੁੰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨਾਲ ਜੁੜਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਪਰ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਸੱਚੇ ਨਾਮ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟ ਕੇ ਹੋਰਨਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਫ਼ਰਮਾਨ ਹੈ:

ਖਸਮੁ ਛੋਡਿ ਦੂਜੈ ਲਗੇ ਡੁਬੇ ਸੇ ਵਣਜਾਰਿਆ॥

(ਪੰਨਾ ੪੭੦)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜਿਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ ਹੈ ਅਸੀਂ ਉਹੋ ਹੀ ਕਰੀ ਜਾਈਏ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਕੀਤੀ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਕੀਤੇ ਕਰਮ ਵਿਅਰਥ ਹੋ ਜਾਣਗੇ ਅਤੇ ਉਸ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸਾਡੇ ਪੱਲੇ ਹਾਰ ਹੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਉਂ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਐਸੀ ਕਲਾ ਨ ਖੇਡੀਐ ਜਿਤੁ ਦਰਗਹ ਗਇਆ ਹਾਰੀਐ॥

(ਪੰਨਾ ੪੬੯)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਜ਼ਮੀਨ, ਜਾਇਦਾਦ, ਧਨ-ਦੌਲਤ ਦੇ ਦਾਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਤੀਰਥਾਂ ਦਾ ਭ੍ਰਮਣ, ਯੋਗ-ਆਸਨ ਆਦਿ ਸਾਰੇ ਕਰਮਕਾਂਡਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰ ਕੇ ਇਹ ਨਿਰਨਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਉਸ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ:

ਪਿਆਰੇ ਇਨ ਬਿਧਿ ਮਿਲਣੁ ਨ ਜਾਈ ਮੈ ਕੀਏ ਕਰਮ ਅਨੇਕਾ॥

ਹਾਰਿ ਪਰਿਓ ਸੁਆਮੀ ਕੈ ਦੁਆਰੈ ਦੀਜੈ ਬੁਧਿ ਬਿਬੇਕਾ॥

(ਪੰਨਾ ੬੪੧)

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਧਿਆਨ ਇੰਨਾ ਉੱਚੇ ਪੱਧਰ ਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਹਰ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਖਸ਼ੀ ਕਸਵੱਟੀ 'ਤੇ ਉਤਰਦੇ ਹਨ, ਸੱਚ ਤੇ ਝੂਠ ਦੀ ਪਰਖ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਇਸ ਲਈ ਗੁਰਮੁਖ ਦੀ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਪਰਮਹੰਸ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜੇ ਪਾਣੀ-ਦੁੱਧ ਦੇ ਘੋਲ ਵਿੱਚੋਂ ਦੁੱਧ ਵੱਖਰਾ ਕਰ ਕੇ ਪੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਵੀ ਅਕਲ ਇੰਨੀ ਚੰਗੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਸੱਚ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਦੁੱਧ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜ ਬੈਠੇ ਹਾਂ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸਾਡੀ

(ਬਾਕੀ ਸਫ਼ਾ ੮੫ 'ਤੇ)

ਵਿਚਿ ਹਉਮੈ ਸੇਵਾ ਥਾਇ ਨ ਪਾਏ

—ਸ. ਗੁਰਮੀਤ ਸਿੰਘ

ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਦੇ ਕਾਰ-ਵਿਹਾਰ ਵਿਚ ਜਦ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਲਈ ਕੋਈ ਕੰਮ-ਕਾਰ ਕਰੇ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿਚ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਨਾ ਹੀ ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੇ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇੱਛਾ ਰੱਖੇ, ਇਸ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਅਤੇ ਨਿਰ-ਇੱਛਤ ਕੰਮ ਨੂੰ ਸੇਵਾ ਮੰਨਣਾ ਉਚਿਤ ਹੈ।

ਮਨ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੇਵਾ ਦਾ ਚਾਅ ਤਨ ਜਾਂ ਸਰੀਰਿਕ ਅੰਗਾਂ ਅਤੇ ਧਨ-ਪਦਾਰਥਾਂ ਨਾਲ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਹੱਥਾਂ-ਪੈਰਾਂ ਅਤੇ ਧਨ-ਪਦਾਰਥਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਾਰ ਨੂੰ ਸਰੀਰਿਕ ਸੇਵਾ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਨੁਸਾਰ ਜੋ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਹੋ ਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ:

ਸੇਵਾ ਕਰਤ ਹੋਇ ਨਿਹਕਾਮੀ॥

ਤਿਸ ਕਉ ਹੋਤ ਪਰਾਪਤਿ ਸੁਆਮੀ॥

(ਪੰਨਾ ੨੮੬)

‘ਸੇਵਾ’ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਕਈ ਪ੍ਰਯਾਇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਕਰਮ, ਨਿਰਇੱਛਤ ਕਰਮ, ਖਿਜਮਤ, ਖਿਦਮਤ, ਚਾਕਰੀ, ਟਹਿਲ ਆਦਿ। ਇਹ ਸਰੀਰਿਕ ਸੇਵਾ ਦੇ ਅਧੀਨ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਾਰ ਨੂੰ ਮਾਨਸਿਕ ਸੇਵਾ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਪਾਸਨਾ, ਸਿਮਰਨ, ਪੂਜਾ-ਅਰਚਨਾ, ਜਪ-ਤਪ, ਭਗਤੀ, ਆਪ ਕਰਨੀ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਤ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਕਾਰੇ ਲਾਉਣਾ, ਮਾਨਸਿਕ ਸੇਵਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸੇਵਕ, ਚਾਕਰ, ਦਾਸ, ਖਿਦਮਤਗਾਰ, ਖਿਜਮਤਗਾਰ, ਉਪਾਸ਼ਕ, ਜਨ, ਬੰਦਾ, ਭਗਤ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਦੇ ਕਈ ਪੱਖ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦੇ ਚਾਰ ਮੁੱਖ ਢੰਗ ਹਨ:

੧. ਹੱਥੀਂ ਸੇਵਾ
੨. ਮਨ ਸੇਵਾ
੩. ਧਨ ਸੇਵਾ
੪. ਸੁਰਤਿ ਸੇਵਾ

ਹੱਥੀਂ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੂਸਰਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਹੱਥਾਂ

* ਪਿੰਡ ਤੇ ਡਾਕ: ਘਣੀਏ ਕੇ ਬਾਂਗਰ, ਤਹਿ: ਬਟਾਲਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ।

ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੇਵਾ ਪੱਖਾ ਝੱਲਣਾ, ਮੁੱਠੀ ਚਾਪੀ, ਆਏ ਅਤਿਥੀ ਦੀ ਇਸ਼ਨਾਨ ਸੇਵਾ, ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਜਲ ਛਕਾਉਣ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਸੇਵਾ, ਲੰਗਰ ਤਿਆਰ ਕਰਨ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵਿਚ ਸਫ਼ਾਈ ਆਦਿ ਸਭ ਹੱਥਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਹੱਥੀਂ ਸੇਵਾ ਸੰਬੰਧੀ ਵਰਣਨ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ:

ਹਉ ਪਾਣੀ ਪਖਾ ਪੀਸਉ ਸੰਤ ਆਗੈ ਪਗ ਮਲਿ ਮਲਿ ਧੂਰਿ ਮੁਖਿ ਲਾਈਐ॥

(ਪੰਨਾ ੮੮੧)

ਦੂਜੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਮਨ ਸੇਵਾ ਹੈ। ਮਨ ਲਾ ਕੇ ਕੀਤੀ ਸੇਵਾ ਹੀ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮਨ ਦੁਆਰਾ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਉਭੀ ਸੇਵਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਵਾਕ ਹੈ:

ਹਸਤੀ ਸਿਰਿ ਜਿਉ ਅੰਕਸੁ ਹੈ ਅਹਰਣਿ ਜਿਉ ਸਿਰੁ ਦੇਇ॥

ਮਨੁ ਤਨੁ ਆਗੈ ਰਾਖਿ ਕੈ ਉਭੀ ਸੇਵ ਕਰੇਇ॥

(ਪੰਨਾ ੬੪੭-੪੮)

ਤੀਜੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸੇਵਾ ਧਨ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਧਨ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਰਾਹੀਂ ਗਰੀਬ ਤੇ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ 'ਤੇ ਮੁੜ ਮੁਰੰਮਤੀ ਵੀ ਧਨ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਧਨ ਦੁਆਰਾ ਸੇਵਾ ਦਾਨ ਵੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨੂੰ 'ਹਰਿ ਅਰਥ' ਸੇਵਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਧਨ ਸੇਵਾ ਬਾਰੇ ਫ਼ਰਮਾਨ ਹੈ:

ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਭ ਪਵਿਤ੍ਰੁ ਹੈ ਧਨੁ ਸੰਪੈ ਮਾਇਆ॥

ਹਰਿ ਅਰਥਿ ਜੋ ਖਰਚਦੇ ਦੇਂਦੇ ਸੁਖੁ ਪਾਇਆ॥

(ਪੰਨਾ ੧੨੪੬)

ਚੌਥੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੁਰਤਿ ਸੇਵਾ ਹੈ। ਸੁਰਤਿ ਚਿਤ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਅਰਥ ਧਿਆਨ ਵੀ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਕਾਗਰਚਿਤ ਹੋ ਕੇ ਕੀਤੀ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਸੁਰਤਿ ਸੇਵਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸੁਰਤਿ ਸੇਵਾ ਸੰਬੰਧੀ ਵਰਣਨ ਹੈ:

ਸੇਵਾ ਸੁਰਤਿ ਸਬਦਿ ਵੀਚਾਰਿ॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੪੩)

ਸੇਵਾ ਇਕ ਐਸਾ ਗੁਣ ਹੈ, ਜੋ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਜਿਊਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਜੀਵ ਦਾ ਮਨ ਲੋਕਾਈ ਪ੍ਰਤੀ ਦਇਆ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮ-ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਤਾਂ ਹੀ ਸੇਵਾ ਦਾ ਕਾਰਜ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੀ ਅੰਤਰਮੁਖੀ ਅਵਸਥਾ ਹੁਕਮੀ ਪੁਰਸ਼ ਵਾਲੀ ਹੋਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਜੀਵ ਦਾ ਮਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਅੱਗੇ ਅਰਜ਼ੋਈ ਵਿਚ ਜੁੜਿਆ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਹੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ! ਇਹ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਇਹ ਪ੍ਰਾਣ ਇਹ ਤੇਰੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਨਾਲ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਹ ਸਭ ਤੇਰਾ ਹੀ ਹੈ। ਤੇਰੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਦਾਤਾਂ ਨੂੰ ਵਰਤ ਕੇ ਵੀ ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਅਤੇ ਤੇਰੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਕਾਇਨਾਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦੇ

ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਜੇਕਰ ਤੂੰ ਇਸ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ, ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਮੈਨੂੰ ਕਰ ਦੇਵੇਂ ਤਾਂ ਹੀ ਮੈਂ ਇਹ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹਾਂ:

ਸੇਵਾ ਕਰੀ ਜੇ ਕਿਛੁ ਹੋਵੈ ਅਪਣਾ ਜੀਉ ਪਿੰਡੁ ਤੁਮਾਰਾ॥ (ਪੰਨਾ ੬੩੫)

ਜੇਕਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਆਪਣੀ ਕਿਰਪਾ ਜੀਵ ਉੱਪਰ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਜੀਵ ਦੇ ਪੂਰਬਲੇ ਕਰਮਾਂ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੇ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਕਰਤੇ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਹੀ ਜੀਵ ਇਸ ਸੇਵਾ ਦੀ ਕਾਰ ਵਿਚ ਲੱਗ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਰਤੇ ਦੀ ਕਿਰਪਾ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਜੀਵ ਪਾਸੋਂ ਸੇਵਾ ਦਾ ਕੰਮ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਫ਼ਰਮਾਨ ਹਨ:

- ਮਸਤਕਿ ਭਾਗੁ ਹੋਵੈ ਧੁਰਿ ਲਿਖਿਆ ਤਾ ਸਤਗੁਰੁ ਸੇਵਾ ਲਾਏ॥ (ਪੰਨਾ ੮੮੦)

- ਜਿਸ ਕੈ ਮਸਤਕਿ ਕਰਮੁ ਹੋਇ ਸੋ ਸੇਵਾ ਲਾਗਾ॥ (ਪੰਨਾ ੯੬੪)

ਜਾ ਕੈ ਮਸਤਕਿ ਭਾਗ ਸਿ ਸੇਵਾ ਲਾਇਆ॥ (ਪੰਨਾ ੪੫੭)

ਜੇਕਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਮਿਹਰ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਹੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਲੱਗਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਸ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਮੇਰੇ ਉੱਪਰ ਰਹਿਮਤ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਲੱਗਿਆ ਹਾਂ:

ਦਇਆ ਮੋਹਿ ਕੀਜੈ ਦੇਵਾ॥

ਨਾਨਕ ਲਾਗੋ ਸੇਵਾ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੦੫)

ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀਵਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਆਪ ਹਰ ਜੀਵ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਮੇਟਿਆ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਹਰ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਵੰਡਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਅੱਗੇ ਆਉਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਹ ਹੀ ਸੇਵਾ ਦਾ ਕੰਮ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਦੀ ਕਾਰ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਸਾਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਕਬੂਲ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ, ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੇਵਾ ਦੀਆਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਕੋਹੜੀਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਗ਼ਰੀਬ ਅਤੇ ਨਿਆਸਰਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ-ਸੰਭਾਲ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਤਾਂ ਹੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੱਜ ਵੀ 'ਨਿਆਸਰਿਆਂ ਦਾ ਆਸਰਾ' ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਵਾਸਤੇ ਲੰਗਰ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਪ੍ਰਥਾ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਅੱਜ ਵੀ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀਨ-ਦੁਖੀਆਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਵਾਸਤੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਜੀਵ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਮਿਹਰ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨਾ ਹੀ ਉਚਿੱਤ ਹੈ। ਜੀਵ ਵਾਸਤੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਇਸ ਸਮਰੱਥ ਬਣਾਉਣਾ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਮਨ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਢਾਲਣਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋ ਕੇ ਅਡੋਲ ਰਹਿਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੀਤੀ ਸੇਵਾ ਦੇ ਕਾਰਜ ਸੇਵਾ-ਭਾਵ ਦੇ ਘੇਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਕੰਮ ਸੇਵਾ ਦੀ ਬਜਾਏ ਹਉਮੈ

ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਹੋਏ ਮੰਨੇ ਜਾਣਗੇ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਹਉਮੈ ਦੇ ਵੱਸ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੇਵਾ ਜੀਵ ਨੂੰ ਸੱਚੇ ਮਾਰਗ ਤੋਂ ਦੂਰ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਜਪ, ਤਪ, ਸੇਵਾ ਅਥਵਾ ਚਾਕਰੀ, ਜੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਧੀਨ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤੇ ਜੋ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਭਾਉਂਦੀ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਮਿਹਰ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਉਚਿੱਤ ਸੇਵਾ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਸਭ ਵਿਅਰਥ ਹੈ:

ਸੋ ਜਪੁ ਤਪੁ ਸੇਵਾ ਚਾਕਰੀ ਜੋ ਖਸਮੈ ਭਾਵੈ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੪੭)

ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੇਵਕ ਕਾਮਨਾ ਰਹਿਤ ਹੋ ਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕਪਟ ਜਾਂ ਲਾਲਚੀ ਇੱਛਾ ਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਹ ਨਿਰਕਪਟ ਹੋ ਕੇ ਕੀਤੀ ਸੇਵਾ ਸਰਬ ਸੁਖਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਗੁਰਵਾਕ ਹੈ:

ਨਿਰਕਪਟ ਸੇਵਾ ਕੀਜੈ ਹਰਿ ਕੇਰੀ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਮਨ ਸਰਬ ਸੁਖ ਪਈਐ॥

(ਪੰਨਾ ੮੬੧)

ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਭਰੀ ਅਖੌਤੀ ਸੇਵਾ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ:

ਜਿਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਫਿਰਿ ਲੇਖਾ ਮੰਗੀਐ ਸਾ ਸੇਵਾ ਅਉਖੀ ਹੋਈ॥

(ਪੰਨਾ ੩੦੬)

ਸੇਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਇਸ ਨੂੰ ਗਿਣਾਉਣ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਥਾਂਇ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ। ਗੁਰਵਾਕ ਹੈ:

ਗਣਤੈ ਸੇਵ ਨ ਹੋਵਈ ਕੀਤਾ ਥਾਇ ਨ ਪਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੪੬)

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਹਉਮੈ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਸੇਵਾ ਵੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੋ ਮਨੁੱਖੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਹਉਮੈ, ਹੰਕਾਰ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਕੀਤੀ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਵਧਾ-ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਦੱਸਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਜਨਮ-ਮਰਨ ਦੇ ਚੱਕਰਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ:

ਵਿਚਿ ਹਉਮੈ ਸੇਵਾ ਥਾਇ ਨ ਪਾਏ॥ ਜਨਮਿ ਮਰੈ ਫਿਰਿ ਆਵੈ ਜਾਏ॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੭੧)

ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਆਪੇ ਦਾ ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਤਿਆਗ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੇਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤੁੱਛ ਸਮਝਣਾ ਹੀ ਜੀਵ ਲਈ ਅਵੱਸ਼ਕ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤੀ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ ਨਾਲ ਸੁਖਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਇਥੇ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਫ਼ਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਆਉ ਸਖੀ ਸੰਤ ਪਾਸਿ ਸੇਵਾ ਲਾਗੀਐ॥

ਪੀਸਉ ਚਰਣ ਪਖਾਰਿ ਆਪੁ ਤਿਆਗੀਐ॥

ਤਜਿ ਆਪੁ ਮਿਟੈ ਸੰਤਾਪੁ ਆਪੁ ਨਹ ਜਾਣਾਈਐ॥

ਸਰਣਿ ਗਹੀਜੈ ਮਾਨਿ ਲੀਜੈ ਕਰੇ ਸੋ ਸੁਖੁ ਪਾਈਐ॥ (ਪੰਨਾ ੪੫੭)

ਪ੍ਰੇਮ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਨਾਲ ਜੀਵ ਨੂੰ ਆਦਰਸ਼ ਜੀਵਨ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰੇਮ-ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅੰਗ ਸਮਝ ਕੇ ਅਮਲੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਲਿਆਇਆ ਜਾਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਜਗ੍ਹਾ ਤਾਂ ਹੀ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜੇਕਰ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਦੀ ਕਮਾਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੋਵੇ:

ਵਿਚਿ ਦੁਨੀਆ ਸੇਵ ਕਮਾਈਐ॥

ਤਾ ਦਰਗਹ ਬੈਸਣੁ ਪਾਈਐ॥ (ਪੰਨਾ ੨੬)

ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਜਪਣ ਵਾਸਤੇ ਸੇਵਾ ਉਚਿੱਤ ਹੈ। ਸੇਵਾ ਨਾਲ ਹੀ ਜੀਵ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਨਿਰਮਲ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾਂ ਹੀ ਨਾਮ ਜਪਿਆ ਜਾ ਸਕੇਗਾ। ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਾਮ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਸੰਭਲੇਗਾ ਨਹੀਂ। ਸੇਵਾ-ਵਿਹੁਣਾ ਨਾਮ ਜੀਵ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਠਹਿਰ ਨਹੀਂ ਸਕੇਗਾ। ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਠੌਰ ਸੇਵਾ ਹੀ ਹੈ।

ਜੇ ਸੁਖੀਆਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਦੁਖੀਆਂ 'ਤੇ ਦਇਆ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਭਲੇ ਤੇ ਉਪਕਾਰ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਦਾ ਲਗਾਓ ਸਦਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ ਲੱਗਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਭੈ-ਭਰਮ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੋ ਕੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ ਦੇ ਪੁੰਜ ਵਜੋਂ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਦੁਨਿਆਵੀ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲ ਝਾਤੀ ਮਾਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਭਗਤ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸੰਤ ਮੂਰਤਿ ਸਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਸੇਵਾ ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਬਣਨ ਲਈ ਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਸਖ਼ਤ ਮਿਹਨਤ ਅਤੇ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ-ਲਕਸ਼ ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਦੁਖੀਆਂ, ਬੇਸਹਾਰਾ, ਅੰਗਹੀਣਾਂ ਤੇ ਯਤੀਮਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਭਗਤ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਸੇਵਾ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ ਸੀ। ਭਗਤ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਇੱਕੋ ਕਾਮਨਾ ਸੀ ਦੁਖੀਆਂ ਦੇ ਦਰਦ ਨੂੰ ਵੰਡਾਉਣਾ, ਇਹ ਸੇਵਾ ਉਹ ਕਿਸੇ ਉੱਚ-ਪਦਵੀ, ਆਗੂ ਜਾਂ ਸਨਮਾਨਾਂ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ ਹੀ ਦੁਖੀਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਜੋ ਉਹ ਜੀਵਨ ਭਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਮਾਰਗ ਵਿਚ ਰੂਹਾਨੀ ਅਤੇ ਅਮਲੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਧੁਰਾ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਨਾਮ ਦੀ ਜਾਗ ਸੁਰਤਿ ਵਿਚ ਲਗਾਉਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਸੁਰਤਿ ਦੀ ਜਾਗ ਕਿਰਤ ਵਿਚ ਲਗਾ ਕੇ, ਪਰਮਾਰਥ ਵਿਚ ਉੱਨਤੀ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਮਾਨਵ-ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਸੇਵਾ

(ਬਾਕੀ ਸਫ਼ਾ ੮੧ 'ਤੇ)

ਤੇਰਾ ਨਾਮੁ ਹੈ ਅਧਾਰਾ

-ਸ. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਕਾਦੀਆਂ (ਗੁਰਪੁਰਵਾਸੀ)

‘ਤੇਰਾ ਨਾਮੁ ਹੈ ਅਧਾਰਾ’ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਬਚਨ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਰਸਨਾ ਰਾਹੀਂ ਉਚਾਰੇ ਹੋਏ ਸ਼ਬਦ ਹਨ ਜੋ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪੰਨਾ ੭੨੭ ‘ਤੇ ਸੁਭਾਇਮਾਨ ਹਨ। ਸੰਪੂਰਨ ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:

ਮੈਂ ਅੰਧੁਲੇ ਕੀ ਟੇਕ ਤੇਰਾ ਨਾਮੁ ਖੁੰਦਕਾਰਾ॥

ਮੈਂ ਗਰੀਬ ਮੈਂ ਮਸਕੀਨ ਤੇਰਾ ਨਾਮੁ ਹੈ ਅਧਾਰਾ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥

ਕਰੀਮਾਂ ਰਹੀਮਾਂ ਅਲਾਹ ਤੂ ਗਨੀ॥

ਹਾਜਰਾ ਹਜੂਰਿ ਦਰਿ ਪੇਸਿ ਤੂੰ ਮਨੀ॥੧॥

ਦਰੀਆਉ ਤੂ ਦਿਹੰਦ ਤੂ ਬਿਸੀਆਰ ਤੂ ਧਨੀ॥

ਦੇਹਿ ਲੇਹਿ ਏਕੁ ਤੂੰ ਦਿਗਰ ਕੇ ਨਹੀ॥੨॥

ਤੂੰ ਦਾਨਾਂ ਤੂੰ ਬੀਨਾਂ ਮੈਂ ਬੀਚਾਰੁ ਕਿਆ ਕਰੀ॥

ਨਾਮੇ ਚੇ ਸੁਆਮੀ ਬਖਸੰਦ ਤੂੰ ਹਰੀ॥੩॥੧॥੨॥

(ਪੰਨਾ ੭੨੭)

ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਿਆਂ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਜੀਵ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦੇ ਤਿੰਨ ਵੱਡੇ ਪੱਖ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ:

੧. ਸਰਬ-ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ, ਸਰਬ-ਵਿਆਪਕ, ਪ੍ਰਿਤਪਾਲਕ, ਦਇਆਲੂ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਰਹਿਮਤ ਅਤੇ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ‘ਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ।

੨. ਨਿਮਰਤਾ ਵਜੋਂ ਭਗਤ ਜੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਮਸਕੀਨਤਾ, ਲਾਚਾਰੀ ਅਤੇ ਬੇਵਸੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ।

੩. ਮਾਲਕ ਦੀ ਸ਼ਰਨੀਂ ਪੈ ਕੇ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਜਾਚਨਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਤੇ ਅਧੀਨਗੀ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਪੂਰਨ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੇ ਸਿਦਕਵਾਨ ਹੋਣਾ। ਭਗਤ ਜੀ ਉਸ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਅੰਨ੍ਹੇ ਦੀ ਡੰਗੋਰੀ ਤੇ ਆਪਣਾ ਆਸਰਾ ਦੱਸਦਿਆਂ ਫਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੈਂ ਬੜਾ ਗਰੀਬ ਹਾਂ, ਲਾਚਾਰ ਤੇ ਮਸਕੀਨ ਹਾਂ, ਕੇਵਲ ਤੇ ਕੇਵਲ ਤੇਰੇ ਨਾਮ ਦਾ ਹੀ ਆਸਰਾ ਹੈ। ਹੇ ਅੱਲਾਹ, ਹੇ ਕਰੀਮ, ਰਹਿਮਤਾਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਤੇ ਵੱਡੇ ਸ਼ਾਹ, ਤੂੰ ਹਰ ਵੇਲੇ ਹਾਜ਼ਰ-ਨਾਜ਼ਰ ਮੇਰਾ ਮਾਲਕ ਹੈਂ। ਤਾਂ ਫਿਰ ਮੈਨੂੰ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਮੁਹਤਾਜੀ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ? ਹੇ ਮਾਲਕ, ਤੂੰ ਰਹਿਮਤਾਂ ਦਾ ਦਰਿਆ ਹੈਂ। ਤੂੰ ਸਭ ਨੂੰ ਦਾਤਾਂ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਦਾਤਾ ਹੈਂ। ਤੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਧਨੀ ਤੇ ਅਮੀਰ ਹੈਂ। ਤੂੰ ਹੀ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਪਦਾਰਥ ਦੇਣ ਤੇ ਮੋੜ ਲੈਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੈਂ। ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਵਿਚ ਸਮਰੱਥਾ ਨਹੀਂ। ਹੇ ਨਾਮਦੇਵ ਦੇ

ਮਾਲਕ, ਤੂੰ ਸਭ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈਂ। ਤੂੰ ਸਭ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਦੀ ਜਾਣਨ ਵਾਲਾ ਅੰਤਰਜਾਮੀ ਹੈਂ। ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਤੇਰੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਨ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਈ ਸਮਰੱਥਾ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ ਸਭ ਪਾਸੇ ਦੀ ਝਾਕ ਛੱਡ ਕੇ ਤੇਰੀ ਚਰਨ-ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਆ ਡਿੱਗਾ ਹਾਂ। ਆਪਣੀ ਮਸਕੀਨਤਾ, ਨਿਰਬਲਤਾ ਅਤੇ ਬੇਵਸੀ ਨੂੰ ਕਬੂਲ ਕਰਦਿਆਂ ਤੇਰੇ ਦਰ ਤੋਂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਤੇ ਰਹਿਮਤਾਂ ਦੀ ਭੀਖ ਮੰਗਦਾ ਹਾਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਬਚਨਾਂ ਦੀ ਪਰਪੱਕਤਾ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਤੇ ਨਿਮਰਤਾ ਦੇ ਪੁੰਜ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਧਨਾਸਰੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਫ਼ਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਹਮ ਭੀਖਕ ਭੇਖਾਰੀ ਤੇਰੇ ਤੂ ਨਿਜ ਪਤਿ ਹੈ ਦਾਤਾ॥

ਹੋਹੁ ਦੈਆਲ ਨਾਮੁ ਦੇਹੁ ਮੰਗਤ ਜਨ ਕੰਉ ਸਦਾ ਰਹਉ ਰੰਗਿ ਰਾਤਾ॥੧॥

ਹੰਉ ਬਲਿਹਾਰੈ ਜਾਉ ਸਾਚੇ ਤੇਰੇ ਨਾਮ ਵਿਟਹੁ॥

ਕਰਣ ਕਾਰਣ ਸਭਨਾ ਕਾ ਏਕੋ ਅਵਰੁ ਨ ਦੁਜਾ ਕੋਈ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥

(ਪੰਨਾ ੬੬੬)

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਕਰਨ ਕਾਰਨ ਸਮਰੱਥ ਤੇ ਦਇਆਲੂ ਕਹਿ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਕੀਰਤੀ ਕਰਦਿਆਂ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ—ਤੇਰੇ ਨਾਮ ਦਾ ਆਸਰਾ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਹੈ ਤੇ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਬਲਿਹਾਰਣੇ ਵਾਰਣੇ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ। ਇਕ ਭਿਖਾਰੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਅਤੇ ਤੇਰੇ ਪਾਸ ਦਾਤਾਂ ਦੇ ਬੇਅੰਤ ਭੰਡਾਰੇ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਤੇਰੇ ਦਰ 'ਤੇ ਤੇਰੇ ਨਾਮ ਦੀ ਜਾਚਨਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਥਾਇ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਧਨਾਸਰੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅੰਦਰ ਅੰਕਿਤ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਬਚਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਕੋਟਿ ਪਰਾਧ ਹਮਾਰੇ ਖੰਡਹੁ ਅਨਿਕ ਬਿਧੀ ਸਮਝਾਵਹੁ॥

ਹਮ ਅਗਿਆਨ ਅਲਪ ਮਤਿ ਥੋਰੀ ਤੁਮ ਆਪਨ ਬਿਰਦੁ ਰਖਾਵਹੁ॥

(ਪੰਨਾ ੬੭੪)

ਔਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਗੁਣ ਕਰਕੇ ਤਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਭੂ ਪਾਸ ਆਪਣੀ ਬੇਵਸੀ ਨੂੰ ਤਸਲੀਮ ਕਰ ਕੇ ਦਇਆ ਤੇ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਲਈ ਜੋਦੜੀ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਨਦਰਿ ਤਾਂ ਹਰ ਵੇਲੇ ਹਰ ਥਾਂ ਵਰਤ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਭੁੱਲਤਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਮੱਤ ਦੇ ਕੇ ਰਾਹੇ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਅਲਪ ਬੁੱਧੀ ਸਮਝਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਪਾਪ ਅਪਰਾਧਾਂ ਵਿਚ ਖੱਚਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਤੇ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਨਾਮ ਦੇ ਆਸਰੇ ਦੀ ਦੁਹਾਈ ਪਾਇਆਂ ਹੀ ਕੁਝ ਪੱਲੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸਰਬ-ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਮਾਲਕ ਦੇ ਦਰਾਂ 'ਤੇ ਬਹੁੜੀ ਲਈ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦਿਆਂ

ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

- ਜੇਤਾ ਦੇਹਿ ਤੇਤਾ ਹਉ ਖਾਉ॥ ਬਿਆ ਦਰੁ ਨਾਹੀ ਕੈ ਦਰਿ ਜਾਉ॥
ਨਾਨਕੁ ਏਕ ਕਹੈ ਅਰਦਾਸਿ॥ ਜੀਉ ਪਿੰਡੁ ਸਭੁ ਤੇਰੈ ਪਾਸਿ॥

(ਪੰਨਾ ੨੫)

- ਜੇਤਾ ਸਮੁੰਦੁ ਸਾਗਰੁ ਨੀਰਿ ਭਰਿਆ ਤੇਤੇ ਅਉਗਣੁ ਹਮਾਰੇ॥

ਦਇਆ ਕਰਹੁ ਕਿਛੁ ਮਿਹਰ ਉਪਾਵਹੁ ਡੁਬਦੇ ਪਥਰ ਤਾਰੇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੫੬)

ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਸਿਰਤਾਜ, ਨਿਮਰਤਾ ਦੇ ਪੁੰਜ, ਬਾਣੀ ਦੇ ਬੋਹਿਥ, ਧੰਨ ਧੰਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਨਾਮ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮਸਕੀਨਤਾ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦਿਆਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਚਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਮੋਹਿ ਮਸਕੀਨ ਪ੍ਰਭੁ ਨਾਮੁ ਅਧਾਰੁ॥ ਖਾਟਣ ਕਉ ਹਰਿ ਹਰਿ ਰੋਜਗਾਰੁ॥

ਸੰਚਣ ਕਉ ਹਰਿ ਏਕੋ ਨਾਮੁ॥ ਹਲਤਿ ਪਲਤਿ ਤਾ ਕੈ ਆਵੈ ਕਾਮ॥੧॥

ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਪ੍ਰਭ ਰੰਗਿ ਅਪਾਰ॥ ਸਾਧ ਗਾਵਹਿ ਗੁਣ ਏਕ ਨਿਰੰਕਾਰ॥ ਰਹਾਉ॥

ਸਾਧ ਕੀ ਸੋਭਾ ਅਤਿ ਮਸਕੀਨੀ॥ ਸੰਤ ਵਡਾਈ ਹਰਿ ਜਸੁ ਚੀਨੀ॥

ਅਨਦੁ ਸੰਤਨ ਕੈ ਭਗਤਿ ਗੋਵਿੰਦ॥ ਸੂਖੁ ਸੰਤਨ ਕੈ ਬਿਨਸੀ ਚਿੰਦ॥(ਪੰਨਾ ੬੭੬)

ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਪਤਿਤ ਪਾਵਨ, ਧਰਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਿਤਪਾਲਕ, ਸੂਰਮੇ, ਸਭ ਦੇ ਦੁੱਖ-ਦਲਿੱਦਰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਨਾਮ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈਣ ਲਈ ਮਨੁੱਖ-ਮਾਤਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦਿਆਂ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੋ ਵੀ ਜੀਵ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਨਾਮ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਦੁੱਖ-ਦਲਿੱਦਰ ਤੇ ਕਲਹ-ਕਲੇਸ਼ ਨੱਠ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਪਤਿਤ ਪੁਨੀਤ ਗੋਬਿੰਦਹ ਸਰਬ ਦੋਖ ਨਿਵਾਰਣਹ॥

ਸਰਣਿ ਸੂਰ ਭਗਵਾਨਹ ਜਪੰਤਿ ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਹਰਿ ਹਰੇ॥੧॥

ਛਡਿਓ ਹਭੁ ਆਪੁ ਲਗੜੋ ਚਰਣਾ ਪਾਸਿ॥

ਨਠੜੋ ਦੁਖ ਤਾਪੁ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਭੁ ਪੇਖੰਦਿਆ॥੨॥

(ਪੰਨਾ ੭੦੯)

ਨਾਮ ਦੀ ਮਹਿਮਾ, ਵਡਿਆਈ, ਉਸਤਤੀ, ਕੀਰਤੀ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਆਸਰਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਬਚਨਾਂ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਉਦਮੁ ਕਰਿ ਹਰਿ ਜਾਪਣਾ ਵਡਭਾਗੀ ਧਨੁ ਖਾਟਿ॥

ਸੰਤਸੰਗਿ ਹਰਿ ਸਿਮਰਣਾ ਮਲੁ ਜਨਮ ਜਨਮ ਕੀ ਕਾਟਿ॥੧॥

ਮਨ ਮੇਰੇ ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਜਪਿ ਜਾਪੁ॥

ਮਨ ਇਛੇ ਫਲ ਭੁੰਚਿ ਤੂ ਸਭੁ ਚੁਕੈ ਸੋਗੁ ਸੰਤਾਪੁ॥

(ਪੰਨਾ ੪੮)

ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਮਾਲਕ ਦੇ ਜਹਾਨ ਦੀ ਸਿਫਤੋ-ਸਲਾਹ ਕਰਦਿਆਂ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਪਵਿੱਤਰ ਨਾਮ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਇਕ ਵੱਡੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿਦਕ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨਾਮ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਵਸਾਇਆ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਅਨੇਕ ਐਸੀਆਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਹਨ ਕਿ ਐਸੇ ਗਰੀਬ, ਨਿਮਾਣੇ ਤੇ ਸਮਾਜ ਵੱਲੋਂ ਘਿਰਣਾ ਤੇ ਨਫਰਤ ਕਰਨ ਕਾਰਨ ਪਛਾੜੇ ਗਏ, ਦੱਬੇ-ਕੁਚਲੇ ਅਖੌਤੀ ਨੀਵੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਬੰਦਿਆਂ ਨੇ ਜਦੋਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨਾਮ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕੀਤੀ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਜਾਣਿਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਮਾਜ ਵੱਲੋਂ ਘਿਣਤ ਤੇ ਪਛਾੜੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ 'ਭਗਤ-ਭਗਤ' ਕਹਿ ਕੇ ਸੋਭਾ ਹੋਈ ਤੇ ਵਕਤ ਦੇ ਰਾਜੇ-ਮਹਾਰਾਜੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ 'ਤੇ ਝੁਕਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋਏ। ਇਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨਾਮ ਦੀ ਅਨੋਖੀ ਕਰਾਮਾਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਵਰਣਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਸੂਹੀ ਰਾਗ ਅੰਦਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਬਚਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਨੀਚ ਜਾਤਿ ਹਰਿ ਜਪਤਿਆ ਉਤਮ ਪਦਵੀ ਪਾਇ॥

ਪ੍ਰਫੁਹੁ ਬਿਦਰ ਦਾਸੀ ਸੁਤੈ ਕਿਸਨੁ ਉਤਰਿਆ ਘਰਿ ਜਿਸੁ ਜਾਇ॥੧॥

ਹਰਿ ਕੀ ਅਕਥ ਕਥਾ ਸੁਨਹੁ ਜਨ ਭਾਈ

ਜਿਤੁ ਸਹਸਾ ਦੂਖ ਭੂਖ ਸਭ ਲਹਿ ਜਾਇ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥

ਰਵਿਦਾਸੁ ਚਮਾਰੁ ਉਸਤਤਿ ਕਰੇ ਹਰਿ ਕੀਰਤਿ ਨਿਮਖ ਇਕ ਗਾਇ॥

ਪਤਿਤ ਜਾਤਿ ਉਤਮੁ ਭਇਆ ਚਾਰਿ ਵਰਨ ਪਏ ਪਗਿ ਆਇ॥੨॥

ਨਾਮਦੇਅ ਪ੍ਰੀਤਿ ਲਗੀ ਹਰਿ ਸੇਤੀ ਲੋਕੁ ਛੀਪਾ ਕਹੈ ਬੁਲਾਇ॥

ਖੜੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਪਿਠਿ ਦੇ ਛੋਡੇ ਹਰਿ ਨਾਮਦੇਉ ਲੀਆ ਮੁਖਿ ਲਾਇ॥੩॥

ਜਿਤਨੇ ਭਗਤ ਹਰਿ ਸੇਵਕਾ ਮੁਖਿ ਅਠਸਠਿ ਤੀਰਥ ਤਿਨ ਤਿਲਕੁ ਕਢਾਇ॥

ਜਨੁ ਨਾਨਕੁ ਤਿਨ ਕਉ ਅਨਦਿਨੁ ਪਰਸੇ ਜੇ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੇ ਹਰਿ ਰਾਇ॥੪॥੧॥੮॥

(ਪੰਨਾ ੭੩੩)

ਉਪਰੋਕਤ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਤਿੰਨ ਆਮ ਸਾਧਾਰਨ ਤੇ ਅਖੌਤੀ ਪੱਛੜੇ ਵਰਗ ਦੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਭਰੋਸੇ ਤੇ ਸਿਦਕ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕੀਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਦੁਰਯੋਧਨ ਰਾਜੇ ਦੇ ਮਹੱਲਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਦਾਸੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਬਿਦਰ ਦੀ ਝੁੰਗੀ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਕੀਤਾ। ਅਲੂਣਾ ਸਾਗ ਤੇ ਨਿਗੂਣਾ ਖਾਣਾ ਖਾਣ ਨੂੰ ਇਸ ਲਈ ਬਿਹਤਰ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਬਿਦਰ ਮਾਲਕ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਇਕ ਭਗਤ ਸੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪ ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦਿਆਂ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹਰਿ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਕਰਨ ਤੇ ਨਿਮਖ-ਨਿਮਖ ਉਸ ਦੀ ਕੀਰਤੀ ਕਰ ਕੇ, ਗੁਣ ਗਾਉਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਉੱਤਮ ਪਦਵੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਤੇ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ 'ਤੇ ਚਹੁੰ ਵਰਨਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਝੁਕੇ ਅਤੇ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਜੋ ਅਖੌਤੀ ਜਾਤ ਕਰਕੇ ਛੀਬੇ ਕਹੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਦੀ ਹਰਿ ਨਾਲ ਪ੍ਰੀਤ ਲੱਗਣ, ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਜੁੜਨ ਤੇ ਭਗਤੀ-ਭਾਵ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਅੰਦਰ ਵਸਾਉਣ ਕਾਰਨ ਜਦੋਂ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅਖੌਤੀ ਖੱਤਰੀ ਉੱਠ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੇ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਕੀਰਤੀ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਮੰਦਰ ਵਿਚ ਨਾ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਭਗਤ ਜੀ ਮੰਦਰ ਦੇ ਪਿਛਵਾੜੇ ਬਹਿ ਕੇ ਹਰਿ-ਜੱਸ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੇ ਜਿਸ ਦੇ ਕਿ ਉਹ ਸੇਵਕ ਤੇ ਦਾਸ ਸਨ, ਆਪਣੇ ਭਗਤ ਦੀ ਸੋਭਾ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਭਗਤ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਤੇ ਅਭਿਮਾਨੀ ਤੇ ਜਾਤ ਵਰਨ 'ਚ ਲਿੱਬੜੇ ਖੱਤਰੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਵੱਲ ਪਿੱਠ ਕਰ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸੋਭਾ ਨੂੰ ਚਮਕਾਇਆ।

ਇਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਿਆਂ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਭਗਤ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਤੇ ਹਰਨਾਕਸ਼ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦਿਆਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਸ਼ਰੀਕ ਬਣਾਈ ਬੈਠੇ ਹੰਕਾਰੀ, ਅਭਿਮਾਨੀ, ਜ਼ਾਲਮ ਅਤੇ ਅਤਿਆਚਾਰੀ ਹਰਨਾਕਸ਼ ਨੂੰ ਦੁਸ਼ਟ ਕਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਪੁੱਤਰ ਜੋ ਪ੍ਰਭੂ-ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਪਰਪੱਕ ਸੀ, ਨੂੰ ਸੰਤ ਤੇ ਭਗਤ ਕਹਿ ਕੇ ਵਡਿਆਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਥੇ ਵੀ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦਿਆਂ ਅਭਿਮਾਨੀਆਂ ਤੇ ਅਖੌਤੀ ਉੱਚੀ ਜਾਤਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਹੰਕਾਰੀ ਤੇ ਨਿੰਦਕ ਆਖ ਕੇ ਤੇ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਸੰਤ ਭਗਤ ਕਹਿ ਕੇ ਸਤਿਕਾਰਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਬਚਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੁਗਾਂ-ਜੁਗਾਂਤਰਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਆਪਣੇ ਭਗਤ ਦੀ ਪੈਜ ਰੱਖਦਾ ਆਇਆ ਹੈ। ਆਸਾ ਰਾਗ ਵਿਚ ਛੰਦ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਫਰਮਾਨ ਹੈ:

ਹਰਿ ਜੁਗੁ ਜੁਗੁ ਭਗਤ ਉਪਾਇਆ ਪੈਜ ਰਖਦਾ ਆਇਆ ਰਾਮ ਰਾਜੇ॥

ਹਰਣਾਖਸੁ ਦੁਸਟੁ ਹਰਿ ਮਾਰਿਆ ਪ੍ਰਹਲਾਦੁ ਤਰਾਇਆ॥

ਅਹੰਕਾਰੀਆ ਨਿੰਦਕਾ ਪਿਠਿ ਦੇਇ ਨਾਮਦੇਉ ਮੁਖਿ ਲਾਇਆ॥

ਜਨ ਨਾਨਕ ਐਸਾ ਹਰਿ ਸੇਵਿਆ ਅੰਤਿ ਲਏ ਛਡਾਇਆ॥੪॥ (ਪੰਨਾ ੪੫੧)

ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਜੋ ਇਕ ਗਰੀਬ ਤੇ ਪੱਛੜੇ ਹੋਏ ਘਰਾਣੇ ਵਿਚ ਬਨਾਰਸ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਘੁੰਗ ਵੱਸਦੀ ਨਗਰੀ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ; ਜਾਤ-ਅਭਿਮਾਨੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇ ਅਹੰਕਾਰੀਆਂ ਦੀ ਘਿਰਣਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ, ਵੱਡੀ ਸੜਕ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਨਿਵੇਕਲੀ ਝੁੰਗੀ ਵਿਚ ਬੈਠ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਜੁੜ ਗਏ। ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਜੁੱਤੀਆਂ ਗੰਢ ਕੇ ਕਿਰਤ ਵੀ ਕਰਦੇ, ਨਾਮ ਵੀ ਜਪਦੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪ ਉਸ ਦੇ ਸ਼ੁਕਰਾਨੇ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਤੀਤ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਰਬ-ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜਿਸ ਦੀ ਉਹ ਇਕ-ਰਸ ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਮਗਨ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਉਸ ਮਾਲਕ ਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਅਪਾਰ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਹੋਈ।

ਰੱਬੀ ਬੰਦੇ ਰੱਬ ਦਾ ਹੀ ਆਸਰਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ

—ਭਾਈ ਰੇਸ਼ਮ ਸਿੰਘ*

ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਕੋਈ ਗੁਰੂ ਦਾ ਪਿਆਰਾ ਸਿੱਖ ਮਹਾਨ ਸਤਿਗੁਰੂ ਧੰਨ ਧੰਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪਾਵਨ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ 'ਤੇ ਅਮਲ ਕਰਨ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਐਸੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਪਿਆਰੇ ਸਿੱਖ ਦਾ ਇਸ ਦੀਨ-ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਆਸਰਾ ਹੀ ਗੁਰੂ ਆਪ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਾਵਨ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਨ ਅਤੇ ਸੁਣਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਕੋਈ ਪਿਆਰਾ ਸਿੱਖ ਆਪਣੀ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਜੋੜਨ ਦਾ ਯਤਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਐਸਾ ਸਿੱਖ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਾ ਹੋਇਆ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਵੀ ਆਸਰਾ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ। ਐਸੇ ਪਿਆਰੇ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਪਾਵਨ ਗੁਰਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਸਮਝ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਜੋਤ ਰਾਹੀਂ ਪੈਦਾ ਕਰ ਕੇ ਭੇਜਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਹੀ ਜਿੰਨੇ ਸੁਆਸ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇ ਕੇ ਭੇਜੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਦਿਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੁਆਸਾਂ ਦਾ ਹਿਸਾਬ-ਕਿਤਾਬ ਪੂਰਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਉਸ ਦਿਨ ਹੀ ਇਸ ਫਾਨੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਸਦਾ-ਸਦਾ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਕੂਚ ਕਰ ਕੇ ਚਲੇ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਰੱਬੀ ਬੰਦੇ (ਭਗਤ) ਮੌਤ ਦੇ ਖੌਫ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਡਰਦੇ। ਐਸੇ ਗੁਰਸਿੱਖ ਏਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਭੈ-ਭਾਵਨੀ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਨੰਦਮਈ ਬਣਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਥਾਇ ਹੀ ਮਹਾਨ ਸਤਿਗੁਰੂ ਧੰਨ ਧੰਨ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ੧੪ਵੀਂ ਅਸਟਪਦੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪਉੜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪਿਆਰਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਮਾਨੁਖ ਕੀ ਟੇਕ ਬ੍ਰਿਥੀ ਸਭ ਜਾਨੁ॥ ਦੇਵਨ ਕਉ ਏਕੈ ਭਗਵਾਨੁ॥ (ਪੰਨਾ ੨੮੧)

ਮਹਾਨ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਹੇ ਪਿਆਰਿਆ, ਤੂੰ ਏਸ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਆਸਰੇ 'ਤੇ ਨਾ ਰਹੀਂ, ਜਿਸ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਤੈਨੂੰ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੇ ਤੇਰਾ ਰਿਜ਼ਕ ਅਤੇ ਤੇਰੇ ਕਰਮ ਵੀ ਨਾਲ ਹੀ ਲਿਖ ਕੇ ਭੇਜੇ ਹਨ। ਪਿਆਰਿਆ, ਤੂੰ ਆਸਰਾ ਸਿਰਫ ਤੇ ਸਿਰਫ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਹੀ ਰੱਖੀਂ।

ਜਿਸ ਕੈ ਦੀਐ ਰਹੈ ਅਘਾਇ॥ ਬਹੁਰਿ ਨ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਲਾਗੈ ਆਇ॥ (ਪੰਨਾ ੨੮੧)

* # ੨, ਸਰਦਾਰ ਐਵੀਨਿਊ, ਮਜੀਠਾ ਰੋਡ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ: ੯੮੧੫੧-੪੩੫੨੬.

ਪਿਆਰਿਆ, ਤੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਸਦਾ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹੀ ਰਿਹਾ ਕਰ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਰਾਜਿਆਂ ਦਾ ਰਾਜਾ ਹੈ, ਤੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਆਸਰਾ ਬਣਾ ਕੇ ਤਾਂ ਵੇਖ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਤੈਨੂੰ ਸਦਾ-ਸਦਾ ਲਈ ਰਜਾ ਦੇਵੇਗਾ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਆਸਰਾ ਰੱਖਣ ਨਾਲ ਤੇਰੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਦੁਨਿਆਵੀ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾਵਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਣਗੀਆਂ।

ਮਾਰੈ ਰਾਖੈ ਏਕੋ ਆਪਿ॥ ਮਾਨੁਖ ਕੈ ਕਿਛੁ ਨਾਹੀ ਹਾਥਿ॥

ਪਿਆਰਿਆ, ਤੂੰ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਐਵੇਂ ਡਰਦਾ ਹੀ ਨਾ ਫਿਰੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਮਾਰ ਨਾ ਦੇਵੇ! ਯਾਦ ਰੱਖੀ, ਮਰਨ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਸਿਰਫ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਹੀ ਹੈ, ਕੋਈ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਾ ਮਾਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਜਿਵਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੌਤ ਅਤੇ ਜਨਮ ਦੀ ਖੇਡ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਹੱਥ ਵਿਚ ਰੱਖੀ ਹੈ।

ਤਿਸ ਕਾ ਹੁਕਮੁ ਬੂਝਿ ਸੁਖੁ ਹੋਇ॥ ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮੁ ਰਖੁ ਕੰਠਿ ਪਰੋਇ॥

ਪਿਆਰਿਆ, ਜੇ ਤੂੰ ਇਸ ਮਨੁੱਖਾ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਅਤਿ ਸੁਖੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈਂ ਤਾਂ ਸਦਾ-ਸਦਾ ਲਈ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਸਿੱਖ ਲੈ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਨਾਲ ਤੇਰੇ ਆਤਮਿਕ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਸੁਖ ਸਦਾ ਲਈ ਵਰਤਦੇ ਹੀ ਰਹਿਣਗੇ। ਪਿਆਰਿਆ, ਤੂੰ ਮਾਲਾ ਦੇ ਮਣਕੇ ਵਾਂਗੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਅੰਦਰ ਪਰੋ ਲੈ।

ਸਿਮਰਿ ਸਿਮਰਿ ਸਿਮਰਿ ਪ੍ਰਭੁ ਸੋਇ॥ ਨਾਨਕ ਬਿਘਨੁ ਨ ਲਾਗੈ ਕੋਇ॥੧॥

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਫਰਮਾ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਪਿਆਰਿਆ, ਤੂੰ ਹਰ ਵਕਤ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਸਦਾ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਸਿਮਰਦਾ ਹੀ ਰਿਹਾ ਕਰ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਤੇਰੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਅਤੇ ਆਤਮਿਕ ਸੰਕਟ ਸਦਾ-ਸਦਾ ਲਈ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਣਗੇ।

ਵਿਚਿ ਹਉਮੈ ਸੇਵਾ ਥਾਇ ਨ ਪਾਏ

(ਸਫਾ ੭੪ ਦਾ ਬਾਕੀ ਹਿੱਸਾ)

ਵਿਚ ਸਮਰਪਿਤ ਕਰ ਕੇ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਸੇਵਾ ਜਿੱਥੇ ਜੀਵ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਜੋੜਦੀ ਹੈ, ਉਥੇ ਉਸ ਦੀ ਸਿਰਜੀ ਕਾਇਨਾਤ ਦੇ ਹਰ ਜੀਵ ਪ੍ਰਤਿ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਨ ਵੱਲ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਉਹ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਨੂੰ ਉੱਚੀ ਤੇ ਮਿਸਾਲੀ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਸੇਵਾ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਪ੍ਰਭੂ-ਪ੍ਰੇਮ ਵੱਲ ਅਗ੍ਰਸਰ ਹੋਣ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੱਖ ਨਾ ਕੇਵਲ ਆਪ ਤਰਦਾ ਹੈ ਸਗੋਂ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਤਾਰਦਾ ਹੈ।

ਜਰਨੈਲ ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ

—ਡਾ. ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ*

ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ੧੭੯੧ ਈ. ਵਿਚ ਗੁੱਜਰਾਂਵਾਲਾ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਸ. ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਧਰਮ ਕੌਰ ਸੀ। ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸ਼ੁੱਕਰਚਕੀਆ ਮਿਸਲ ਦੇ ਕੁੰਮਦਾਨ ਸਨ। ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਲਈ ਗੁਰਮੁਖੀ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਦਿਆ ਲਈ ਇਕ ਵਿਦਵਾਨ ਸਿੱਖ ਤੇ ਫਾਰਸੀ ਲਈ ਪ੍ਰਬੰਧ ਮੌਲਵੀ ਦੇ ਘਰ ਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸ. ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਉੱਚੇ, ਲੰਮੇ ਤੇ ਤਕੜੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕੱਦ-ਕਾਠ ਤੇ ਸਰੀਰ ਨਰੋਇਆ ਸੀ। ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਜਦੋਂ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ੭ ਕੁ ਸਾਲ ਦਾ ਸੀ, ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਤੋਂ ਕੂਚ ਕਰ ਗਏ।

ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਇੰਨੀ ਵੱਡੀ ਪਦਵੀ 'ਤੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਹੁੰਚੇ? ਬਸੰਤ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦਰਬਾਰ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਉਸ ਦਿਨ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗੱਭਰੂ ਆਪਣੀ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਦਿਖਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ੧੮੬੨ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਬਸੰਤ ਦਰਬਾਰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਲੱਗਿਆ ਤਾਂ ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਵੀ ਪਹੁੰਚੇ ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਘੋੜਸਵਾਰੀ ਤੇ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਕਰਤੱਬ ਤੇਜ਼ੀ ਅਤੇ ਸਿਆਣਪ ਨਾਲ ਕਰਕੇ ਦਿਖਾਏ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਜਵਾਨ ਦੀ ਕਲਾ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਉੱਠ ਕੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਗਲ ਵਿਚ ਕੀਮਤੀ ਕੈਂਠਾ ਪਾਇਆ। ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹਜ਼ੂਰੀ ਖਿਦਮਤਗਾਰ ਵਜੋਂ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਕ ਵਾਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਣ ਗਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ 'ਹਜ਼ੂਰੀ' ਖਿਦਮਤਗਾਰ ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੀ। ਜਿਉਂ ਹੀ ਉਹ ਸ਼ਿਕਾਰਗਾਹ ਵਿਚ ਵੜੇ ਤਾਂ ਅਚਾਨਕ ਇਕ ਤਕੜੇ ਸ਼ੇਰ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਹੱਲਾ ਇੰਨਾ ਇਕਦਮ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਵੀ ਨਾ ਕੱਢ ਸਕਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੋਨਾਂ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ੇਰ ਦੇ ਜਬਾੜੇ ਫੜ ਲਏ ਤੇ ਚੱਕਰ ਦੇ ਕੇ ਸ਼ੇਰ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਸੁੱਟ ਲਿਆ। ਫਿਰ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਕੱਢ ਕੇ ਸ਼ੇਰ ਦੀ ਗਰਦਨ 'ਤੇ ਇਤਨੀ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਵਾਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸ਼ੇਰ ਦੀ ਗਰਦਨ ਵੱਖ ਹੋ ਗਈ। ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ 'ਨਲੂਆ' ਲੱਗ ਗਿਆ। ਮੌਲਾਨਾ ਅਹਿਮਦ ਦੀਨ ਆਪਣੀ ਕਿਤਾਬ 'ਮੁਕੰਮਲ ਤਾਰੀਖ ਕਸ਼ਮੀਰ' ਵਿਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ: 'ਨਲੂਆ ਦੀ ਵਜਹ ਤਸਮੀਆਂ ਤੇ ਮੁਤਲਕ

* # ੮੯੭, ਫੇਜ਼ X, ਮੁਹਾਲੀ।

ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਾ ਨਲ ਜਮਾਨਾ ਕਦੀਮ ਮੇ ਇਕ ਬਹਾਦਰ ਅਰ ਸੁਜਾਹ ਰਾਜਾ ਥਾ। ਲੋਗੋਂ ਨੇ ਉਸ ਕੋ ਨਲ ਸੇ ਨਲੂਆ ਬਣਾ ਦੀਆ। ਨਲੂਆ ਸੇ ਮੁਰਾਦ ਸ਼ੇਰ ਕੋ ਮਾਰਨੇ ਵਾਲਾ ਸ਼ੇਰ ਅਫਗਾਨ ਚੁੰਕਿ ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਉਹ ਮਾਰੇ ਥੇ। ਇਸ ਲੀਏ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਨਲੂਆ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੁਆ। ' ਇਸ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸ਼ੇਰਦਿਲ ਰਜਮੈਂਟ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਆਹਲਾ ਮੁਕੱਰਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ੮੦੦ ਸਵਾਰ ਤੇ ਪੈਦਲ ਉਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਏ ਦਾ ਫੌਜੀ ਜੀਵਨ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਲਿਆਕਤ, ਬਹਾਦਰੀ ਤੇ ਹੌਸਲੇ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਨੂੰ ਕਸੂਰ, ਮੁਲਤਾਨ, ਬਹਾਵਲਪੁਰ, ਮਿੱਠਾ ਟਿਵਾਣਾ ਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਤਕ ਫੈਲਾਇਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਬਣ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਂ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਚੱਲ ਪਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਨੇ ਮੁਗ਼ਰੇ, ਮਾਘਲੀ, ਡੇਰਾ ਜਾਤ, ਹਜਾਰਾ, ਨੌਸ਼ਹਿਰਾ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਜਿੱਤ ਕੇ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਵਿਚ ਮਿਲਾਇਆ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਗਾਖੜਾਂ ਨੇ ਸਿਰ ਚੁੱਕਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਨੂੰ ਵੀ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ ਨਿਤਨੇਮ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਦਾ ਜੀਵਨ ਉੱਚ ਦਰਜੇ ਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਉਸ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਵੀ ਸਿਫਤਾਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਦੇ ਵਿਚ ਹੰਕਾਰ ਦਾ ਮਾਦਾ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਨੇ ਕਿਤਨੀ ਵੱਡੀ ਪਦਵੀ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਉੱਚੇ ਚਰਿੱਤਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਚਮਕ ਸੀ। ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਜਲਾਲ ਸੀ। ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਸੂਰਮੇ ਵੀ ਉਸ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਅੱਖ ਨਾਲ ਅੱਖ ਮਿਲਾ ਕੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ। ਉਹ ਇਨਸਾਫ਼ਪਸੰਦ ਹਾਕਮ ਸੀ, ਪਰ ਬੇਤਰਸ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮਿ. ਕੇ.ਐਮ. ਪਾਨੀਕਰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਸਿੱਖ ਜਰਨੈਲਾਂ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸ਼ਰੀਫ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਬਹਾਦਰ ਜਰਨੈਲ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਜੀਵਨ ਭਲਾ ਮਾਨਸ, ਵਰਆਸਤਾ ਤੇ ਨਿਡਰਤਾ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਸੀ।' ਪੰਡਿਤ ਸ਼ਿਵ ਨਰੈਣ ਦੇ ਲਿਖਣ ਅਨੁਸਾਰ, 'ਸਰਦਾਰ ਨਲੂਆ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੂਰਮਾ ਤੇ ਸਿਆਣਾ ਸਰਦਾਰ ਸੀ। ਜਿੱਥੇ ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ ਤਲਵਾਰ ਦਾ ਧਨੀ, ਘੋੜ ਸਵਾਰੀ ਦਾ ਮਾਲਕ ਸੀ, ਉਥੇ ਉਹ ਨਵੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਦੇ ਡਿਜ਼ਾਇਨਾਂ, ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਡਲ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਵੀ ਮਾਹਰ ਸੀ।' ਹਰੀਪੁਰ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਬਣਵਾਈਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਸੀ। ਕਿਸ਼ਨਗੜ੍ਹ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਬਣਤਰ ਤੇ ਚੋਣ ਇਕ ਉੱਚਕੋਟੀ ਦਾ ਸਬੂਤ ਸੀ। ਗੁਜਰਾਂਵਾਲੇ ਦੀ ਬਾਰਾਂਦਰੀ ਤੇ ਬਾਗ ਬਹੁਤ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਵੀ ਬਹੁਪੱਖੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਸੀ। ਇਹ ਬਹਾਦਰ ਜਰਨੈਲ ੩੦ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੮੩੭ ਈ. ਨੂੰ ਪ੍ਰਲੋਕ ਸਿਧਾਰ ਗਿਆ।

ਪੁਸਤਕ ਰੀਵਿਊ

ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਨਾਂ: ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ (੧੯੨੦-੧੯੪੭ ਈ.) ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ
ਲੇਖਕ ਦਾ ਨਾਂ : ਸ. ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਠੀਕਰੀਵਾਲਾ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ : ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਬੋਰਡ ਜੀਵਨ ਸ਼ਹੀਦ ਸ. ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਠੀਕਰੀਵਾਲਾ (ਬਰਨਾਲਾ)

ਸਫੇ : ੧੧੨

ਕੀਮਤ : ਪੇਪਰ ਬੈਕ ੪੦ ਰੁਪਏ।

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ (ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ) ਲੇਖਕ ਸ. ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਠੀਕਰੀਵਾਲਾ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖੀ ਪੁਸਤਕ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਤਿਅੰਤ ਸੰਖੇਪ ਤੇ ਤੱਤਸਾਰੀ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਇਸ ਸੁਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੰਗਠਨ ਜਾਂ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ, ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਉਣ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਵਿਭਿੰਨ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀਆਂ, ਇਸ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਬਹੁਪ੍ਰਕਾਰੀ ਅਮਲਾਂ ਜਾਂ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਦਾ ਸਟੀਕ ਮਿਤੀਬੱਧ ਵਿਵਰਣ ਦੇਣ ਦਾ ਸਫਲ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਕੁੱਲ ਤੇਰ੍ਹਾਂ ਕਾਂਡਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਬਹੁਤੇ ਕਾਂਡਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੋਂ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਦੋ-ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ-ਤਿੰਨ ਉਪਭਾਗਾਂ 'ਚ ਵੀ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਆਮ ਕਰਕੇ ਇੱਕੋ ਕਾਲ-ਖੰਡ 'ਚ ਵਿਭਿੰਨ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਨਿਖੇੜ ਕੇ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਨ ਹਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਦਾ ਗੁਣ ਵਧੇਰੇ ਉੱਘੜ ਕੇ ਸੰਚਾਰਤ ਹੋ ਸਕਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੁਆਰਾ ਵਾਸਤਵਿਕ ਵਜੂਦ ਧਾਰਨ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾ ਵਿਆਪਕ ਵਿਵਰਣ ਪਹਿਲੇ ਪੰਜ ਕਾਂਡਾਂ ਵਿਚ ਦੇਣ ਉਪਰੰਤ 'ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਮੁੱਢ' ਛੇਵੇਂ ਕਾਂਡ ਵਿਚ ਦੇ ਕੇ ਲੇਖਕ ਨੇ ਇਸ ਦਲ ਦਾ ਆਧਾਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੁਆਰਾ ਸਥਾਪਤ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਹੀ ਸਵੀਕਾਰਿਆ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਿਆ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਕਾਂਡ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ਾਂ ਭਰੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਿਛੋਕੜ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਦਸ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਅਦੁੱਤੀ ਦੇਣ ਨੂੰ ਵਾਸਤਵਿਕ ਰੂਪ 'ਚ ਦਰਸਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਉੱਤਰ ਗੁਰੂ-ਕਾਲ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਰਾਜ-ਕਾਲ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਾ ਸਮਾਂ, ਨਾਮਧਾਰੀ ਲਹਿਰ, ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ, ਪੰਜਾਬ 'ਚ ਚੱਲੇ ਕਿਸਾਨ ਅੰਦੋਲਨ, ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਤੇ ਆਮ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਚਲਾਈ ਗਦਰ ਲਹਿਰ, ਸਾਕਾ ਬਜਬਜ ਘਾਟ (ਕਲਕੱਤਾ), ਸਾਕਾ ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲਾ ਬਾਗ ਦਾ ਮਿਤੀਬੱਧ ਵੇਰਵਿਆਂ ਸਹਿਤ ਵਿਵਰਣ ਦਿੰਦਿਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਵੀ ਲੋੜੀਂਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਮੋਰਚਾ, ਸਾਕਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਤਰਨਤਾਰਨ ਸਾਹਿਬ, ਸਾਕਾ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ, ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਕੁੰਜੀਆਂ ਦਾ ਮੋਰਚਾ, ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦਾ ਮੋਰਚਾ, ਸਾਕਾ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ, ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ, ਜੈਤੋ ਦਾ ਮੋਰਚਾ,

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਮਹਾਰਾਜੇ ਪਟਿਆਲੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸੰਘਰਸ਼, ਕੌਮੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਆਦਿ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ, ੧੯੨੫ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਸਬੰਧੀ ਵਿਵਰਣ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਕੁਝ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦ ਸਬੰਧੀ ਵਿਚਾਰ ਅੰਕਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਥਾਹ ਸੰਘਰਸ਼ ਭਰਪੂਰ ਇਤਿਹਾਸ ਦਰਸਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਰਤਮਾਨ 'ਚ ਆਪਣੇ ਖੁੱਸ ਰਹੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਆਰਥਕ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਹੱਕਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਚੇਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਲੇਖਕ ਦੀ ਕੁੱਜੇ ਵਿਚ ਸਮੁੰਦਰ ਬੰਦ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸੰਖੇਪ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਸਮਰੱਥਾ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਉਪਰਾਲਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਧੀਆ ਹੈ ਪਰ ਹੋਰ ਵੀ ਚੰਗਾ ਹੁੰਦਾ ਜੇਕਰ ਇਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਪਾਵਨ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਸ਼ੁੱਧ ਰੂਪ 'ਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਇਹ ਕਿਸੇ ਸਿਖਿਅਤ ਪਰੂਫ ਰੀਡਰ ਦੀ ਛੋਹ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੀ।

—ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਿਮਾਣਾ

ਸਹਾਇਕ ਸੰਪਾਦਕ

ਜਾਗ ਲੇਹੁ ਰੇ ਮਨਾ

(ਸਫ਼ਾ ੬੯ ਦਾ ਬਾਕੀ ਹਿੱਸਾ)

ਅਗਵਾਈ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਅਕਲੀ ਸਾਹਿਬੁ ਸੇਵੀਐ ਅਕਲੀ ਪਾਈਐ ਮਾਨੁ॥

ਅਕਲੀ ਪੜ੍ਹਿ ਕੈ ਬੁਝੀਐ ਅਕਲੀ ਕੀਚੈ ਦਾਨੁ॥

(ਪੰਨਾ ੧੨੪੫)

ਸਾਨੂੰ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜੁੜਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਕਮਾਈ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਰੂਪ ਹੋ ਸਕੀਏ ਅਤੇ ਆਵਾਗਵਣ ਦੇ ਚੱਕਰ ਤੋਂ ਬਚ ਸਕੀਏ। ਪਰ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਛੱਡ ਕੇ ਹੋਰਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਜਿਨੀ ਨਾਮੁ ਵਿਸਾਰਿਆ ਬਹੁ ਕਰਮ ਕਮਾਵਹਿ ਹੋਰਿ॥

ਨਾਨਕ ਜਮ ਪੁਰਿ ਬਧੇ ਮਾਰੀਅਹਿ ਜਿਉ ਸੰਨੀ ਉਪਰਿ ਚੋਰ॥

(ਪੰਨਾ ੧੨੪੭)

ਜੇਕਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਿਯਮ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਜੀਵਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਅਨੰਦ ਹੀ ਅਨੰਦ ਹੈ ਅਤੇ ਜਨਮ-ਮਰਨ ਦਾ ਡਰ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਗੁਰ ਕਾ ਕਹਿਆ ਜੇ ਕਰੇ ਸੁਖੀ ਹੂ ਸੁਖੁ ਸਾਰੁ॥

ਗੁਰ ਕੀ ਕਰਣੀ ਭਉ ਕਟੀਐ ਨਾਨਕ ਪਾਵਹਿ ਪਾਰੁ॥

(ਪੰਨਾ ੧੨੪੮)

ਆਉ ਪ੍ਰਣ ਕਰੀਏ, ਸਭ ਕੁਝ ਤਿਆਗ ਕੇ ਉਸ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਾਲ ਸਹੀ ਰਿਸ਼ਤਾ ਜੋੜੀਏ। ਸੱਚੇ ਦਿਲੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਨਿਰਮਲ ਸਿਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਉਸ 'ਤੇ ਅਮਲ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਮਨੁੱਖ-ਜਨਮ ਸਫਲ ਕਰੀਏ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਨਜ਼ਰੀਆ

—ਡਾ. ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ*

ਬਰਟ ਰੰਡ ਰਸਲ ਅਜੋਕੇ ਯੁਗ ਦਾ ਰੌਸ਼ਨ ਦਿਮਾਗ਼ ਚਿੰਤਕ ਹੈ। ਮਿ. ਸਟੀਫਨ ਹਾਕਿੰਗ ਨੇ ਉਸ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਇਕ ਦਿਲਚਸਪ ਘਟਨਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਿ. ਰਸਲ ਨੇ ਇਕ ਭਾਸ਼ਣ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਸ਼੍ਰੋਤਿਆਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸਾਡੀ ਧਰਤੀ ਸੂਰਜ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦੀ ਹੈ। ਸੂਰਜ ਗਲੈਕਸੀ ਦੇ ਕੇਂਦਰ-ਬਿੰਦੂ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦਾ ਹੈ। ਗਲੈਕਸੀ ਸਿਤਾਰਿਆਂ ਦਾ ਇਕ ਅਤਿ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸਮੂਹ ਹੈ। ...ਭਾਸ਼ਣ ਮੁੱਕਾ ਤਾਂ ਭਾਸ਼ਣ-ਹਾਲ ਦੇ ਇਕ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਬਜ਼ੁਰਗ ਬੀਬੀ ਉੱਠੀ ਤੇ ਬੋਲੀ— ਜੇ ਕੁਝ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਹੈ, ਸਭ ਬਕਵਾਸ ਹੈ। ਇਹ ਧਰਤੀ ਅਸਲੋਂ ਚਪਟੀ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਕੱਛੂ ਦੀ ਪਿੱਠ ਉੱਤੇ ਖਲੋਤੀ ਹੈ। ਰਸਲ ਮੁਸਕਰਾਇਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਮੋੜਵਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ, ‘ਬੀਬੀ ਜੀ, ਇਹ ਵੱਡਾ ਕੱਛੂ ਆਪ ਕਾਹਦੇ ਉੱਤੇ ਖਲੋਤਾ ਹੈ?’ ਬੁਜ਼ੁਰਗ ਔਰਤ ਦਾ ਉੱਤਰ ਸੀ, ‘ਬੜੇ ਚੁਸਤ ਹੋ ਤੁਸੀਂ। ਖਾਸੇ ਚਲਾਕ। ਬਸ ਕੱਛੂ ਥੱਲੇ ਹੋਰ ਕੱਛੂ। ਇਹੀ ਸਿਲਸਿਲਾ ਹੈ ਅਖੀਰ ਤਕ।’ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਉੱਤਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਦੀਆਂ ਪਹਿਲੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਨਜ਼ਰੀਏ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਫਰਕ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਉੱਤਰ ਨੂੰ ਆਪੇ ਕਲਪਿਤ ਕੀਤਾ ਤੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਆਪੇ ਹੀ ਰੱਦ ਕੀਤੀਆਂ। ਦੂਜੀ ਗੱਲ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਕੀਤੀ ਕਿ ਕੱਛੂ ਦੀ ਥਾਂ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਧੌਲੇ ਬਲਦ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੇ ਸਿੰਗਾਂ ਉੱਤੇ ਚੁੱਕਣ ਦੀ ਭਾਰਤੀ ਮਿਥ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਪਣੇ ਸੰਵਾਦ ਵਿਚ ਕੀਤਾ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਨਜ਼ਰੀਆ ਸੱਚਮੁਚ ਹੀ ਵਿਗਿਆਨਕ ਸੀ। ਜੀਵ, ਜਗਤ, ਧਰਤ, ਆਕਾਸ਼, ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ, ਜਗਤ ਦੀ ਉਤਪਤੀ, ਪਰਲੋ, ਵਿਸਤਾਰ, ਹੁਕਮ— ਕਿਸੇ ਵੀ ਪਹਿਲੂ ਤੋਂ ਵੇਖੀਏ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਜੋਕੇ ਯੁੱਗ ਦੇ ਧੁਰੰਧਰ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਦੇ ਜਟਿਲ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਸਟੀਕ ਉੱਤਰ ਦੇਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਨਜ਼ਰੀਆ ਆਪਣੇ ਹਰ ਵਿਸਤਾਰ ਵਿਚ ਵਿਗਿਆਨਕ ਹੈ। ਇਹ ਹੀ ਉਹ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਇਕ ਨਵ-ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਖਾਸੇ ਵਿਸਤਾਰ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਲੇਖਕ ਹੈ ਡਾ. ਦਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਨਾਮ ਹੈ : ‘ਸਾਇੰਟਿਫਿਕ

* ਸਾਬਕਾ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਤੇ ਡੀਨ ਅਕਾਦਮਿਕ ਮਾਮਲੇ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀ. ਪਟਿਆਲਾ।

੨, ਗਲੀ ਨੰ: ੯, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਗਰ, ਪਟਿਆਲਾ।

ਵਿਯਨ ਆਫ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ'। ਗੁਰਬਾਣੀ, ਗੁਰਮਤਿ ਤੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਨਾਲ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਕਰਵਾਉਣੀ ਮੈਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਕੀ ਹੈ? ਕਿਸ ਨੇ, ਕਦੋਂ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਇਸ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ? ਕੀ ਇਹ ਕਦੇ ਖਤਮ ਵੀ ਹੋਵੇਗਾ? ਰੱਬ ਕੀ ਹੈ? ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਕੀ ਹੈ? ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮੂਲ ਅਤੇ ਉਦੇਸ਼ ਕੀ ਹੈ? ਕੀ ਮੌਤ ਉਪਰੰਤ ਵੀ ਸਾਡੇ ਲਈ ਕੋਈ ਜੀਵਨ ਹੈ? ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਅੱਜ ਆਮ ਪੁੱਛੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਉੱਤਰ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਡਾ. ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਤਾਰ ਕੇ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਉੱਤਰ ਤਰਕਪੂਰਨ, ਵਿਗਿਆਨਕ, ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੇ ਵਿਲੱਖਣ ਹਨ। ਵਿਗਿਆਨਕ ਤੱਥ ਅਤੇ ਅਵਲੋਕਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕਿਤੇ ਵੀ ਟਕਰਾਅ ਨਹੀਂ ਸਿਰਜਦੇ। ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੇ ਜਨਮ ਤੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਸਿਧਾਂਤ ਸਮੇਂ/ਸਥਾਨ ਯਥਾਰਥ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਜਿਸ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਨਾਲ ਅੰਕਿਤ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਲੇਖਕ ਨੇ ਵਿਸਤਾਰ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਅਜੋਕੇ ਤੇ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਵਿਗਿਆਨ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਰਹੱਸ ਦੇ ਸੂਖਮ ਰਹੱਸ ਸਮਝਣ ਲਈ ਨਵੀਆਂ ਅੰਤਰ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਆਂ ਮਿਲ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

ਰੱਬ, ਰੂਹ, ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ, ਜੀਵ, ਜਗਤ, ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ, ਪੁਨਰ ਜਨਮ, ਸਿਰਜਨਾ, ਵਿਨਾਸ਼ ਬਾਰੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਵਿਗਿਆਨਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣਾਤਮਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਬੜੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਤੇ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਯੋਗ ਵਿਸਤਾਰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੱਛੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਅਨੁਭਵ, ਅੰਤਰ-ਬੋਧ ਤੇ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਕਿਸਮ ਦੀ ਵਿਕਸਿਤ ਚੇਤਨਾ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੈ ਜੋ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਤੋਂ ਪਾਰ ਦੀ ਹਾਥ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਸਮੇਂ/ਸਥਾਨ ਤੋਂ ਪਾਰ ਵੇਖਣ, ਸਮਝਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਚਿਰਾਂ ਤੋਂ ਸਥਾਪਤ ਦੰਤ-ਕਥਾਵਾਂ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਵਿਚ ਪਏ ਵਿਰੋਧਾਂ ਅਤੇ ਕੱਚ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੰਨ-ਤੋੜ ਕੇ ਆਪਣੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਨੂੰ ਸਥਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਨਜ਼ਰੀਆ ਯਥਾਰਥਕ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਮਨੁੱਖਵਾਦੀ ਵੀ। ਸਤਿ ਸਾਰੇ ਪਸਾਰੇ ਦਾ ਮੂਲ ਹੈ। ਇਹ ਹੀ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੀ ਮੂਲ ਊਰਜਾ ਹੈ ਜੋ ਜੋਤਿ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੈ। ਉਹ ਜੋਤਿ ਜੋ ਹਰ ਕਿਸੇ ਅੰਦਰ ਹੈ। ਬੁਲਬੁਲੇ ਵਾਂਗ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਬਣਦੇ ਬਿਨਸਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ, ਉਸੇ ਵਿੱਚੋਂ ਉਗਮ ਕੇ ਉਸੇ ਵਿਚ ਸਮਾ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਹੀ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਹੋਂਦ ਦਾ ਸੰਚਾਲਕ ਹੈ। ਹਰ ਗਤੀਵਿਧੀ ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਉਸ ਦੇ ਇੱਕੋ ਹੁਕਮ ਨਾਲ, ਇੱਕੋ ਬੋਲੀ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਇਕ ਵਾਰ ਨਹੀਂ, ਵਾਰ-ਵਾਰ ਇਹ ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਬਿਨਸਦਾ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਕਦੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨੀ, ਇਸ ਦੇ ਵਿਸਤਾਰਾਂ ਨੂੰ ਅਕਲ

ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ। ਕੁਝ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ। ਜਗਤ ਤੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦਾ ਹਰ ਵਰਤਾਰਾ ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਨੇਮਾਂ ਵਿਚ ਬੱਝਾ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਕੁਝ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਸਿਰਜਕ ਉਹ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਹੈ। ਉਹੀ ਪਹਿਲਾ ਤੇ ਅੰਤਿਮ ਸਤਿ ਹੈ। ਉਹ ਸਦੀਵੀ ਤੇ ਅਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਮੇਂ, ਸਥਾਨ, ਬੁੱਧੀ, ਵਿਸਤਾਰ, ਗੁਣ, ਸਮਰੱਥਾ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਦੀ ਹੋਂਦ, ਕਿਰਪਾ, ਹੁਕਮ ਤੇ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਉਸ ਦੇ ਨਾਮ/ਹੋਂਦ/ਹਸਤੀ ਪ੍ਰਤੀ ਪ੍ਰੇਮ ਭਰੇ ਚਿੰਤਨ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੈ।

ਡਾ. ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਊਰਜਾ, ਜੋਤਿ, ਨਾਦ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਰਹੱਸਾਂ ਤੋਂ ਪਰਦਾ ਉਠਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਨਿਜ਼ਾਮ ਦੀ ਹੁਕਮ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਵਿਆਖਿਆ ਵੱਲ ਵੀ ਲੇਖਕ ਸਾਡਾ ਧਿਆਨ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਲਈ ਅੰਤਰ-ਅਨੁਸ਼ਾਸਨੀ ਯੋਗਤਾ ਵਾਲੇ ਸੂਖਮ-ਬੁੱਧ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਹਉਮੈ, ਮਾਇਆ, ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ, ਜੀਵਨ, ਮੌਤ, ਆਤਮਾ, ਪੁਨਰ ਜਨਮ ਤੇ ਮੁਕਤੀ ਜਿਹੇ ਸੂਖਮ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਬਾਰੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਨਜ਼ਰੀਆ ਵਿਗਿਆਨਕ ਸੋਚ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੈ। ਕਿਰਤ, ਗੁਣ, ਨੈਤਿਕਤਾ, ਸੇਵਾ, ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਰਮਸ਼ੀਲ ਸਮਾਜਕ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਦਾ ਰਾਹ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਦੇਸ਼/ਕਾਲ ਦੀ ਹਰ ਗਤੀਵਿਧੀ ਨੂੰ ਰੱਬੀ ਹੁਕਮ ਦੇ ਵਿਧਾਨ ਵਿਚ ਵੇਖਣ/ਸਮਝਣ ਦੀ ਗੱਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਤੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੇ ਦੈਵੀ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਕਮਾਲ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਤੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਨੇਮ ਦਾ ਤਸੱਵਰ ਅਜੋਕਾ ਵਿਗਿਆਨ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਦੈਵੀ ਜੋਤਿ ਤੇ ਊਰਜਾ ਦੇ ਅਮੁੱਕ ਮੂਲ ਸ੍ਰੋਤ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਲੇਖਕ ਨੇ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਪਦਾਰਥ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਬਲਾਂ ਦੇ ਸੰਗਠਨ, ਤਰਤੀਬ ਤੇ ਅਨਿਕਮੁਖੀ ਵਿਸਤਾਰ ਦੇ ਸੂਖਮ ਸੰਕੇਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਹਨ। ਧਰਤੀਆਂ, ਤਾਰਿਆਂ, ਸੂਰਜਾਂ, ਖੰਡਾਂ, ਬ੍ਰਹਿਮੰਡਾਂ, ਲੋਆਂ, ਆਕਾਰਾਂ, ਖਾਣੀਆਂ, ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਹਰ ਗਿਣਤੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਵਿਸਤਾਰ ਜਿਸ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਹੈਰਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਅੱਜ ਵਿਗਿਆਨੀ ਪਦਾਰਥ ਤੇ ਊਰਜਾ ਦੇ ਸਥੂਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੂਖਮ ਸਰੂਪ ਦੇ ਵਿਸਤਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਰਹੇ ਹਨ। ਊਰਜਾ ਤੇ ਪਦਾਰਥ ਦੇ ਪਰਸਪਰ ਤੇ ਅੰਤਰ-ਸੰਬੰਧਿਤ ਪਰਿਵਰਤਨਾਂ ਦੇ ਰਹੱਸ ਜਾਣਨ ਵੱਲ ਰੁਚਿਤ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਿਰਜਨਾ ਤੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਭੇਦਾਂ ਤੋਂ ਪਰਦਾ ਉਠਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਸੁੰਨ ਤੋਂ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੇ ਪਸਾਰੇ ਦਾ ਸੱਚ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅੰਤਿਮ ਸੱਚ, ਅੰਤਿਮ ਯਥਾਰਥ, ਅੰਤਿਮ ਸੀਮਾ ਦੇ ਸੰਕਲਪਾਂ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਚਿੰਨ੍ਹ ਲੱਗ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ

ਸਾਰੇ ਕੁਝ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਨਜ਼ਰੀਏ ਬਾਰੇ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਡਾ. ਦਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਉਸ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਟੁਕਾਂ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਤੇ ਵਿਗਿਆਨ ਦੋਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ, ਕਿਸੇ ਇਕ ਵਿਚ ਜਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਰਤਾ ਵੀ ਰੁਚੀ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਪਾਠਕਾਂ ਲਈ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਪਾਠ ਨਵੇਂ ਅਨੁਭਵ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਕਰੇਗਾ। ■

ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਸਜਾਇਆ

—ਗਿਆਨੀ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਜਾਚਕ *

ਅੱਜ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ, ਫੜ ਤਲਵਾਰ ਜੀ,
ਮੁਖੋਂ ਕਹਿੰਦੇ ਬਚਨ ਅਲਾਅ, ਉੱਠੋ ਸਾਨੂੰ ਸੀਸ ਦਾ ਹੈ ਚਾਅ।

ਵਾਲੀ ਦੋ ਜਹਾਨ ਦੇ ਮੇਰੇ, ਫੜ ਚੰਡੀ ਦਿਖਲਾਂਦੇ,
ਵੇਂਹਦੇ ਪਏ ਸੀ ਜਿਹੜੇ ਉਹ ਤਾਂ, ਦਿਲ 'ਚੋਂ ਡੋਲੀ ਜਾਂਦੇ।
ਆਵੇ ਉਹੀ ਮੇਰੇ ਕੋਲ, ਜਿਉਣ ਦੀ ਨਾ ਜੀਹਨੂੰ ਲੋੜ,
ਪਿਆਸ ਦੇਵੇ ਤੇਗ ਦੀ ਬੁਝਾ, ਉੱਠੋ ਸਾਨੂੰ ਸੀਸ ਦਾ ਹੈ ਚਾਅ।

ਸੁਣਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਉਹ ਤਾਂ ਸਾਰੇ, ਨੀਵੀਆਂ ਪਾਈ ਜਾਂਦੇ,
ਕੁਝ-ਕੁਝ ਵਿੱਚੋਂ ਚੁੱਪ-ਚੁਪੀਤੇ, ਮਾਤਾ ਜੀ ਤਾਈਂ ਆਂਹਦੇ।
ਸੁਣੋ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ, ਅੱਖੀਂ ਆਏ ਵੇਖ ਜੀ,
ਹੱਥ ਨੰਗੀ ਤਲਵਾਰ ਆ, ਉੱਠੋ ਸਾਨੂੰ ਸੀਸ ਦਾ ਹੈ ਚਾਅ।

ਦਇਆ, ਧਰਮ ਤੇ ਹਿੰਮਤ ਰਾਏ, ਫਿਰ ਵਾਰੋ-ਵਾਰੀ ਆਏ,
ਮੋਹਕਮ ਚੰਦ ਤੇ ਸਾਹਿਬ ਚੰਦ, ਸਿਰ ਲੇਖੇ ਵਤਨਾਂ ਲਾਏ,
ਇਕ ਵਾਰੀ ਮਾਰ ਕੇ, ਡੁੱਬੇ ਬੇੜੇ ਤਾਰ ਕੇ,
ਫਿਰ ਦਿੱਤੇ ਸਿੰਘ ਸੀ ਸਜਾਅ, ਉੱਠੋ ਸਾਨੂੰ ਸੀਸ ਦਾ ਹੈ ਚਾਅ।

ਇਸ ਕੌਤਕ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ, ਫਿਰ ਤਾਂ ਸਭ ਸਲਾਹਾਂ ਕਰਦੇ,
ਵੇਖੇ ਸਾਡੀ ਕਿਸਮਤ ਮਾੜੀ, ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਐਵੇਂ ਡਰ ਗਏ,
ਕੀਤੇ ਸੀ ਤਿਆਰ ਬਾਟੇ, ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਪਾਏ ਪਤਾਸੇ,
ਦਿੱਤਾ ਸਭ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਛਕਾ, ਉੱਠੋ ਸਾਨੂੰ ਸੀਸ ਦਾ ਹੈ ਚਾਅ।

ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਰੇ ਵਾਲੀ ਸਤਿਗੁਰ, ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਸਜਾਇਆ,
ਪੰਜ-ਪੰਜ ਚੁਲੇ ਸੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੇ ਕੇ, ਗਿੱਦੜੋਂ ਸ਼ੇਰ ਬਣਾਇਆ,
ਕੀਤਾ ਜਨਮ ਸੀ ਸੁਹੇਲਾ, ਬਣਿਆ ਗੁਰੂ ਆਪ ਚੇਲਾ,
ਲਈਏ 'ਜਾਚਕ' ਭੁੱਲਾਂ ਬਖਸ਼ਾ, ਉੱਠੋ ਸਾਨੂੰ ਸੀਸ ਦਾ ਹੈ ਚਾਅ।

* ਪਿੰਡ ਤੇ ਡਾਕ: ਇੱਬਨ ਕਲਾਂ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਵਿਸਾਖੀ ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ

—ਡਾ. ਸੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ*

ਵਿਸਾਖੀ ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ
ਅਨੰਦਪੁਰ ਨੂੰ ਜਾਣ ਦਾ।
ਨਵੀਆਂ ਜੁਗਤੀਆਂ ਮੁਕਤੀਆਂ
ਦਾਤਾਂ ਦੌਲਤਾਂ ਮਹਾਨ
ਦਾਤਾਰ ਦੀ ਚਰਨ ਧੂੜ ਪਾਉਣ ਦਾ।

ਵਿਸਾਖੀ ਮਰਮ ਹੈ
ਪੁਰਖਿਆਂ ਚਿੱਤ ਵਸਾਉਣ ਦਾ।
ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਸਾਜਨਾ
ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਸਿਰਜਣਾ
ਰਾਹ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਅਪਣਾਉਣ ਦਾ।

ਵਿਸਾਖੀ ਕਰਮ ਹੈ
ਮਿਹਰਵਾਨ ਮਿਹਰ ਹੈ
ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀਓ ਨੂੰ
ਸਾਹ-ਸਾਹ ਸਿਰ ਨਿਵਾਉਣ ਦਾ।
ਜੀਵਨ-ਜੁਗਤ ਅਦੁੱਤੜੀ
ਸਿਰ ਆਪਣਾ ਪਰਨਾਉਣ ਦਾ।

ਵਿਸਾਖੀ ਆਹਰ ਹੈ
ਸਾਬਰ ਸਬੂਗੀ ਬੀਰਤਾ
ਕੌਮ ਲੇਖੇ ਲਾਉਣ ਦਾ
ਸਜੀਲਾ ਰੰਗ ਬਸੰਤੜਾ
ਕੇਸਰੀਆ ਲਹਿਰਾਉਣ ਦਾ।

* ਪੱਤਣ ਵਾਲੀ ਸੜਕ, ਪੁਰਾਣਾ ਸ਼ਾਲਾ, ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ। ਮੋ: ੯੪੧੭੧-੭੫੮੪੬

ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਹੇਠ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਹੋਲੇ ਮਹੱਲੇ ਮੌਕੇ ਮਹਾਨ ਖ਼ੂਨਦਾਨ ਕੈਂਪ

ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ (੧੦ ਮਾਰਚ): ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਛਤਰ-ਛਾਇਆ ਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਹੇਠ ਹੋਲੇ-ਮਹੱਲੇ ਮੌਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਨਿਵੇਕਲਾ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰੀ ਮਹਾਨ ਖ਼ੂਨਦਾਨ ਕੈਂਪ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਖ਼ੂਨਦਾਨ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਇਕ ਦਿਨ ਵਿਚ ਖ਼ੂਨਦਾਨ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਕੈਂਪ ਦਾ ਨਾਂਅ ਗਿਨੀਜ਼ ਬੁਕ ਆਫ ਵਰਲਡ ਰਿਕਾਰਡ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਖ਼ੂਨਦਾਨ ਕੈਂਪ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਥੇ. ਗਿਆਨੀ ਤਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਜੈਕਾਰਿਆਂ ਦੀ ਗੂੰਜ ਵਿਚ ਹੋਈ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਖ਼ੂਨਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੰਜ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤਾਂ ਵਿਚ ਜਥੇ. ਗਿਆਨੀ ਤਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਦਮਦਮੀ ਟਕਸਾਲ ਦੇ ਮੁਖੀ ਬਾਬਾ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ, ਸ. ਕਿਰਨਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਜਥੇ. ਪ੍ਰੋ. ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸ. ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਆ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਕੈਂਪ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸੁਚੱਜੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਖ਼ੂਨਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਰੇ ਪੰਡਾਲ ਨੂੰ ੧੪ ਸੈਕਟਰਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਸੀ। ਹਰੇਕ ਸੈਕਟਰ ਵਿਚ ਖ਼ੂਨਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ

੪੮-੪੯ ਬੈੱਡ ਲਗਾਏ ਗਏ ਸਨ। ਖ਼ੂਨ ਲੈਣ ਲਈ ੧੦੦ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਡਾਕਟਰ ਤੇ ੩੦੦੦ ਪੈਰਾ-ਮੈਡੀਕਲ ਸਟਾਫ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਖ਼ੂਨਦਾਨ ਕੈਂਪ ਦੇ ਸਰਪ੍ਰਸਤ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੱਡੀ ਜਿਥੇ ਨਾਗਪੁਰ ਤੋਂ ੧੫੦੦ ਦਾਨੀ ਲੈ ਕੇ ਪੁੱਜੀ ਸੀ, ਉਥੇ ਉਤਰਾਖੰਡ ਤੋਂ ੨੩, ਰਾਜਸਥਾਨ ਤੋਂ ੩੦, ਜੰਮੂ-ਕਸ਼ਮੀਰ ਤੋਂ ੨੦, ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ੩੫, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ੭੦, ਲੁਧਿਆਣਾ ਤੋਂ ੨੦ ਅਤੇ ਮੁਕਤਸਰ, ਮਾਨਸਾ ਅਤੇ ਬਠਿੰਡਾ ਤੋਂ ੧੫ ਬੱਸਾਂ ਖ਼ੂਨਦਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਪੁੱਜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ।

ਖ਼ੂਨਦਾਨੀਆਂ ਦਾ ਖ਼ੂਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸਮੁੱਚੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ੧੧੦ ਬਲੱਡ ਬੈਂਕ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੇ ਹੋਏ ਸੀ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜਥੇ. ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਸ. ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਆ, ਸ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਐਡਵੋਕੇਟ ਨੇ ਸਮੂਹ ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਲੇਵਾ ਨੂੰ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਰਬੱਤ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਖ਼ੂਨਦਾਨ, ਨੇਤਰਦਾਨ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਦਾਨ ਲਈ ਅੱਗੇ ਆ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਕਰਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਪਿੰਡ-ਪਿੰਡ, ਸ਼ਹਿਰ-ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ ਤਾਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕ ਅੰਗਦਾਨ ਤੇ ਖ਼ੂਨਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਮੋਹਰੀ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਅੱਗੇ ਆਉਣ।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਥੇ. ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜਥੇ. ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਸ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਸ. ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ਭੌਰ, ਸ.

ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਆ, ਪ੍ਰੋ. ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ ਕੇਵਲ ਸਿੰਘ, ਸ. ਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਹਿਤਾ, ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਖੂਨਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਸੰਗਤਾਂ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ।

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ਜੰਤਰੀ ਅਤੇ ਕੈਲੰਡਰ ਜਾਰੀ

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ: ੧੯ ਮਾਰਚ-ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੂਚਨਾ ਕੇਂਦਰ ਵਿਖੇ ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ਕੈਲੰਡਰ ੫੪੧, ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ਜੰਤਰੀ ਅਤੇ ਕੈਲੰਡਰ ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜਥੇਦਾਰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸੀਨੀਅਰ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ. ਰਘੁਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵੀ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਤਿਆਰ ਕੈਲੰਡਰ ਅਤੇ ਜੰਤਰੀ ਐਡੀ: ਸਕੱਤਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸ. ਹਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸੰਪਾਦਕ ਸ. ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਜਾਰੀ ਕਰਵਾਈ ਗਈ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ

ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਕੌਮ ਵਲੋਂ ਜਿਥੇ ਨਵਾਂ ਸਾਲ ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ਕੈਲੰਡਰ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੈਲੰਡਰ ਵਿਚਲੇ ਖਾਸ ਸਮਾਗਮਾਂ ਅਤੇ ਤਿਉਹਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮਾਨਤਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਐਡੀ: ਸਕੱਤਰ ਸ. ਰੂਪ ਸਿੰਘ, ਮੀਤ ਸਕੱਤਰ (ਨਿੱਜੀ ਸਹਾਇਕ/ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਾਹਿਬ) ਸ. ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਮੀਤ ਸਕੱਤਰ ਸ. ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੋੜਾਸਿੰਘਾ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੀਡੀਆ ਸਲਾਹਕਾਰ ਸ. ਵਿਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਸ. ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਮੁਖੀ, ਸ. ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ, ਡਾ: ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸਾਬਰ, ਸ. ਦਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪਤਵੰਤੇ ਮੌਜੂਦ ਸਨ।

ਭਾਈ ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ ਖ਼ਾਲਸਾ ਨੂੰ 'ਪਦਮ ਸ਼੍ਰੀ' ਐਵਾਰਡ ਮਿਲਣਾ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਲਈ ਮਾਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ-ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ: ੯ ਫਰਵਰੀ-ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਬਕਾ ਹਜ਼ੂਰੀ ਰਾਗੀ ਭਾਈ ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ ਖ਼ਾਲਸਾ ਨੂੰ 'ਪਦਮ ਸ਼੍ਰੀ' ਪੁਰਸਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਲਈ ਬੜੇ ਫਖ਼ਰ ਤੇ ਮਾਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਪੰਥ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਾਗੀ ਭਾਈ ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ ਖ਼ਾਲਸਾ ਨੂੰ ਪਦਮ ਸ਼੍ਰੀ ਐਵਾਰਡ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ 'ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਇਜ਼ਹਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਕੀਤਾ।

ਇਥੋਂ ਜਾਰੀ ਇਕ ਪ੍ਰੈਸ ਰਲੀਜ਼ 'ਚ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਅਪਾਰ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ 'ਚ ਦਰਜ ਇਲਾਹੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ੩੧ ਰਾਗਾਂ 'ਚ ਕੀਰਤਨ ਗਾਇਨ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮੁਹਾਰਤ ਸਦਕਾ ਖ਼ਾਲਸਾ ਜੀ ਨੂੰ ਇਹ 'ਪਦਮ ਸ੍ਰੀ' ਪੁਰਸਕਾਰ ਮਿਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਭਾਈ ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ ਖ਼ਾਲਸਾ ਨੂੰ

ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰਾਗੀ ਵਜੋਂ 'ਪਦਮ ਸ੍ਰੀ' ਪੁਰਸਕਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਆਲਮ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ ਖ਼ਾਲਸਾ ਨੂੰ ਇਸ ਮਾਣਮੱਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ 'ਤੇ ਮੁਬਾਰਕਬਾਦ ਦਿੰਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਕੀਤੀ।

ਪਿੰਡ ਕਿਲ੍ਹਾ ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ (ਨੂਰ ਦੀ) ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਹੀਰ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਤਰਨਤਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਸਦਕਾ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਪਿੰਡ ਕਿਲ੍ਹਾ ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ (ਨੂਰ ਦੀ) ਨੂੰ ਸੈਂਟਰ ਬਣਾ ਕੇ ਆਸ-ਪਾਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਪਿੰਡ ਨੂਰ, ਮਤੇਵਾਲ, ਗੁ: ਬਾਬਾ ਬੋਤਾ ਸਿੰਘ ਗਰਜਾ ਸਿੰਘ ਨੂਰ ਦੀ, ਜਮਸਤਪੁਰ, ਕੋਟ ਧਰਮ ਚੰਦ ਖੁਰਦ, ਕੈਰੋਵਾਲ, ਕੱਕਾ ਕੰਡਿਆਲਾ, ਮੁਗਲ ਚੱਕ ਆਦਿ ਨਗਰਾਂ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾ ਕੇ ਭਾਈ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਕਲਸੀਆ ਪ੍ਰਚਾਰਕ, ਭਾਈ ਲਖਮੀਰ ਸਿੰਘ ਕੱਕਾ ਕੰਡਿਆਲਾ ਪ੍ਰਚਾਰਕ, ਭਾਈ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਕਵੀਸ਼ਰ ਜਥਾ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮੁਖਤਾਰ ਸਿੰਘ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਉਪਰੰਤ ੧੮ ਫੱਗਣ ੧ ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਨੂਰ ਦੀ ਵਿਖੇ ਮੁਖ ਸਮਾਗਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ੧੨੫ ਪ੍ਰਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ। ਕਕਾਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਭੇਟਾ ਰਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਈ। ਸ. ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਝਬਾਲ ਅੰਤ੍ਰਿੰਗ ਮੈਂਬਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ, ਸ. ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਮੈਨੇਜਰ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਤਰਨਤਾਰਨ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲੰਗਰ ਅਤੁੱਟ ਵਰਤਾਏ ਗਏ।

ਗੁ: ਪਾ:ਨੌਵੀਂ ਬਹਿਰ ਸਾਹਿਬ, ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਭਾਈ ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ (ਸਾਗਰ) ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੂਚਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਨੌਵੀਂ ਬਹਿਰ ਸਾਹਿਬ (ਪਟਿਆਲਾ) ਵਿਖੇ ੨੫-੨-੦੯ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਰਾਗੀ, ਢਾਡੀ ਜਥਿਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪ੍ਰ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਡੂਗਰ ਸਾਬਕਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਲੈਕਚਰ ਰਾਹੀਂ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਕੀਤੀ। ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ, ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ੫੩ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ। ਲੋਕਲ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਨੇ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਈਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ।

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਰਗਰਮੀਆਂ

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਕਰਨਾਲ ਵਿਖੇ ਕੀਰਤਨ ਸਮਾਗਮ

ਇੰਚਾਰਜ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਹਰਿਆਣਾ ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੂਚਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸੀਨੀਅਰ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ. ਰਘੂਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਕਰਨਾਲ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਪੁਰਜ਼ੋਰ ਮੰਗ 'ਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਹਰਿਆਣਾ ਰਾਹੀਂ ਜੁੱਗੋ ਜੁੱਗ ਅਟੱਲ, ਚਵਰ ਤਖ਼ਤ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ੩੦੦ ਸਾਲਾ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦਿਵਸ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਮਿਤੀ ੧੪ ਦਸੰਬਰ, ੨੦੦੮ ਨੂੰ ਮਹਾਨ ਕੀਰਤਨ ਸਮਾਗਮ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ, ਕਰਨਾਲ ਵਿਖੇ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਰਾਗੀ ਜਥਿਆਂ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਰਾਹੀਂ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਈ ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਹਜ਼ੂਰੀ ਰਾਗੀ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਈ ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਰਾਗੀ ਨੇ ਮਨੋਹਰ ਕੀਰਤਨ ਰਾਹੀਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ-ਸਿਧਾਂਤ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ। ਇਸ ਕੀਰਤਨ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਨੇ ਹਿੱਸਾ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ। ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਜਥੇਦਾਰ ਰਘੂਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ। ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਹਰਿਆਣਾ ਦੇ ਇੰਚਾਰਜ ਸ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਅਤੇ ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਵਾਲੇ ਬਾਬਾ ਸ. ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ। ਮਿਤੀ ੬ ਦਸੰਬਰ, ੨੦੦੮ ਨੂੰ ਮਹਾਨ ਕੀਰਤਨ ਸਮਾਗਮ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਨੀਲੋਖੇੜੀ ਵਿਖੇ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਰਾਗੀ ਜਥਿਆਂ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਰਾਹੀਂ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਸ. ਰਘੂਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੀਨੀਅਰ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੁੱਜੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨੀਲੋਖੇੜੀ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਚੱਲ ਰਹੇ ਸਕੂਲ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਮਾਲੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਵੱਲੋਂ ੭-੧੨-੦੮ ਨੂੰ ਕੀਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਵਿਚ ੬੦ ਪ੍ਰਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਨ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਕਕਾਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਰਾਹੀਂ ਭੇਟਾ ਰਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਗੁ: ਸ੍ਰੀ ਬੇਰ ਸਾਹਿਬ, ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਭਾਈ ਜੋਗਾ ਸਿੰਘ ਹੈਂਡ ਗ੍ਰੰਥੀ ਦੀ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਮੱਸਿਆ ਮਹੀਨਾ ਫੱਗਣ ਮਿਤੀ ੨੫-੨-੦੯ ਨੂੰ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਸਮੇਂ ੨੩ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਨ ਕੀਤਾ।

ਸਿੱਖ ਵਿਰਸਾ ਸੰਭਾਲ ਮੁਹਿੰਮ ਦੌਰਾਨ ੧੩੩੮ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਨ ਕੀਤਾ

ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਦਿਸ਼ਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ਾਂ ਤੇ ਅਖੰਡ ਕੀਰਤਨੀ ਜਥਾ ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਅਤੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਮੁੱਖੀ ਜਥੇਦਾਰ

ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਹਿਰ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਵਿਰਸਾ ਸੰਭਾਲ ਮੁਹਿੰਮ ਦੇ ੨੭ਵੇਂ ਗੇੜ ਦੇ ਸਮਾਗਮ ਹਲਕਾ ਭਗਤਾ ਭਾਈਕਾ (ਬਠਿੰਡਾ) ਵਿਖੇ ਕਰਵਾਏ ਗਏ। ੨੭ਵੇਂ ਗੇੜ ਦੀ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਹੀਰ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸਮਾਗਮ ੭ ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਸਲਾਬਤਪੁਰਾ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਅਗਲੇ ਸਮਾਗਮ ਪਿੰਡ ਆਦਮਪੁਰਾ, ਬੁਰਜ ਰਾਜਗੜ੍ਹ, ਕਾਂਗੜ੍ਹ, ਦਿਆਲਪੁਰਾ ਭਾਈਕਾ, ਰਾਮੂਵਾਲਾ, ਭੋਡੀਪੁਰਾ, ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ, ਕੋਇਰ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਮੁੱਖ ਸਮਾਗਮ ਪਿੰਡ ਆਕਲੀਆ ਵਿਖੇ ਹੋਏ। ਮੁੱਖ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਮੈਂਬਰ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਬੀਬੀ ਪਰਮਜੀਤ ਕੌਰ ਗੁਲਸ਼ਨ ਨੇ ਆਈਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਜਥੇਦਾਰ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਸ ਦਿਨਾਂ ਸਮਾਗਮਾਂ ਦੌਰਾਨ ਹਰ ਦਿਨ ਸਮਾਗਮ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਸਵੇਰੇ ੯ ਵਜੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਸਜਾ ਕੇ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਜਿਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਜਥੇਦਾਰ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਡਾ. ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਮੈਂਬਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ, ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਸਰਪੰਚ, ਪੰਚ ਅਤੇ ਲੋਕਲ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਮੇਟੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਦੌਰਾਨ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸੰਗਤਾਂ ਨਾਲ ਚਲਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਨਗਰ ਕੀਰਤਨ ਦੌਰਾਨ ਹੀ ਜਥੇਦਾਰ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਵਲੋਂ ਘਰ-ਘਰ ਦੇ ਅੱਗੇ ਲੰਗਦਿਆਂ ਬੁਰ੍ਹਾਂ ਤੇ ਖੜੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਵਿਰਸਾ ਸੰਭਾਲਣ ਅਤੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਲਿਆਂਦੇ ਸਿਰੋਪਾਓਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਤੇ ਸਜਾਏ ਤਾਂ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੇ ਪੰਥ ਦੇ ਇਸ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਕਬੂਲਦਿਆਂ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਕੀ ਮੋਹਰ ਕੇਸਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਕਟਾਉਣਗੇ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਭਾਈ ਸਰਬਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਕੁਲਰਾਜ ਸਿੰਘ ਵੱਲਾ, ਭਾਈ ਤਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਾਦੀਆਂ, ਭਾਈ ਗੁਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਹਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹੋਰ ਆਗੂਆਂ ਦਾ ਜੱਥਾ ਪੂਰੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਗਿਆ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੇਸ ਕਤਲ ਨਾ ਕਰਵਾਉਣ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਨ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਬੁਰਾਈਆਂ ਖਿਲਾਫ਼ ਲਾਮਬੰਦ ਹੋਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਉਪਰੰਤ ਪਿੰਡ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸਮਾਗਮ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਥੇ ਸਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪੁੱਜੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਰਾਗੀ ਭਾਈ ਗੁਰਮੀਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਰਾਜੇਸ਼ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਗੁਰਮੇਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਰੱਸ ਭਿਨਾਂ ਕੀਰਤਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਉਪਰੰਤ ਢਾਡੀ ਭਾਈ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਲੋਂਗੋਵਾਲ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸ਼ਿੰਗਾਰਾ ਸਿੰਘ ਸਾਜਣ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਢਾਡੀ ਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ। ਇਹਨਾਂ ਦਸਾਂ ਦਿਨਾਂ ਸਮਾਗਮਾਂ ਦੌਰਾਨ ੧੩੩੮ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਨ ਕੀਤਾ, ੩੦੩੦ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੇ ਕੇਸ ਰੱਖਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਲਿਆ। ਸਮਾਗਮ ਦੌਰਾਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ:ਪ੍ਰ:ਕਮੇਟੀ) ਵੱਲੋਂ ਭੋਟਾ ਰਹਿਤ ਕਕਾਰ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਿਯਾਦਾ ਤੇ ਹੋਰ ਧਾਰਮਿਕ ਲਿਟਰੇਚਰ ਮੁਫਤ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਭਗਤਾ ਭਾਈਕਾ ਤੋਂ ਮੈਂਬਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਡਾ. ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਸਾਬਕਾ ਮੰਤਰੀ ਅਤੇ ਮੌਜੂਦਾ ਯੋਜਨਾ ਬੋਰਡ ਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨ ਸ. ਸਿਕੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਲੂਕਾ ਦੀ ਸੁਪਤਨੀ ਬੀਬੀ ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ, ਐਡੀਸ਼ਨਲ ਸਕੱਤਰ ਸ. ਹਰਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਸਲਾਬਤਪੁਰੇ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਭਾਈ ਨਛੱਤਰ ਸਿੰਘ, ਤਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਜਥੇਦਾਰ ਫੁੰਮਣ ਸਿੰਘ, ਧਰਮੀ ਫੌਜੀ ਭਾਈ ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਮੇਜਰ ਸਿੰਘ ਡੇਮਰੂ, ਭਾਈ ਕਾਬਲ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਮੁਖਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸੁਲਤਾਨਵਿੰਡ, ਭਾਈ ਸੇਵਕ ਸਿੰਘ ਚੰਗਿਆੜਾ, ਭਾਈ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਬੱਚੀਵਿੰਡ, ਭਾਈ ਮੁਖਤਿਆਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਇਸਰੀ, ਭਾਈ ਸਿਕੰਦਰ ਸਿੰਘ ਹਾਜਰ ਸਨ। ■

ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਪੱਤਰ

ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦਾ ਸੋਮਾ

ਅਸੀਂ ਸਾਰਾ ਹੀ ਪਰਵਾਰ ਆਪ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਮਾਸਿਕ 'ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਬੜੇ ਚਾਅ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਾਂ ਜਿਸ ਨਾਲ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦੇ ਗਿਆਨ ਵਿਚ ਬੇਹੱਦ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਅਗਸਤ ੨੦੦੮ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਕ-੭ (ਸੰਗੀਤ ਪ੍ਰਬੰਧ) ਪੜ੍ਹਿਆ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਮਨ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਇਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਪਮਾ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲੀ। ਇਹ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦਾ ਸੋਮਾ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਚੁੱਭੀ ਲਾ ਕੇ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਸੰਵਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸੁਣਾਉਣ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਪੌਦਾ ਹੋਰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫਲ-ਫੁਲ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਕ ਦਿਨ ਸਾਬਤ-ਸੂਰਤ ਖਾਲਸਾ ਬਣ ਕੇ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੀ ਸ਼ੋਭਾ ਵਧਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਰਣਪੀਰ ਸਿੰਘ ਕੋਮਲ

ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸਿਰਮੌਰ

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਕ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ

ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਪਿਛਲੇ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ 'ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਗੁਰਮਤਿ ਮਰਯਾਦਾ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਫਿਲਾਸਫੀ ਦੀ ਸਮਝ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਸੁਲਝੇ ਹੋਏ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਲੇਖ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਦਿਲ ਟੁੰਬਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ੩੦੦ ਸਾਲ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੇ ਸਬੰਧ

ਵਿਚ ਜੋ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਕ ਦੇ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤੇ ਹਨ ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਹਨ। ਭਗਤ ਬਾਣੀਕਾਰ ਵਾਲਾ ਅੰਕ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਰੋਸ਼ਨੀ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਅਰਦਾਸ ਹੈ ਕਿ 'ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਤਰੱਕੀ ਕਰੇ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਪੰਥ ਦੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਧ-ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਜੋਧਪੁਰ

ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਲਈ ਟਾਨਿਕ

ਤਕਰੀਬਨ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਮਾਸਿਕ ਪੱਤਰ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਮੈਂ ਲਾਈਫ ਮੈਂਬਰਸ਼ਿਪ ਦਾ ਚੰਦਾ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਹਰ ਪੱਤਰ ਦਾ ਹਰ ਲੇਖ ਮੈਂ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹਾਂ। ਹਰ ਲੇਖ ਬਹੁਤ ਹੀ ਗਿਆਨ ਭਰਪੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਲੇਖ ਵਿਚ ਸਿਵਾਏ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਉਰਲੀ-ਪਰਲੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਇਸ ਪਰਚੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਛਪੀ ਦੇਖੀ। ਮੈਂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਛੇ-ਸੱਤ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਪਰਚੇ ਦੀ ਪ੍ਰਿੰਟਿੰਗ ਮੋਟੀ ਛਾਪੀ ਜਾਵੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਲਈ ਇਹ ਪਰਚਾ ਇਕ ਟਾਨਿਕ ਹੀ ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ। ਹੱਦ ਹੀ ਹੋ ਗਈ ਛਾਪਕ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨੇ ਮੇਰੀ ਬੇਨਤੀ ਨੂੰ ਸਿਰ ਮੱਥੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਕੇ ਮੋਟੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪਰਚੇ ਹੁਣ ਲਗਾਤਾਰ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਬਹੁਤ ਵਡਮੁੱਲੀ ਤੇ ਕੀਮਤੀ ਜਿਲਦ ਦੀ ਨਾਂ-ਮਾਤਰ ਕੀਮਤ ਲੈ ਰਹੇ ਹੋ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਮਹੀਨੇ ਪੱਤਰ ਪੜ੍ਹਨ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਤਾਂ ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੀ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਦੀ ਰੁਟੀਨ ਅਧੂਰੀ ਹੀ ਜਾਪਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਮੁਹਾਲੀ। ■

ਗੋਲਡਨ ਆਫਸੈਟ ਪ੍ਰੈਸ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰਾਮਸਰ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਲਈ ਸ. ਹਰਬੋਅੰਤ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਿੰਟਰ ਤੇ ਪਬਲਿਸ਼ਰ ਨੇ ਛਪਵਾ ਕੇ ਦਫ਼ਤਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ।

ਮਿਤੀ ੫-੦੪-੨੦੦੯